

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

147107

SABAHATTİN ÇATAK

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT
POLİTİKALARINA BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ:
Yrd.Doç.Dr.NESRİN YILDIRIM

147107

KIRIKKALE- 2004

ÖZET

Atatürk Dönemi İktisat Politikasının incelendiği çalışmamız 1919-1938 dönemini kapsamaktadır. Ulu Önder Atatürk'ün en büyük eseri olan modern Türkiye Cumhuriyeti varlığının bütün güçleri gibi Ekonomik politikasının kaynağını da, O'nun yaratıcı, akılcı, insancıl ve uzak görüşlü dehasından almıştır.

1923 yılında henüz Cumhuriyet kurulmadan Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresinin toplanmasına karar vermiştir. Atatürk bu kongrede iktisadi konuların önemini belirtmiştir. Devrin İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Yeni Türkiye'nin uygulayacağı iktisat sistemini bu kongrede ilan etmiştir. Bu iktisadi sistem, "Yeni Türkiye İktisat Mektebi"dir. Atatürk'ün dolayısıyla, yeni Türkiye'nin çağdaş iktisadi düşünce sistemine getirdiği en büyük yenilik budur.

Yeni Türkiye İktisat Mektebi, ne laissez faire, laissez passer anlayışı ne de etatist-kollektivist anlayıştır, yeni bir iktisat anlayıştır; Bağımsız Ulus Ekonomisidir.

1923-1929 arası Milli İktisadın kuruluş yıllarıdır. Bu dönemin başlıca özelliği iktisadi alt yapının millileştirmelerle birlikte oluşturulmasıdır.

1929-1938 yılları arasında ise İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen politikalar uygulanmıştır ve büyük başarı elde edilmiştir.

ABSTRACT

Our study which examines the Economy Policy of ATATURK Period covers the period 1919-1938. Modern Turkish Republic which is the most important work of Great Leader ATATURK gets its breeding-ground from, like all powers of its existence, His creative, rational, humanist and farseeing genius.

In the year 1923 when the Republic was not yet established, Mustafa Kemal decided to gather Izmir Economy Congress. In this congress ATATURK expressed the importance of the economic issues. Mahmut Esat Bozkurt who was the Minister of Economy at the time, declared in this congress the economic system that New Turkey was going to implement. This economic system is called "New Turkish Economy School". This is, therefore, the greatest reform which was brought into new Turkey's modern economic system of thought by ATATURK.

New Turkish Economy School is neither a view of laissez faire, laissez passer nor a etatist-collectivist opinion, it is a brand new standpoint of the economy; Economy of an Independent Nation.

Between 1923-1929 are the years when National Economy was established. The main characteristics of this period is the formation of the economic infrastructure together with the nationalization.

Between the years 1929-1938, the policies which were determined in Izmir Economy Congress were implemented and obtained great success.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

...../...../2004

Sabahattin ÇATAK

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KİŞİSEL KABUL.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar	IX
GİRİŞ.....	1
1. MİLLİ İKTİSADIN KURULUŞU (1923-1929).....	3
1.1. Bağımsız Ulus ve Bağımsız Ulus Ekonomisi.....	3
1.2. Atatürk ve İktisadın Önemi.....	6
1.3. Bağımsız Ulus Ekonomisinin Öncü Göstergeleri.....	8
a) Mandacılık Fikrinin Reddi.....	9
1.4. Misak-ı Milli'nin İktisadi Yönü.....	12
1.5. İlk Hükümet Programının İktisadi Analizi.....	13

1.6. Lozan Konferansı ve İktisadi Yönü.....	17
1.7. Atatürk ve Fakirlik.....	21
1.8. İzmir İktisat Kongresi.....	22
a) Kongrenin Siyasal Amacı.....	22
b) Yeni Türkiye İktisat Mektebi.....	24
c) Milli İktisadi'nin Kabulü.....	26
2. MİLLİ EKONOMİNİN GELİŞME DÖNEMİ (1930-1938).....	43
2.1. Birinci ve İkinci Sanayi Planı.....	45
2.1.1.Devletçilik Tezinin Oluşumu.....	46
2.1.2. 1930 İktisadi Program.....	50
2.1.3. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	53
a) Dokuma Sanayii.....	56
b) Bakır Sanayi.....	56
c) Kağıt Sanayii.....	57
d) Yapay İpek Sanayii.....	58

e) Cam Sanayii.....	59
f) Demir ve Çelik Sanayii.....	59
2.1.4. Teşvik-i Sanayi Yasasının Etkisi.....	60
2.1.5. Birinci Sanayi Planında Yatırım Gerçekleşme Süreleri.....	62
2.1.6. 1936 İkinci Sanayi Planı.....	63
a) Sentetik Benzin Üretimi.....	64
b) Enerji Sanayii.....	64
c) Alkoloid Tesisi Projesi.....	67
d) Azot Sanayii.....	68
e) Yunus Balıklarının Ekonomisi.....	69
f) Yaş Sebze ve Meyve Sanayii.....	69
2.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	71
a) KİT'lerin Kuruluşu.....	72
b) 1923-1938 Döneminde KİT'lerin Durumu.....	73
2.3. Alt Yapı Sunan Yabancı Şirketlerin Millileştirilmesi	75

3. MİLLİ İKTİSADIN SEKTÖREL POLİTİKALARI.....	80
3.1. Tarımsal Alanda Uygulanan Politikalar.....	82
a) 1927 Ziraat Sayımı.....	82
b) Aşar'ın Kaldırılması.....	83
c) Devlet Üretim Çiftlikleri ve Tarım Kredi Kooperatifleri.....	84
d) Ziraat Bankası ve Ziraat Kredileri.....	85
e) Toprak Reformu.....	87
3.2. Sanayi Alanında Uygulanan Politikalar.....	91
a) İş Bankasının Kurulması.....	93
b) Sanayi ve Maadin Bankasının Kurulması.....	94
c) Şeker ve Çimento Sanayinin Kurulması.....	95
d) Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	97
e) Âli İktisat Meclisi.....	99
3.3. Maliye ve Devlet Bütçesi Alanında Uygulanan Politikalar.....	106
3.4. Para ve Kredi Alanında Uygulanan Politikalar.....	111

3.5. Ulaştırma Alanında Uygulanan Politikalar.....	117
a) Demiryolları Alanında.....	117
b) Karayolları Alanında.....	119
c) Denizcilik Alanında.....	119
d) Havayolları Alanında.....	121
3.6. Dış Ekonomik İlişkilerde Uygulanan Politikalar	121
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	150

TABLÖLÄR

Sayfa No:

Tablo-1 : Türkiye Cumhuriyetinde Devletçiliğin Oluşumu.....	49
Tablo-2 : Birinci Sanayi Planında Ele Alınan Sektörler.....	55
Tablo-3 : Demir ve Demir Ürünü Dış Alımına Ait Miktar, Değer ve Fiyat Durumu.....	60
Tablo-4 : Endüstriyi Özendirme Yasasından Yararlanma Sonucu.....	61
Tablo-5 : Endüstriyi Özendirme Yasasının Alt Sektörlerde Etkisi.....	62
Tablo-6 : Birinci Sanayi Planı Döneminde Yatırımların Gerçekleşme Süresi.....	63
Tablo-7 : İkinci Sanayi Planında Kamu Yatırımlarının Durumu.....	67
Tablo-8 : Birinci ve İkinci Sanayi Planında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı.....	70
Tablo-9 : Millileştirmeler.....	79
Tablo-10 : 1924-1939 Yılları Arasında Ziraat Bankası Kredileri.....	86
Tablo-11 : Ekili Alanın Hayvanla ve Traktörle İşlenen Kısımları.....	90

Tablo-12: Türk Lirası'nın İngiliz Sterlin'ine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar.....	112
Tablo-13: 1923-1929 Arası Dış Ticaret Verileri.....	122
Tablo-14: 1931-1939 Yılları Dış Ticaret.....	128

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, dünyaya altı yüz yıl hakim olan bir cihan devletinin yıkılması ve Anadolu'nun işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. İmparatorluk, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan "Mondros Ateşkes Anlaşması (mütarekenamesi)" ile son derece ağır koşullar kabul etmişti.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1919 yılında Samsun'a çıkarak başlattığı Bağımsızlık Savaşı, 1922 yılının sonlarına doğru Başkomutanlık Savaşı ile sonuçlanmıştır. Türk Ordusu İzmir'e varmış, düşman askerleri denize dökülmüş, Anadolu'da yabancı devlet kalmamış, Mudanya Askeri Sözleşmesi yapılmış ve 15 Ekim 1922 'de yürürlüğe girmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Büyük Türk Ulusu'nun azim ve gayretleri sonucu yeni bir Türk devleti kurulmuştur.

Atatürk Dönemi denilmesini benimsediğimiz ve Gazi Mustafa Kemal'in iradesiyle şekillenen Atatürk Dönemi, sadece bir zaman dilimi değildir, iktisat bilim dalı için yeni bir öğretiler; Türk Ulusu'nun az zamanda çok ve büyük işleri başarmasının bir ifadesidir. Ayrıca mazlum milletlere de örnektir.

Çalışmamızda Atatürk'ün uyguladığı iktisat politikaları incelenmektedir.

Atatürk Dönemi İktisat Politikalarını içeren çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: 1923-1929 arası Milli İktisadın Kuruluşunun incelendiği birinci bölümde bağımsız ulus ve bağımsız ulus ekonomisi, Atatürk'ün iktisada

verdiği önem ile Atatürk İktisat Politikalarının öncü göstergeleri olan Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Mandacılık Fikrinin Reddi, Milli Misak-ın Kabulü, I. Meclisin açılması, Halkçılık Programı ve İlk Bütçenin hazırlanması, Fakirlik, Lozan Konferansı ve İzmir İktisat Kongresi ele alınmıştır.

Özellikle İzmir İktisat Kongresinde Atatürk'ten sonra söz alan devrin İktisat Vekili Mahmut Bey, Yeni Türk Devletinin uygulayacağı iktisadi politikası (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) üzerinde durmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde 1930-1938 arası Milli Ekonominin Gelişme Dönemi incelenmiştir. Yeni Türkiye'nin temel taşları sayılan Birinci ve İkinci Sanayi Planları, Millileştirmeler ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Milli İktisadın Sektörel Dağılımı içerisinde Tarım, Sanayi, Maliye, Para ve Kredi, Ulaştırma ve Dış Ekonomik İlişkilerde uygulanan politikaların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

1. MİLLİ İKTİSADIN KURULUŞU (1923-1929)

1.1. Bağımsız Ulus ve Bağımsız Ulus Ekonomisi

Mondros Mütarekesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ile başlayıp 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile nihai neticeye varılan savaşa Türk İstiklal Harbi denilmektedir. Yalnız siyasi ve askeri kurtuluş anlamına gelmediğinden hareketle daha geniş bir anlam verirse İstiklal Harbi, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi ile yıkılıp parçalanması ve paylaşılması başlanması üzerine Atatürk'ün önderliğinde Türk milletinin her bakımdan bağımsız bir devlet ve çağdaş bir toplum kurma yolunda yapmış olduğu savaştır.

Birinci Dünya Savaşına girilmesi, büyük kayıplar bir yana, Osmanlı Devleti'nin sonu olmuş, bu devletin içinden yeni bir Türk devleti çıkarılmasını da iyice zorlaştırmıştır. Müttefiklerin Anadolu'yu parçalayacaklarını çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'da , yıkılan bir devletin içinden milli ve bağımsız bir Türk devleti çıkarmak fikir ve hissiyatı hakimdir. Yıllardır acılarla cepheden cepheye koşan Türk milletinin sorumluluğu adeta O'nun omuzlarına yüklenmiş gibidir.

Birinci Dünya Harbi sonunda savaş, Türk milleti için bitmeyecek, yeniden başlayacaktır. Artık bu savaş, Atatürk'ün liderliğinde Türk milletinin her bakımdan bağımsız bir devlet kurma yolunda vereceği bir savaş olacaktır.

"Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir. Bence bir milletin şeref, haysiyet, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlak o milletin

hürriyet ve istiklaline sahip olması ile kaimdir. Bu sebeple Milli İstiklal bence bir hayat meselesidir. Milletın ve memleketin menfaatleri gerektirdiği takdirde, milletlerden her biri ile dostluk ve siyasi münasebetleri takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan vazgeçinceye kadar, amansız düşmanıyım” diyen Atatürk’ün hassasiyetle üzerinde durduğu mesele şüphesiz ki “Milli istiklal veya Bağımsız Ulus Düşüncesi” dir. (Giritli İ, 1987 s.116.)

Bu nedenle tam bağımsız bir milli devlet kurmak fikri, işin başından beri Mustafa Kemal Paşa’nın amaçları arasındadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Haziran 1919’da Franklin Bouillon ile yaptığı görüşme sırasında “*İstiklal-i Tam*” hakkında şunları söylemiştir:

“...İstiklal-i Tam denildiği zaman, bittabi, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ila... her hususta istiklal-i tam ve serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet millet ve memleketin, mana-yı hakikiyesiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir.” (ATATÜRK, 2000 s.415-416.)

Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadeleden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bağımsız yaşayabilmesi ve ilelebet payidar olabilmesi için tam bağımsızlık ilke olarak benimsenmiştir. Atatürk, tam bağımsızlığın gerçekleşmesinde iktisadi bağımsızlığın olmasını her seferinde vurgulamıştır. O bu konuda:

“Askerlik ve siyaset alanındaki başarılar ne derece büyük olursa olsunlar, ekonomik başarılarla taçlandırılmadıkça sürekli olmazlar ve kısa zamanda eriyip giderler...”

Biz bundan böyle büyük başarılar kazanacağız. Ancak bu başarılar süngünün değil, ekonominin, bilim ve eğitiminin başarıları olacaktır. Ordumuzun bugüne dek elde ettiği başarılar, ülkemizin gerçek kurtuluşu demek değildir. Bu başarılar sadece gelecekteki başarılarımızın temelini oluşturmaktadır. Askerlik alanındaki başarılarımız gözümüzü kamaştırmasın. Bilimsel ve ekonomik başarılar da kazanmak istiyorsak hazırlıklara başlamalıyız...(ATATÜRK, 1970 s.72-107.) sözyle iktisadi zaferlere askeri zaferlerden daha fazla önem verdiğini dile getirmiş ve asıl savaşın iktisadi kalkınma ve güçlü bir ekonomik yapı kurulunca gerçekleşeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'e göre çağdaş medeniyete ulaşmanın başlıca yolu ekonomik bağımsızlık ve kalkınmadır.

Atatürk, 1922 yılında yaptığı bir konuşmada *"Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayati kuruluşlarında bağımsızlık felç olur. Çünkü her devlet organı ancak milli kuvvetle yaşar"* (ATATÜRK, 1989 s.243.) demek suretiyle tam bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla mümkün olacağını önemle vurgulamaktadır.

Atatürk, Türk tarihi incelenirse, yükseliş, çöküş nedenlerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığını anlaşıldığını, tarihimizi dolduran zaferlerin veya bozgunların tamamını, meydana geldikleri devirlerdeki iktisadi durumumuzla ilgili olduğunu belirtiyor. Fatih zamanında Cenevizlilere ve Patriğe verilen imtiyazlar ile açılan yolun, daha sonra daima genişlemiş olduğunu belirtiyor ve *"Kapitülasyon, kelimesi bir kale içinde muhasara olunan esbab ve vesaiti tedafüyesini kullanılan bir kelimedir."* Tanımıyla bu husustaki görüş ve tepkisini ortaya koyuyordu. (ATATÜRK, 1997 s.102.)

1.2. Atatürk ve İktisadın Önemi

Sadece bilime, sanata, tarihe değil ekonomiye de çok önem veren Atatürk, İstiklal Savaşı sırasında yurdumuzun iktisaden kalkınması için yoğun bir fikri hazırlığa girişmişti. (Sayar N, 1973 s.1.) Atatürk'ün gerek davranışlarıyla gerekse sözleriyle iktisada verdiği önemi anlayabiliriz.

- Bağımsızlık savaşının en çetin döneminde Atatürk'ün savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devleti'nde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için özel bir heyet kurması son derece ilginçtir. Heyetin başkanı Ziya Gökalp'tir. Atatürk'ün zaman zaman çalışmalarına katıldığı heyet faaliyetlerini Ankara Garı'nda bir vagon içinde yürütmüştür. (Ülken Y, 1981 s.8.)

- İkinci davranışı ise, 23 Nisan 1920'de açılan T.B.M.M.'nin ikinci toplantı gününde yani 24 Nisan günü M. Kemal'in önerisi ile bir hükümet kurulması konusu ele alınmış ve bir hafta sonra da 3 numaralı kanunla ve 11 bakandan kurulu ilk hükümet teşkil edilmiştir. (3 Mayıs 1920'de) Bu bakanlıklardan birisi "*İktisat vekaleti*" idi ve Türkiye'de ilk defa böyle bir bakanlık kurulmaktadır. (Olçaytu T, 1998 s.225.)

- Üçüncü önemli davranışı, Cumhuriyetin ilan edilmeden sekiz ay önce İzmir İktisat Kongresi'ni toplaması ve İktisat politikasının çiziminde geniş kitlelerin eğilimlerini tespit etmesidir. (Ülken Y, 1998 s.151.)

İktisada verdiği önemi vurgulayan bu tutumunun dışında, Atatürk'ün aynı doğrultuda dikkat çekici sözleri çoktur. 1923 yılının 17 Şubat'ında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde amaçladığı nihai hedefi çok açıklık belirtir;

" ...Bütün ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadıdır. Tarihin ve deneylerin yoğunlaştırdığı bu gerçek bizim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen belirmiştir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat döneminden başka bir şey değildir." (Tüzün N, 1989 s.27-28.)

Yine bu kongrede;

"- İstiklalın en kuvvetli temeli iktisadiyattır.

- Milli Hakimiyet ancak iktisadi egemenlikle mümkün olur.

- Kılıçla kazanılan zaferlerin muhafaza ve idamesi iktisadiyatla mümkün olur.

- İstiklal Savaşı'ndan sonra da düşmanlarımız fırsat kollayacaklardır. Bunlara karşı en kuvvetli silahımız iktisadiyatımız olacaktır.

- İktisadiyat demek her şey demektir." (Sayar N, 1973 s.1-2.)

Atatürk'ün iktisadın önemi konusunda söylediği bu sözlerde bir noktanın daha gözden kaçmaması gerekir. Bu ifadeler İzmir İktisat Kongresini açış nutkunda yer alır. İzmir İktisat Kongresi'nin açılış tarihi 17 Şubat 1923 'tür. Dikkat edilirse, henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş, Lozan Antlaşması imzalanmamıştır. Savaş Meydanında kazanılan zaferin üzerinden de sadece beş ay geçmiştir.

Bu bilgilerden sonra sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen Milli mücadele hareketinin her bakımdan milli ve bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını amaçladığını söyleyebiliriz. Ancak bu bağımsızlığında iktisadi bağımsızlık olmadan olmayacağını bilmeliyiz. Ayrıca Atatürk'ün iktisada verdiği önemin ne kadar büyük olduğunu gerek davranışlarından gerekse sözlerin anlamış olmalıyız.

Atatürk'ün Bağımsız Ulus Ekonomisinin öncü göstergeleri vardır.

1.3. Bağımsız Ulus Ekonomisinin Öncü Göstergeleri

Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan " *Mondros Ateşkes Anlaşması (mütarekenamesi)*" ile son derece ağır koşullar kabul etmişti. Devletler hukukunda bu derece ağır ve kesin koşullar içeren bir anlaşma yoktur. Tarihin hiçbir döneminde bağımsızlığından ödün vermeyen fakat o güne kadar hareketsiz, sessiz bir toplum görüntüsü veren Ulusumuz, 30 Ekim 1918 tarihinden başlayarak gerçek bir şahlanışın içine girdi.

Tarihteki en büyük askerlerden biri olduğu gibi, siyasal gelişmelerde de tam bir dahi olarak değerlendirilen Mustafa Kemal Paşa , Samsun'a çıktığı andan başlayarak çevresine ve bütün ulusa "*birlik olmak*" çağrısında bulundu. Bunu gerçekleştirmek için de ulusun egemenliği ilkesini bir an önce kabul etmek ve bütün ulusumuzu tam yetkiyle temsil edecek bir meclis kurmak gerekiyordu. Hatta bu konuda 18 kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal, Vakit Gazetesi'ne verdiği demeçte, "*Herhalde millet ve memleketimizin pek muhtaç olduğu sulhu kararlaştıracak hükümetin hali hazırdaki Meclis-i Mebusan'ımıza istinat etmesi kat'i bir zaruret teşkil etmektedir.*" (Bayar C, 1967, s.1440.) sözleriyle yapılacak işlerin milli iradenin yol göstericiliğine dayanılarak yapılacağını ifade etmiş ve bu yolda halkla ilk temaslarını Havza'da yapmış, ilk genelgesini de Havza'da yayınlamıştır. (Aydemir Ş.S.,1990 s.32.)

Atatürk bir yandan ulusa birlik çağrısı yaparken bir yandan da ekonomik açıdan Amerikan ya da İngiliz mandasını isteyenlerle hem Erzurum Kongresinde hem de Sivas Kongresinde uğraşmış bunda da başarılı olmuştur.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde en çok meşgul olunan konulardan biri manda konusu olmuştur.

a) Mandacılık Fikrinin Reddi

"Manda" ve "Himaye" deyimleri Mart 1919 yılı içinde Türk kamu oyunun zihnini yakından ilgilendirmiş, pek çok Türk aydınının yazılı ve sözlü ifadesinde kıymet bulmuştu. Bu doğrultuda Türk Kurtuluş Savaşının önemli kilometre taşlarından olan Erzurum ve Sivas Kongresi kürsülerinin önemli konularının başında, "Manda" kavramı yer almıştır.

Mandacılık yada Manda yönetimi, bugünkü "*Birleşmiş Milletler Örgütü'nün*" temeli sayılan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) Misakı'nın 22. maddesine göre, I. Dünya Savaşı'nın sonunda kendilerini yöneten devletlerin egemenliği altından çıkan ve özellikle çağdaş dünyanın güç koşulları içinde henüz kendi kendilerini yönetmek becerisini kazanamamış uluslar için düşünülen ve yöntemleri tespit edilen bir yönetim şeklidir.

Kısaca manda yönetiminin kurulması için iki koşul vardır:

- I. Dünya Savaşı öncesinde kendini yöneten bir devletin egemenliği altından kurtulmuş olmak

- Kendini yönetmek becerisinden yoksun bulunmak. (Güneş İ, 1985 s.76.)

Görüldüğü gibi manda sistemi emperyalist düşüncenin bir ürünüdür. Amaç ise, kimi ülkeleri yasal destek altında sömürmektir. Çünkü devletler hukukuna göre manda altında bulunan devlet, "*Bağımsızlığı kısıtlı*" devletlerden sayılır. (Kasalak K, 1993 s.21.)

Mandacılık yanlısı olanlar "*kötülüklerin en az kötüsü*" olarak gördüklerinden İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve hatta Japonya gibi büyük devletin koruculuğunu düşünmektedirler. Ancak bunlar arasında Amerika ve İngiliz mandacılığını savunanlar en kalabalık grupları oluşturmuşlardır.(Güneş İ, 1985 s.76.)

Özellikle tartışmaların odak noktası ülkenin kurtuluşunun ABD mandası ile olacağıdır. Bu görüş giderek güçlenmiştir. (Turan Ş,1991 s.196.) ABD mandasından yana olanlar Sivas Kongresi'nde çok çaba sarf etmişler, her fırsatta devletin gelirlerinin ancak dış borçların faizlerini ödeyebilecek durumda olduğunu, ülkenin dış yardıma muhtaç olduğunu ifade etmişlerdir. (Ateş T,1989 s.119) Ayrıca bu görüşü savunanlar, Amerika'nın dünya üzerindeki insani değerleri sürdüren en büyük demokrasi olduğunu, Amerika sayesinde Türkiye'nin de kurtulabileceğini ve kendi kendini yönetebileceğini öne sürüyorlardı. (Aybars E, 1984 s.178.)

Erzurum Kongresinde Amerikan mandası yanlıları olarak Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya'yı sayabiliriz.

Sivas Kongresinde manda lehinde Şükrü Bey, Gaziantep Delegeşi Kara Vasıf Bey, Rafet Bey, Fazıl Paşa konuşma yaparken, Erzurum delegeşi Raif Efendi ise Amerikan mandası aleyhine sert bir cevap vermiştir. Kongrede manda fikrine en sert mukabele genç tıbbiye öğrencisi Hikmet Bey' den geldi. Hikmet bey, bizzat Mustafa Kemal'e dönerek *"Delegeleri bulunduğum Tıbbiyeler beni buraya istiklal yolundaki çalışmalara katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem, Manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddederim. Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcısı değil vatan batırıcısı olarak adlandırır ve lanetleriz"* demişti.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Manda ile ilgili tartışmalar yapılırken dışarıda özellikle basında daha şiddetli bir tartışma yaşanmıştır. İstanbul gazetelerinde daha ziyade Manda lehine yazılar çıkarken Anadolu gazetelerinde buna şiddetle karşı çıkılmıştır. (Turan R, 2003 s.111.) İstanbul 'da çıkan Alemdar, Tasvir-i Efkâr, Yirminci Asır, Vakit, Türkçe İstanbul ve Peyam gazeteleri manda yanlısı yazılar yazmışlardır. Buna karşılık Memleket

ve Sabah gazeteleri ise mandacılığa sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Anadolu'da Kastamonu'da çıkan Açıksöz ve Erzurum'da çıkan Albayrak gazeteleri ise mandacılığı savunanları eleştirmişler ve daima bağımsızlığı savunmuşlardır. (Sarıkoçuncu A, 2003 s.79-82.)

Bütün bunlara karşılık Mustafa Kemal Paşa, manda konusunda son noktayı şu cümlelerle bitirmiştir: *"Biz azınlıkta kalsak da mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal ya ölüm."* (Arıburnu K, 1997 s.115)

1.4. Misak-ı Milli'nin İktisadi Yönü

Mandacılık fikrinin engellenmesi ile milli iradeye dayanan hükümet fikri doğmuştur. Bu fikir, ilk kez 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi Meb'usanının kabul ettiği Misak-ı Milli (Ulusal Ant) ile ortaya konulmuştur.

Misak-ı Milli özetle şöyle demektedir:

"Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyeleri barışa kavuşmak için şu koşulları ileri sürerler: Birinci Dünya Savaşı bitişinde imzalanan Ateşkes Anlaşmasının çizdiği sınırlar içinde 'din' ırk ve soyca (yani Türkler) birlik oluşturan vatandaşların oturduğu yerler hiçbir biçimde yurttan kopartılamaz. Osmanlı Saltanatının ve halifeliğın merkezi İstanbul'un güvenlik içinde bulunması koşulu ile boğazlar açılabilir. Daha önce bizden ayrılan Batı Trakya'da, Ateşkes sınırları dışında tutulmak istenen Kars, Ardahan ve Batum'da halk oyuna başvurulmalıdır... Bağımsızlığımızı sınırlayacak siyasal, ekonomik hiçbir

anlaşma kabul edilemez. Bunlar kabul edilemezse barış yapmak imkansızdır.”
(Mumcu A, 1994, s.86-88.)

Misak-ı Milli'nin 6. Maddesinde *“Ulusal ekonomik gelişmemize olanak sağlamak ve çağdaş bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bağımsızlığa ve özgürlüğe gereksinmemiz vardır. Bu, yaşamamızın ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle, siyasal, yargısal, parasal (mali) gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenmesi biçimi de bu ilkeye aykırı olamaz.”* (Yavuz Ü, 1990 s.58.) sözleriyle serbestliği ve bağımsızlığa sahip gelişmeye engel olacak tüm kısıtlamalara karşı olunacağını belirtmiştir. Görüleceği gibi, parasal (mali) bağımsızlık, tam bağımsızlığın temel taşı olarak belirtilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Bağımsızlık Savaşında, siyasal bağımsızlıkla beraber ekonomik bağımsızlığa da önem vermiştir. Bu konunun da Misak-ı Milli içinde olması için çalışmıştır. Bu itibarla Misak-ı Mili, İstiklal Harbinin siyasi, ekonomik ve askeri hedeflerini gösteren bir belge olmuştur. (Gönlübol M, 1987 s.239.)

1.5. İlk Hükümet Programının İktisadi Analizi

Mustafa Kemal, ülkenin bağımsızlığını sağlamak amacıyla 23 nisan 1920 tarihinde TBMM'sini açtı. (Mumcu A, 1992 s.50.)

TBMM hükümeti 5 Mayıs 1920'de oybirliği ile kabul ettiği program, ulusal kurtuluş savaşının ekonomik politika dahil olmak üzere amaç ve ilkelerin en açık bir biçimde ortaya konduğu Mustafa Kemal'in imzasıyla verilmiş olan *“Halkçılık Programı”*dir. (Giritli I, 1975 s.293.) Bu program 1921 Anayasasında çekirdeğini oluşturmuş ve Mustafa Kemal, Türk devriminin komünist bir nitelik taşımayacağını belirterek, halkçı temele oturtulmasını amaçlamış ve bu

amaçla da halkçılık programını meclise getirmiştir. Bu programın amacı da siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan toplumsal çıkarların öne çıkarılmasını sağlamaktır.

9 Mayıs 1920'de okunan ilk hükümet programı kısadır. Mali ve ekonomik meseleler üzerinde önemle durularak hazırlandığı anlaşılan programda uğradığı yurdun düşman saldırısına milletçe karşı konurken, ekonomik meselelere önem verileceği de belirtilmektedir. (Inan A,1972 s.8.)

Kuva-yı Milliye döneminin ilk aylarında, halktan toplanan aynı ve nakdi yardımlarla beslenmiştir. Fakat Kuva-yı Milliye 'nin her gün biraz daha artan gönüllü asker sayısı ve genişleyen teşkilatın iâşe, ibade ve silahlandırma masraflarının da bu artış ve gelişmeye uygun olarak artması karşısında, o zamana kadar her bölgeye değişik uygulamaları olan yardım toplamanın da esasa bağlanması gerekmiştir. T.B.M.M. Hükümeti, İstanbul Hükümeti ile münasebetlerini kesince, devletin mali teşkilatı, T.B.M.M. Hükümeti'ne devir olurken Ziraat ve Osmanlı Bankalarının idareleri ile diğer resmi ve yarı resmi müesseselerin Anadolu şubeleri, T.B.M.M. 'nin kontrolüne girmiştir. Bundan sonra da bütçe tanzim edilmesi zorunlu hale gelmiştir. (Tural M.A, 1987 s.58.)

Kısa bir süre sonra Anadolu'nun bütün devlet gelirlerinin Maliye Bakanlığı'nca yönetilmesine başlanılmış, uzun yıllardır Duyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi idarelerince toplanan devlet gelirlerinin bu idarelerce tahsil edildikten sonra Maliye Bakanlığı veznelerine yatırılmaları sağlansa da bütün bu işlemler elde bir bütçe olmaksızın yürütülüyordu. (Müderrişoğlu A, 1974 s.382.)

Bütçe, devletin mali hayatının içinde cereyan ettiği çerçeveye denmektedir. Bütçe gelir ve gider tahminidir. Bütçe gelirlerinin toplanması bir mükellefiyet, giderlerin yapılması ise bir mezuniyettir. Bu nedenle, herhangi bir kuruluş bütçesindeki ödenekten fazla harcama yapamaz. Onun için, bütçenin tahmin dışında diğer bir özelliği, harcamalara tahdit getirmesidir. Üstelik bütçenin uygulanabilmesi için mecliste onaylanmış olması gerekir. Ayrıca , gelirlerle giderler arasında denge sağlanması, gelirle giderler arasında bir açık var ise, bu açığın bütçe kanununda ne şekilde kapatılacağı açıkça belirtilmelidir. (Türk İ, 1982 s.10.)

İlk bütçe hükümet tarafından meclise 1920 yılı Eylül ayı sonunda verilmişti. Muvazene-i Maliye Komisyonu'nda incelenen bütçe tasarısı, meclis genel kurulunda 3 Ocak 1921 günü görüşülmeye başlandı. (Selek S, 1981 s.344.) Gümüşhane milletvekili ve aynı zamanda Reis Vekili Hasan Fehmi Bey, meclis bütçesi ile ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada bunun bir aile bütçesi gibi olduğu, bütçenin 4. bölümden oluştuğunu, bunun 1. bölümünün muhassat-ı harcırah. 2. bölümünün memur maaşları ve ücretleri. 3. bölümün hizmetli ücretleri ile 4. bölümünün matbaa, kütüphane vb. masrafları kapsadığını belirtmiştir. (Kalyoncu F.G, 1999 s.69.) 28 Şubat 1921'de kabul edilen 1920 yılı bütçesinde, 103 yasa çıkarılmış bunlardan 62'si mali niteliktedir. Bu da Kurtuluş Savaşı sırasında Mali yasaların çokluğuna dikkat çekmektedir.

Yukarıda tanımını yaptığımız bütçenin temel niteliklerini T.B.M.M. Hükümetinin ilk bütçelerinde göremeyiz. Çünkü 1920 ve 1921 yılına ait bütçeler mali yılın sonunda kabul edilip yürürlüğe girmişlerdir. Başka bir deyimle bu yılların bütçeleri avans kanunları yoluyla uygulanmış mali yıl içinde yapılan harcamalar yıl sonunda avans kanunlarındaki ödeneklerden mahsup edilmiştir. 1921 bütçesinde gelir ve gider tahmini bile yoktu.

1920 yılı bütçesinde devletin mali hayatını kontrol altına alan bazı özellikler bulmak mümkündür. Nitekim, bu yıla ait bütçe kanununda Osmanlı Meclisince kabul edilen vergi, resim ve harçlara müsteniden tahsilatın devam edeceği hükmü yer almıştır. Böylece, kamu mükellefiyetlerinde kanunilik ilkesi korunmuştur. Bu tahsilatın keyfilikten kurtarılması bakımından, Bütçe Kanunu ile tahsiline mezuniyet verilenlerin dışındaki bilumum vergi, resim ve harç ve saire tahsilinin yasak olduğu açıklanmış, bunun dışındakilerin tahsiline, ne maksatla olursa olsun emir verenlerin Hıyaneti Vataniye Kanunu mucibince cezalandırılacakları ifade edilmiştir. Kolordu ve diğer müstakil fırkalar muhasiplerinin diğer daire muhasipleri gibi Maliye Bakanlığınca tayin edilmesi de bu kanunla kabul edilen prensipler arasındadır. Devlet bütçesinin bütünlüğü ve genelliğinin korunması yönünden Düyunu Umumiye İdaresi'nin tahsilatını muntazam makbuz mukabili Maliye Veznesine yatırmak kaydı ile, Maliye Bakanlığına bağlı olarak vazifesine devam etmesi ve personelin maaş ve masraflarını bütçedeki tahsisatından alınmasına müsaade olunacağı açıkça belirtilmişti. (Türk İ, 1982 s.10-11)

1922 yılının sonlarına doğru Başkomutan Savaşı zaferle sonuçlanmış, Mudanya Askeri Sözleşmesi yapılmış ve 15 Ekim 1922'de yürürlüğe girmişti. (Goloğlu M,1971 s.3.)

Mudanya Anlaşmasıyla artık Türkiye'yi sadece TBMM'nin temsil ettiği dönem başladı. Bu amaçla TBMM seçtiği delegeleri Lozan görüşmelerine gönderdi. (Eldem V, 1996 s.72-73.)

1.6. Lozan Konferansı ve İktisadi Yönü

28 Ekim 1922'de müttefiklerin İstanbul temsilcileri Lozan'da yapılacak barış konferansına Ankara ve İstanbul hükümetlerinin temsilci göndermelerinin istediler. Mustafa Kemal Lozan'a birlikte gidilmesi teklifine, "*barış konferansın da Türkiye devleti yalnız ve ancak TBMM hükümeti tarafından temsil olunur.*" (Berkes N, 1997 s.445.) sözleriyle karşılık vermiştir.

TBMM'de barış görüşmelerini sürdürmesi için hükümete yetki verdi. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa temsil etti. Trabzon milletvekili eski Maliye Bakanı Hasan Bey ile Sinop milletvekili Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın Başkanlığındaki delegeler Kurulunu oluşturuyordu. (ATATÜRK, 1989 s.357.)

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 salı günü öğleden sonra saat üçte Mont Benon Gazinosu salonunda açıldı.

Konferansın 20 Kasım 1922'de kabul edilen iç tüzüğü'nün 5. maddesine göre konferansta devlet yapan ülkelerden her birinin bir temsilcisinin başkanlığını yapacağı 3 komisyon kuruldu.

I. Komisyon İngiliz delegesi Lord Curzon'un başkanlığın altında çalışacaktı. "*Ülke ve Askerlik Komisyonu*" adını taşıyan bu komisyon "*Boğazlar Rejimini*" ele alacaktı.

II. Komisyon "*Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu*" adını taşıyordu ve başkanlığını İtalya delegesi Garroni yapıyordu.

III. Komisyon ise Fransız delegesi Barer'in başkanlığını yaptığı "*Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu*" adını taşıyordu.

Konumuz açısından önem taşıyan konferansın 5. maddesine göre kurulan "*Maliye ve Ekonomik Meseleler Komisyonu*"dur. Türkiye'nin iktisadi ve mali konularıyla ilgili olarak Lozan'da izlenecek iktisadi ve mali konularla ilgili TBMM'nde de müzakerelerde bulunulmuştur. (Kalyoncu F.D, 1999 s.85.)

Genel olarak mali nitelikte olan konuları kapsayan komisyon kendi içinde beş yardımcı komisyon ayrılmıştı. Bunlar:

"- *Duyun-u Umumiye'nin bölüşümü, işgal giderlerinin Türkiye tarafından ödenmesi*

- *Limanlara uygulanacak rejim, demiryolu, transit, posta ve telgraf, ticaret amacıyla havacılık,denizaltı, kabloları, sugücü*

- *Gümrük tarifeleri, gemilere uygulanacak rejim, endüstri, edebiyat, sanat yapıtları mülkiyeti, fabrika markaları*

- *Savaş ve işgal dönemine ilişkin sorunlar, barış antlaşmasından sonraki döneme ilişkin sorunlar vb*

- *5. alt komisyon ise sağlık sorunlarıyla ilgilenecekti.*" (Meray L.S, 1993 s.2.)

II. Komisyonun en önemli meselesi olan kapitülasyonların kaldırılması sorunu konferansın şiddetli çatışmalarına neden oldu. Müttefikler kapitülasyonların tamamen kaldırılmasını istemiyorlardı. Kapitülasyonların yerine koymak istedikleri "*Adli Beyannamesindeki Tadilleri*" kabul etmemişlerdi. Bunun yanı sıra Mali-iktisadi hükümlerin olduğu gibi kalmasında ısrar etmişlerdi. Özellikle Fransa Osmanlı borçlarının altınla ödenmesini, Türkiye ise borçlarını Fransız frankıyla ödemek istiyordu. (Aydemir Ş.S, 1993 s.247.)

İsmet Paşa, İtilaf devletlerin bütün itirazlarına karşı koydu ve kapitülasyonların kaldırılmaması gerektiği iddialarına boyun eğmedi. İsmet Paşa'nın bu konuda kesinlikle belirttiği görüş: "*Devletler bilmelidir ki, TBMM hükümeti, Türkiye için hakim müstakil ve mukadderatına sahip milletlerin haiz buldukları hakların aynına malik olmayı, şiddetle iltizam eylemektedir.*" (Eroğlu H, 1990 s.173.)

Daha öncede belirttiğimiz gibi özellikle ekonomik meselelerden dolayı konferans yarıda kesildikten sonra 23 Nisan 1923'te yeniden toplanmış, Musul ve Osmanlı borçları ile ilgili meseleler istisna diğer konularda anlaşma sağlanmıştır.(Eldem V, 1996 s.222.)

Kapitülasyonların kıskaç noktası gümrük tarifeleriydi. Lozan Anlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesi 27 Temmuz 1923'te imzalanmış, 5 yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir himaye politikası uygulamasını önleyen hükümler içermekteydi. Bunlara göre, Türkiye, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat- Slovenya Devleti ile "*İş bu sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinde çıkan ve bu ülkelerden gelen doğal ürünlerin yada işlenmiş malların Türkiye'ye*

sokulmalarında uygulanacak tarifeler 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı nesnel tarifesinde gösterilen tarifeler olacaktır" (Meray L.S, 1993 s.79.) hükmü gereğince hükümetin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası izlenmesinin önlenmiş olması, Osmanlıların dış borcunun ödenmesi ödemeler bilançosu ve hükümetin bütçesi açısından güç bir durum meydana getirmiştir.

Kapitülasyonların kaldırılması konusunda batılı devletlerin güçlü çıkarması, Türkiye'de uzun vadeli iktisadi tehditler oluşmasına neden olabiliirdi. (Tezel Y.S, 1970 s.191.) Ancak Avrupa Devletlerinin bütün ısrarlarına rağmen Lozan Anlaşmasının Türkiye'de kapitülasyonların kaldırıldığını hükme bağlayan "*Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirdiler*" şeklindeki 28. maddesiyle bu durum çözümlendirilmiştir. (Meray S.L, 1993 s.9)

Lozan Konferansının diğer önemli konusu Osmanlı Deyun-u Umumiye'si yani Osmanlı borçları meselesiydi. Yeni Türkiye Devleti Osmanlı borçlarının yaklaşık 2/3'ünü oluşturan 84.597.495 altın liralık bir tutarı devralmış, yıllık ödemeler 5.809.312 lira olarak tespit edilmiş ancak daha sonra bu dönemler 1929 yılına kadar dondurulmuştur. (Boratav K, 1987 s.10.)

Son olarak Türk ve Yunan heyetleri ikili sorunları kısa sürede hallettiler. Türkiye savaş tazminatı istemekten vazgeçme karşılığında Trakya sınırında bir düzeltme sağlandı. Kapitülasyonlar kaldırıldı, Osmanlı borçlarının ödenmesi "*ülke temeline göre*" ve Fransız frankıyla yapılması kararlaştırıldı. Ancak İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasının kabulüne karşılık ekonomik ve adli ödünler almak için diretmışler, Türk tarafı ise egemenliği engelleyecek her şeyi reddetmiştir. 27 Temmuz 1923'te imzalanan bu anlaşma, 24 Ağustos 1923'te mecliste onaylandı. (ATATÜRK, 1997 s.361.)

1.7. Atatürk ve Fakirlik

Kurtuluş Savaşının başkomutanı Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğunu dünyaya ilan ettiği zaman, ülkenin yoksul olduğunu bütün dünya biliyordu. Gerçekten Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının ard arda gelmesi ülkenin bütünüyle yoksullaşmasına, geri kalmasına yol açmıştı. Bankacılık, dış ticaret, demiryolları ve belediye işletmeleri yabancıların denetimindeydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında 30 Ekim 1923 Hükümetinde görev alan, Mustafa Necati şöyle anlatıyor:

“Her yer haraptı. Barınacak sığınak bile yoktu. Evler yıkılmış, yollar geçilmez hale gelmişti. Halk her şeyi devletten beklemek mecburiyetindeydi. Milli Mücadele devrinde tekalifi milliye olarak halktan alınanlar mevcudu tüketmişti. Vergiler çok ağırdı ve mükellefin bu vergileri ödemesi zordu. Devletin başka varidatı da yoktu. Bir basit daire içinde olduğumuzu görmemek mümkün değildi. Lozan’da elde ettiklerimizi de karşıımızdakilerin hazmetmeyeceğinin idrakinde idik...” (Okyar F, 1980 s.357.)

Atatürk, bu kötü şartlarda bile dış ülkelerden borç almamıştır. O, enflasyona gitmeden, vergi gelirlerini arttırarak, halktan uzun vadeli borç alarak ve özellikle bütçe kalemlerinde azami tasarruf sağlayarak ülkenin fakirlikten kurtulup, çağdaş bir toplum haline gelmesini sağlamıştır.

1.8. İzmir İktisat Kongresi

İktisadi hayatın canlandırılması ve bir kalkınmanın başlaması için nasıl bir politikanın uygulanması ve hangi tedbirlerin alınmasını gerektiği hususlarını incelemek, bu konuda hükümete yardımcı olmak amacıyla daha henüz Lozan Barış Konferansı sürerken ve müzakerelere ara verildiği bir zamanda 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplandı. (Aktan R,1978 s.41.)

İzmir İktisat Kongresi gerek mandacılık fikri savunulara, gerekse Atatürk'ün iktisat hayatında başarılı olamayacağına inanan insanlara en güzel bir yanıtıdır.

a) Kongrenin Siyasal Amacı

İzmir'de toplanan "*İktisat Kongresi*" nin bu dönem tarihimiz içinde ekonomik ve siyasi meseleler yönünden büyük önem taşıyan bir olay olduğunu görürüz. Kongreyi siyasi önemi bakımından ele alırsak: İzmir İktisat Kongresi yalnız içeriği bakımından değil fakat onun kadar ve daha da önemlisi, Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamana rastlatılmasının da özel bir önemi vardır. Ekonomik ve siyasi amaç o kongrede bütünleşmişti. Osmanlı borçlarının altın esasına göre ödenmesi ve yabancılara tanınmış olan ödünlerin devam etmesinin Lozan görüşmelerinde ısrarla istendiği ve bu isteklerin kabul edilmemesi sonucunda da konferansın kilitlendiği 1923'ün Şubat ayında İzmir İktisat Kongresinin toplanması bir rastlantı değildir. Mustafa Kemal, siyasi ve ekonomik bağımsızlığın birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu kongrenin açış konuşmasında ısrarla vurgulaması, Lozan'da Müttefik Devletlerin temsilcilerinin (Lord Curzon dahil) bağımsız yeni

Türk Devletinin kuruluşuna ve onun tam bağımsızlığına kuşkuyla bakmalarına karşı kesin ve anlamlı yanıt oluşturmuştur. Bu yanıtın İzmir İktisat Kongresi gibi ülkenin çeşitli yerlerinden gelen 1135 delegenin alkışlarıyla karşıladığı bir toplantıda verilmesinin stratejik önemi vardır. Bu önemi herkesten daha çok kavrayan ve konuşmasında yeni Türkiye Devletinin nasıl yapılanması gerektiğini tüm dünyaya ilan eden kişi de Mustafa Kemal'den başkası değildir.

İzmir İktisat Kongresi'nin siyasi niteliği onun ekonomik niteliğinden daha az önemli olmadığını belirtmiştik. Nitekim:

Lozan Konferansın kesintiye uğradığı bir zamanda "*İkdam*" gazetesi, 17 Şubat 1923 günü manşetten şu haberi yayımlamıştı:

"İsmet Paşa dün gece bir muhabirimize vaki beyanatında demiştir ki, Lozan konferansında haklı olduğumuz ve kendisini müdafaa edecek kafi kuvvete malik olduğumuza kani olan adamlar gibi hakiki bir hulus ile sulhu, sulh alemi tesise hizmet ettik. Samimi, pek samimi olarak temenni ettik. Sulh olacak mı olmayacak mı bunu elyevm (şimdi) hiç kimse bilemez."

Aynı gün bir Romen gazetesine de "*sulh maksadıyla nerede olursa olsun müzakereta yeniden başlamaya amade*" olduğunu söylemişti. Ne var ki, Lord Curzon da 10 Şubat günü Avam kamarasında geri adım atmış, yaptığı konuşmada "*İngiltere Türkiye ile münasebat-ı dostane içindedir.*" demişti.

Yabancılara ticaret ödünlerinin yoğunlukla verilmiş olduğu ve Yunan Ordusunun denize döküldüğü İzmir kentinde Kongrenin toplanması da ayrı bir önem taşıyordu. Yeri, zamanı ve mesajı bakımından İzmir İktisat Kongresi, stratejik bir bütünlüğün ürünüydü.

Lozan görüşmelerini kesintiye uğratan itilaf devletlerine bir nota niteliği taşıyan bu kongre kısa sürede etkisini gösterdi. (Ölçen A.N,1997 s.25-27.)

b) Yeni Türkiye İktisat Mektebi

Yukarıda siyasal önemini belirttiğimiz kongrenin ekonomik bakımdan en önemli yanı ise Yeni Türkiye Devletinin ileride uygulayacağı ekonomi politikasının tespit edilmesine öncülük etmesidir. Şöyle ki:

Atatürk, kazanılan zaferin büyüklüğüne inanmakla beraber, asıl mühim olan hususun kazanılan askeri zaferin *"iktisadi bir zaferle taçlandırılmasını"* önemle belirtiyordu. Geçmişte kazanılan zaferlerin ve uğranılan hezimetlerin altında ekonomik faktörlerin önemli rol oynadığının kesin bilinci içinde idiler.

17 Şubat 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde Atatürk'ten sonra konuşan devrin İktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey yeni Cumhuriyet'in izleyeceği İktisat Politikasını şöyle belirtiyordu:

"Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiçbirine mensup değiliz. Ne laissez faire, laissez passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) mektebine, ne de sosyalist veya himayeci mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin iktisadi manasına göre yeni bir iktisat

mekebimiz vardır. Buna ben "Yeni Türkiye iktisat Mektebi" diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelif bir iktisat sistemi takip edilmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Mesela büyük kredi müessesatini, sanayi teşebbüsatini devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti buna istilzam ediyor." (AFETİNAN A, 1992, s.71-79.)

Kaldı ki, İzmir İktisat Kongresinin kabul ettiği Misak-ı İktisadi yani İktisat Pakt ile gene bu kongrece kabul edilen çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının hazırladıkları esaslar yakından tetkik edildiği zaman, İzmir İktisat Kongresinde sistem yönünden temeli atılan iktisadi çatının Yeni Türkiye İktisat Mektebi olduğu görülür.

İleride açıklayacağımız İzmir İktisat kongresince kabul edilen esaslar ile Cumhuriyet Halk Partisi Programı, İş Bankasının kurulması, Aşarın kaldırılması, Kazanç Vergisinin, Teşvik-i Sanayi Kanununun, Umumi İstihlak Vergisinin, Gümrük kanununun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kuruluşu, Menkul Kıymetler Borsası Kanunu, Demiryolları Politikası, Kabotaj Hakkı ile bir bağ kurmamak veya bulmamak mümkün değildir. Bu prensipler ve uygulamalar esasları İzmir İktisat Kongresince tayin edilmiş olan sistem yani Yeni Türkiye İktisat Mektebinin getirdiği sistem ile oluşmuştur. (Türk I, 1982 s.10.)

Yeni Türkiye İktisat Mektebi, Mahmut Esat Bozkurt'un belirttiği gibi ne laissez faire, laissez passer, ne sosyalist, ne himayecidir. Aksine Mustafa Kemal'in kendine has özellikleri olan ve diğerlerinden farklı bir iktisat modelidir.

c) Milli İktisadi'nin Kabulü

İzmir İktisat Kongresi toplanırken İstanbul işgal altındaydı. Refet Paşa kumandası Türk ordusu 6 Ekim 1923'de "Payitaht" a girecektir. Padişah ve Halife saraylarında oturmaktadırlar. 4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı kesilmiştir. Başta İngilizler olmak üzere bir çok batılı devlet, Yeni Türkiye'nin istek ve özelemlerini yadsımaktadır. Ankara'daki TBMM'nde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar 4 Şubat 1923'te tüm ağırlığıyla ortaya çıkmıştır. Lozan Konferansının kesilmesiyle 27 Şubat 1923'te sert tartışmalar olmuş ve ağır eleştiriler yapılmıştır. 16 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verilerek Meclis dağılmıştır.

Türkiye'nin limanları, rıhtımları, elektrik ve su işletmeleri, demiryolları yabancıların elindedir. Merkez Bankası işlevini sürdüren Osmanlı Bankası da İngiliz, Fransız denetimi altındadır. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye tüm gücüyle ülke ekonomisinde etkindir.

İstanbul Tüccarı ise, ulusal bağımsızlık savaşının dışında kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın zenginleri küplerinin doldurmuşlardır. Çocuklarını cepheye göndermiş olan Anadolu çiftçi, esnaf, köylüleri ise İstanbul'un milli tüccarları ise bu gelişmeleri ibretle izliyor ve Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşmasıyla belirginleşen " *yeni düzen arayışlarında*" ağırlıklarını koymak için " *bir işaret* " bekliyorlardı.

İşte 17 Şubat 1923 günü İzmir İktisat kongresi açılırken " *vaziyet ve manzarai umumiye*" buydu....

17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan bu kongre, İktisat Vekaletinin (Ekonomik Bakanlığı) tertip ve daveti üzerine yapılmış ve Türkiye'deki ekonomi ile ilgili bütün grup ve kişiler burada bir araya getirilmiştir. (İnan A, 1972 s.9.)

İzmir İktisat Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal yapısından, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin ekonomik ve toplumsal yapısına geçişte, Lozan Barışının imzalanmasını ve Cumhuriyetin ilanını beklenmeksizin, ülkenin iktisadi yönden gelişmesi ve yükselmesi için izlenecek yol hakkında İktisat Bakanlığı'nın ciddi ve esaslı bir program hazırlaması ve ülkedeki bütün iktisadi etkenleri bir araya getirmeyi uygun görmesi bakımından, bir de 1930'ların başlarına kadar uygulanacak olan ekonomi politikalarının temellerinin burada atılması bakımından tarihsel bir anlam taşır. (Tanilli S, 1992 s.268.)

Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerini temsil eden 1135 kişi kongreye katılmıştır. (Ülken Y, 1981 s.83.) Kongre'de, isteklerini iyi bilen, Avrupalılar ile Rum ve Ermenilerin yerini almaya istekli İstanbul tüccarı önemli rol oynamıştır. Esasen Kongre, Bu tüccarların henüz işgal altındaki İstanbul'da bir iktisat kongresi yapmayı kararlaştırması üzerine, Hükümetin harekete geçmesiyle toplanmıştır. (Avcioğlu D,1969 , s.226.)

Kongrenin geniş çaplı olması düşünülmüş ve toplumu oluşturan kat'ların katılması öngörülmüştür. Bu katılmayı gerçekleştirmek için her ilçe'den, düzenlenen yönetmelik uyarınca, sekiz kişi gönderilmesi benimsenmiştir. Sekiz kişinin oluşması şöyledir: Bir tüccar, bir sanatkar, bir işçi, bir şirket, bir banka ve üç çiftçi temsilcisi. Kongre iki hafta sürmesine karşın, ilk elde bir hafta süreceği ve alınacak kararların toplu biçimde TBMM ve hükümete sunulması öngörülmüştür.

Kongrenin toplanacağı yer olarak, İkinci Kordon'da bulunan ve eski Osmanlı Bankası depoları olan Hamparsomyan mağazaları seçilmiş ve düzenlenmiştir. Kongrenin açılmasından önce binada bir "*İktisat Sergisi*" oluşturulmuştur. Burada ülkenin tarım ve sanayi ürünleri tanıtılmış ve halkın yararına sunulmuştur. (Ülken Y, 1985 s.177.)

Kongre gündeminin oluşması tamamıyla kongreye bırakılmış olmakla beraber hükümet, daha doğrusu "*İktisat Vekaleti*" kongreye sunulmak üzere önceden rapor hazırlamıştır. (Kuyucuklu N, 1986 s.159.) Bu raporun hazırlanması için İktisat Bakanlığı'na bazı kimseler çağrılarak Bir Heyet-i Faale (Çalışma Komitesi) kurulmuştur. Heyet-i Faale aracılığıyla kongreye sunulan raporda Türkiye'de kredi meselesi, üretimin tanzimi ve arttırılması, gümrük meseleleri, vergiler, ulaştırma amaçları gibi konulara değinilmiştir.

Kredi sorunu gözden geçirilirken raporda ülkede kredi işlerinin yeterince gelişmemesinin nedeni Türkiye'nin ekonomik akımdan geri olmasından kaynaklandığı belirtilerek, "*...Memleketimiz maalesef henüz ayniyat ve kısmen para mübadele devrelerinde bulunmakta olduğundan sanayi, ziraat ve ticaret teşebbüsleri için icap eden mebzul sermaye ve kredileri bulamamak ıztırarında olan erbab-ı teşebbüs azim işlere girememektedirler...*" denmektedir. (Kalyoncu F.D., 1999 s.80.)

Raporda ayrıca sorunlar arasında sanayinin finansmanını sağlayacak bankaların yokluğuna değinilmiştir. Bu konu, "*... Türkiye sanayi ile doğrudan doğruya alakadar bankalar maalesef memleketimizde mevcut değildir ve bundan dolaydır ki Türkiye iktisad-ı sanayisi bugün son derece geri bir halde bulunmaktadır. Gerek Alman ve gerek Amerikan ve İngiliz sanayii tarihinin tetkiki ile görülmektedir ki sanayiin tekamülü ancak ve ancak banka hayatının*

tekamülü ile muvazi olarak gitmiştir..." şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Heyet-i Faale'nin hazırladığı, kongrenin ele alacağı konuları belirten rapora Türkiye'de banka ve kredi ve ilgili sorunlar dile getirilirken milli bir devlet bankasının kurulması ile ilgili istekler, *"... İşte iktisadi hayatın ayrı ayrı safhasını tenmiye maksadı ile tesis olunacak banka müesseselerinin ortasında bütün bu sermaye ve kredilerin devri hareketleri içinde düzenleyici vazifesini göreceğ millî bir devlet bankası bulunmak zaruridir...."* (Ökçün G, 1981 s.67-70.) şeklinde ifade edilmiştir.

Üretimin artırılması ile ilgili konularda ise zirai üretim ve sınai üretimin artırılması gerektiğine değinilmiştir.

Zirai üretimin artırılması için çiftçilerin bir araya gelerek kooperatifler kurması zorunlu görülmüştür. Bu konu, *"...köylülerimizin münferit istihalleri yerini, kuvvetlerin bir araya toplanarak büyük istihsalin temini husulü ve bunun için Zirai İstihsal kooperatiflerinin teşkili zaruri görülmektedir..."* Ayrıca, raporu düzenleyenler Türkiye köylü üretim birliklerinin meydana getirilmesini Ziraat Bankası'na havale edilmesini uygun görmüşlerdir. Köylü istihsal (üretim) birlikleri mahsulleri satın alarak iç ve dış piyasalarda satmak üzere satış kooperatifleri ve bunlara gerek üretim gerekse satış kredi temin etmek amacıyla itibar kooperatiflerinin oluşturulmasını tarımsal açıdan önemli çözüm olarak görmekteydi.

Sınai üretimin artırılması için ise, sanayi bireysel, dağınık ve güçsüz olduğu belirtilmekte bunun için de bireysellikten *"topluluğa ve birliğe doğru"* gidilmesi önerilmekte, bunun da sanayi kooperatifleri ve kredi kurumları ve anonim ortaklarla, hatta *"Devlet kendisinin kuvvetli bir unsuru iktisadi olduğunu"* dikkate alarak *"yukarıdakilerle başa çıkılamayan büyük sanayi iktisatlarında irşad ve iştirak ile halka yol göstermelidir"*. (Tayanç T, 1973 s.42.)

Raporda Gümrük konusu ele alınarak, bunun Serbest Gümrük, Hafif Gümrük, Ağır Gümrük ve bu konunun ayrıca dışsatım (İhracat) ve Dışalım(İthalat) yasaklarını kapsadığına değinildikten sonra, konu ihracat ve ithalat aracının kullanılmasında amacın kamu geliri elde etmek değil, “*memleket iktisadiyatının*” düşünmeye yönelik olması gerektiği belirtilmektedir. (Kuyucuklu N,1986 s.161-162.)

Bu arada ihracat ve ithalat emtiyaları için ayrı ayrı şu açıklamalar yapılmıştır: “*Mesela, pamuk, yün gibi başlıca ihracat emtiamızı memlekette işletmek imkanı vardır. İktisat tarihinde devletler çok defa ihracat emtiasını men etmek istemişlerdir. Bunların gayeleri memleket dahilinde bu ham maddelere müşterit sanayiin tesisini temin idi...*”

İthalat ile ilgili açıklamalarda da himaye gerektiği belirtilmiş ve “*... Serbest mübadele ve açık gümrük siyaseti bizim memleketimiz için elbette şayan-ı müdafaa olamaz. Memleketimizin istihsal-i ziraiyesini ve istihsal-i sınıaiyesini himaye ve takviye için biz serbest mübadele gümrük siyasetinde devam edemeyiz. Memleketimize girmek isteyen bir mal herhalde bizi düşündürecektir. Şu halde gümrüklerde himaye bizim esas prensibimiz olacaktır...*” şeklinde ifade edilmiştir .(Ökçün G, 1981 s.79-80.)

Raporda vergiler konusuna da değinilmiştir. Köylünün ödediği aşar vergisine değinilmiştir. Köylünün ağır vergiler altında ezildiği ve köylünün ödeme gücünün düşük olduğu belirtilmiştir.

Raporun son kısmında ulaşım konusu yer almıştır. “*... Türkiye'nin yolsuzluk ve kağrı devrinden mutlaka kurtarılması gerektiği, bunun içinde bir*

taraftan şimentüfer inşa edilirken, bir taraftan da o şebekelerin araları sağlam ve mazbut şöseler ile raptedilmelidir” denmektedir.

İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan bu rapor dışında Kongreye iki önemli rapor sunulmuştur. Bunlar “*Milli Türk Ticaret Birliği*”nin hazırladığı rapor ile “*İstanbul Umum Amele Birliği*” nin hazırladığı raporlardır. 1921’de kurulan Milli Türk Ticaret Birliği, Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde örgütlenen İstanbul tüccarlarından oluşmaktadır. Birlik Osmanlı ve İslam deyimleri yerine Türk ve Milli deyimlerini kullanmaktadır. Birliğin amacı Levanten ile Rum ve Ermenilerin sahip oldukları hakları ele geçirmek, yabancılar ile ortaklıklar kurmak, ayrıca her alanda devletin desteğini sağlayarak yerli tüccarların gelişmesini amaçlamaktadır. (Avcıoğlu D, 1969 s.341.)

Kongre nedeniyle İstanbul’daki Milli Türk Ticaret Birliği’ne gelen raporlarda, tütün tekelinin sakıncalarından ve İstanbul Ticaret Odası’nın başarısızlığından bahsedilmiştir. Yine sunulan bir diğer raporda Ticaret Yüksek Okulu’nun raporudur. Bu raporda 1883’te açılan Ticaret Yüksek Okulu’nun ülkede tek yüksek ticaret okulu olduğu belirtilerek bunların sayılarının artırılması gerektiği ifade edilmiştir. (Akay İ, 1982 s.160-161.)

Kongreye Milli Türk Ticaret Birliği’nin hazırladığı raporlarda önemlidir. Bu raporlarda Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında ayrıcalıklar verilmemesi, yabancı sermayeyle birlikte imalat sanayi ve ticaret kesimlerinde tekeli ortaklıklara gidilmemesi istendi. (Tezel Y.S, 1994 s.150.) Ayrıca Milli Türk Ticaret Birliği, gümrüklerde himaye sistemi, tekeliğe son verilmesi, kabotajın serbestleştirilmesi, milli bir tedavül bankası kurulması, ticaret kanunları ile hükümlerinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi, yabancı sermaye

sorunu, ticaret ve sanayi odaları, dış ticaret, temettü vergisi usulünün değiştirilmesi, kambiyo meselesi, ticaret ve sanayi okulları ile ilgili olmak üzere 12 maddelik dilekte bulunmuştur. (Ökçün G, 1981 s.144 -145.)

Milli Türk Ticaret Birliği yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütlemiştir. " *Istanbul Esnaf Birliği*" ve " *Türkiye Umum Amele Birliği*"ni kurdu muştur. (Avcioğlu D, 1969 s.344.)Istanbul Umum Amele Birliği'nin verdiği raporda iş ve işçi hukuku, sosyal yardımlar, asgari ücretler gibi konular dile getirilmiştir.(Eldem V, 1996 s.159.)

Izmir İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923'de saat 10.00.'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşması ile başlamıştır. (Kuyucuklu N, 1986 s.162-165.) Yeni Türkiye'nin iktisat politikasını belirleyecek ve iktisadi kalkınmasını sağlayacak önerilerin saptanması için toplanan kongrenin önemini ve anlamını, Atatürk kongre açılış konuşmasında şöyle demektedir: "*İlk kez, böyle bir kongre toplanıyor. Ülkenin ihtiyacını, ulusun yeteneğini ve kudretli dünya ekonomisi organizasyonu göz önünde tutarak gereken önlemleri saptamalısınız. Aziz Türkiye'mizin iktisaden yükseliş yollarını aramak ve bulmak gibi vatani, yaşamsal ve ulusal bir kutsal amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin, sayın halk temsilcilerin huzurunda bulunmaktan çok mutluyum.*"

Mustafa Kemal, halkın dertlerini halkın ağzından dinlemek, özlemlerini ülkeyi tanıyan halk temsilcilerinden işitmek, doğru yolun çizilmesinde temel olmalıdır diyerek bu konuda konuşmasında: "*Sizler doğrudan doğruya ulusumuzu temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz. Bu nedenle, ülkemizin durumunu, ihtiyacını, ulusumuzun elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gerektiğini söyleyeceğiniz*

önlemler, halkın diliyle söylenmiş sayılır. Ve halkın sesi Hak'kın sesidir.” (Ülken Y, 1981 s.84.)

Mustafa Kemal, kongreyi açış konuşmasında, Türkiye'nin arazi varlığı ve doğal kaynaklarına göre nüfusun yetersiz olduğu, işgücü eksikliğinin, sermaye yoğun üretim teknikleri kullanılarak giderilmesi gerektiğini vurguladı. Yerli gayrimüslimlerin ticarete sahip olduğu etkililiğin azaltılması için hükümetin önlemler getireceğinden siz etmesi özellikle İstanbullu Türk, Müslüman tacirler arasında büyük hoşnutluğa yol açtı.(Tezel Y.S.,1994 s.149.) Mustafa Kemal yaptığı konuşmada: *“Biliyorsunuz ki Osmanlı Devleti “Uhud-u Atika” namı altında bir takım kapitülasyonların esiri idi. Memleket dahilindeki hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara, muafiyetlere sahip bulunuyordu. Bir devlet, kendi memleketinde bulunan yabancılara hakk-ı kazasını tatbik edemezse, bir millet, kendi halkından aldığı bir vergiyi yabancılardan almaktan men edilmiş bulunursa, bir devlet hayatını kemiren kendi dahilindeki unsurlar hakkında tedbirler almaktan men edilirse böyle bir devletin hakimiyetine sahip bağımsız bir devlet olduğuna inanmak doğru olur mu?....”* diyerek geçmişte Osmanlı Devletinin yaptığı bağımlılığı dile getirmiştir. Ancak Mustafa Kemal ülke çıkarlarına ters düşmemesi kaydıyla yabancı sermayeye karşı olmadığını da belirtmiştir. (Kocatürk U, 1983 s.249-250.) Mustafa Kemal açış konuşmasında yabancı sermaye konusunda: *“Ekonomi sahası düşünülürken ve konuşulurken zannolunmasın ki, biz yabancı sermayeye karşıyız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan ötürü kanunlarımıza saygılı olmak şartıyla yabancı sermayelerine gereken teminatı vermeye her zaman hazırız ve arzuya değer ki yabancı sermayesi bizim çalışmamıza ve sabit servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin...”*

Ayrıca Mustafa Kemal, ısrarla, ayrıcalık taşıyan şirketlerin ulusallaştırılması üzerinde durmuş, yasalara uygun olmayan rekabeti besleyen kapitülasyonlara son verilmesi gerektiğini söyleyerek, milli ekonomi politikasını dile getirmiştir. (Cankay L, 1994, s.327.)

Mustafa Kemal'den sonra İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey (Bozkurt) söz almıştır. Yeni Türkiye İktisat Mektebi sözünü ilk defa dile getiren İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, İktisadın önemini ve ülkenin içinde bulunduğu gerçeği şöyle vurguluyordu: *"Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında Türkiye İktisaden bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgesi."* idi. Başta Atatürk, yeni yönetici kadronun tam duyarlılık gösterdiği ulusal egemenliği iktisadi egemenlik özdeşleştiren Mahmut Esat, dosdoğru şöyle diyordu: *"Ben ulusal egemenliği ulusal iktisat egemenliği olarak anlarım."* (Ölçen A.N., 1997 s.35.)

Burada gerek Mustafa Kemal'in gerekse Mahmut Esat Bey'in konuşmaları Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikalarına ışık tutma, açıklığa kavuşturucu nitelikte olmuştur.

Üçüncü konuşmanın sahibi, Manisa Sanayi Delegatesi ve kongre başkanı Kazım Karabekir'dir. Kazım Karabekir iktisat ile ilgili yaptığı açıklamalarda, üç konu üzerinde durmuştur. Bunlar: Kazım Karabekir tarafından şöyle ifade edilmiştir: *"... ilk olarak iktisat denilince, insanlarımızı, hayvanlarımızı, istihsalimizi hüsn-ü muhafaza etmeliyiz. köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların tesinatyyla sıhhatimizi muhafaza edemez, bin türlü hastalıklar içerisinde çırpınırsak hayvanlarımızı veba-i bakari, şarbon gibi hastalıklar silip süpürür ise, mahsüllerimizi böcekler çürütür ise yapılan iktisadi tedbirler, kanunlar hiçe münce olur. İşte bunun için sarfedeceğimiz mesaiye yardım etmesini hükümetimizden talep ve temenni etmeliyiz..."*

İkinci olarak, istihsalatımızı çoğaltmak, şimen düferimizi, vapurlarımızı bilhassa yollarımızı yaparak taşrayacsevk etmek, harice satıp memleket e parac çekmektir. Burada onu temin edecek esasları temin edeceğiz. Memleketimiz o kadar vasi ve feyikardır ki, Avrupa'nın bugün sahillerimize un yedirmesi değil, bilakis biz az zamanda her tarafa ihracat yapmaya kadiriz. hatta ihracatı yalnız olarak un değil, makarna, bisküvi, peksimet gibi mamul bir halde yapacağız....

Üçüncü mesele pek mühimdir...Bu muhterem bacılarımıza, hanımlarımıza terettüp (üzerine düşer) eder. Sarfiyat (tüketimi) ve istihlaki (israfı) azaltmak...(Ökçün G, 1981 s.267-268.)

Kongre'de kabul edilen çalışma usulüne göre, önce Kongre'ye katılan dört zümre encümenler halinde ayrı ayrı toplanmışlar ve Kongre Genel Kurulunda tartışılmak üzere mukarrerat lahiyaları hazırlamışlardır. Her grubun hazırladığı mukarrerat lahiyaları Kongre Genel Kurulu tarafından 24 Şubat- 4 Mart tarihleri arasında sekiz toplantıda ayrıntılı bir şekilde görüşülmüştür. Hatta, Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgiye göre, " kongre'de sağ cenah (kol) tüccarlara, sol cenah (kol) ameleye, merkez çiftçilere tefrik edilmiş (ayrılmış) ve çiftçilerle amele arası sanayi murahhaslarına (delegelere) verilmiştir." şeklinde olayı duyurmuştur.

Kongrede alınan kararları biri Misak-ı İktisadi, diğeri kongreye katılan çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gibi İktisadi grupların istekleri ve teklifleri ile ilgili kararlar olmak üzere 2 gruba ayırabiliriz : Mustafa Kemal İktisadi alanda "Erzurum Kongresi" olarak nitelendirilen Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı İktisadi on iki maddeden ibarettir ve "halkımızın İktisat aleminde bizzat kendisini mücehhez(hazırlamış) bulundurması için murahhaslarının (delegelerin) verdiği bir ahit (anlaşma)" olarak mütalaa edilmektedir. Çiftçi,

Tüccar, Sanayi ve İşçi Grupları İktisat Esasları ise hükümete sunulmak üzere hazırlanmış milli bir layihadır.(Ökçün G,1997 s.285-288.)

12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi tüm ülkenin sanayi, tarım, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşan 1135 delegenin oylarıyla resmen kabul edilmiş ve Türkiye'nin ilk iktisat kongresinin tarihi bir sonucu olarak Cumhuriyet tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak yaşama geçmişti.

Misak-ı İktisadi ilkeleri şunlardır;

Madde 1- Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekесiz bir istiklal ile, dünyanın sulh ve terakki (ilerleme) unsurlarından biridir.

*Madde 2-*Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenit (dayalı) olan Meclis ve hükümetine daima zahirdir. (yardımcıdır.)

Madde 3- Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayelerine matuftur.(dönüktür.)

Madde 4- Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır. Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır. (adetidir.)

Madde 5- Türkiye halkı, servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıfdır. Ormanlarını evladı gibi sever. Bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi istihsali için işletir ve

servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

Madde 6- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız taasuptan (bağnazlıktan) uzak dindarane bir salabet (peklik) her şey de esasımızdır. Her zaman yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mükaddeesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

*Madde 7-*Türkler, irfan ve marifet aşkıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek bir şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tesid eder. (kutlar.)

Madde 8- Bir çok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9- Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanuna uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt (aracı) istemez.

Madde 10- Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11- Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsun, candan sevişirler. Meslek, zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12- Türk kadını ve kocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir.(AFETİNAN A, 1992 S.20.)

Misak-ı İktisadi'nin 12 maddesinin dikkatle incelenmesi durumunda görülebileceği gibi İktisat kongresinin sonuç bildirisi, ekonomik bir doktrin önermemekte, daha çok ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasını istemektedir. Bu yüzden bildirinin tüm maddelerinde Türk milletinin geleneksel güzel adetlerinden söz açılmakta ve ekonomik yaşamda Türk ten yana kararlı tutum, bir ahlaki tercih olarak sunulmaktadır. (Aksoy Y, 1998 s.46-47.)

Kongrede çiftçi, işçi, sanayici ve tüccar kesimlerinin temsilcileri belirledikleri ilkeleri kongreye duyurmuşlardır. Kongrede şu kararlar alınmıştır.

Sanayi Grubunun Ekonomik İlkeleri:

- Gümrüklerde korumacılığın genişletilmesi,

- Sanayinin teşviki kanundaki vergi bağışıklıklarının genişletilerek uygulanması,

- Aynı kanunun süresinin 25 yıl daha uzatılması,

- Bir sanayi bankası kurulması,

- Sanayi odalarının kurulması.

Çiftçi Grubun Ekonomik İlkeleri:

- Reji uygulama ve yönetimin kaldırılması,

- Tütün vergilerinin tüketicilerden uygun bir yolla alınması,

- Aşarın kaldırılması,

- Çiftçi kredisi verilmesi,

- Hayvancılığın geliştirilmesi,

- Ziraat Bankası kaynaklarının başka sahada kullanılmaması,

- Tarımsal eğitimin sağlanması,

- Cehaletin giderilmesi,
- Herkesi kapsayan yeni bir vergi konulması,
- Ormancılığın geliştirilip korunması,
- Ağnam resminin takside bağlanması,
- Tarımda makineleşmeye gidilmesi,
- Kurutulacak bataklıklardan on beş yıl vergi alınmaması.

Tüccar Grubunun Ekonomik İlkeleri:

- Ticaret ana bankası kurulması,
- Tüccarın hükümetten alacakları bu bankaya yatırılarak pay senetleri çıkarılması,
- Hükümet kuruluşta bankayı desteklemesi, sonra hisselerini halka devretmesi,
- Borsaların millileşerek, düzene sokulması,

- Madencilik'in millileşerek ,düzenlenmesi,
- İnşaat ve deniz taşıtı hammaddesinde vergi bağışıklıkları tanınması,
- Kabotaj hakkının Türk gemilerine tanınması,
- Tekelin kaldırılması,
- Ticaret odaları kurulması,
- Şirketleşmenin teşvik edilmesi,
- Gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması,
- İç gümrük vergilerinin kaldırılması,
- Kredi sistemlerinin düzenlenmesi,
- Temettü vergisinin değiştirilip, az kazanan küçük esnaf ve sanatkarı koruyan vergi düzenlemesi yapılması, "*Tarik bedeli nakdisi*" nin kaldırılması,
- Lüks otomobil dışındaki taşıtlarda gümrük vergisinin indirilmesi,

- Karayolu eksikliğinin giderilmesi,
- Demiryolu yapımının hükümet programına alınması.

İşçi Grubunun Ekonomik İlkeleri:

- Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil sisteminin benimsenmesi,

- Çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi,

- Tütün rejisi tekelinin kaldırılması,

- İhraç edilen hammadde ve ürünlerin işlenmeden dışsatımın önlenmesi, satılırsa ağır vergilerle yükümlendirilmeleri,

- Sendika hakkının tanınması,

- İşçilerden temettü vergisi alınmaması, “sermaye müterakkisi” vergisi ve miras vergisi konulması,

- Tüm işyerlerinde Türk işçilerinin çalışmasının sağlanması,

- Ticaret serbest olmalı, tekellerin kaldırılması,

- Ücretlerin para olarak düzenli bir şekilde verilmesi. (Ökçün G, 1981 s.131-135.)

İktisat Kongresi'nin kararları, tabii ki, hükümeti bağlayıcı değildi. Fakat çeşitli sınıfların isteklerini göstermekteydi. (Avcioğlu D,1969 s.233.)

Gerek zaman, gerek geniş bir kadro ile toplanması açısından İzmir İktisat Kongresi, temelleri atılmakta olan yeni Türkiye için anlamlı ve önemli bir aşama olarak kabul edilir. İktisat Kongresindeki öneriler ve kararların genel ve dilek nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Sanayiın teşvik edilmesi, üreticinin, ihracat ticaretinin ve işçinin korunması ve demiryollarının geliştirilmesi doğrultusunda ana isteklerin toplandığı kongre, yeni Türkiye'nin 1931'lere kadar sürecek döneminin iktisat politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir.

Kongre'den kaynaklanan yönlendirme sonucu, birçok kurumsal ve yasal önlemler alınmış, uygulanmaya konmuş ve böylece ülkenin fakirliği yenmesi beklenmiştir. (Ülken Y,1981 s.87-88.)

2. MİLLİ EKONOMİNİN GELİŞME DÖNEMİ (1930-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomimiz, gerçekten geri kalmış, Balkan (1912-13), Birinci Dünya (1914-18) ve Kurtuluş (1919-23) savaşlarından çıkan ülkemiz, yanmış ve yıkılmış, faal nüfusumuz, bu savaşlarda hemen tümüyle yitirilmiş, ülkemiz insanı yılgın ve yorgun düşmüştü. Atatürk'ün eşsiz liderliğinde, yılgınlığını üstünden atan halkımız, hızlı bir

kalkınma hamlesi başlatmış ve 15 yıl gibi kısa bir süre içinde , ÷lkemizi temel mal ve hizmetlerini üreten bir ekonomik yapıya ulaştırabilmiştir.

1923 yılından 1938 yılına kadar ki dönemde, Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının bir bölümü devralındı ve düzenli olarak ödendi. Yabancı şirketlerin elindeki birçok işletme satın alındı. Yeni sanayi yatırımları yapıldı. Bu büyük başarıların tümü, 1927 tarım buhranına ve 1929 dünya buhranına rağmen, borçlanmadan, denk bütçelerle, ulusal kaynaklarla yapıldı. Yatırım gereksinimi en yüksek noktada bulunan ekonomimizin bu olağanüstü gelişmesinin, hemen sıfır enflasyonla gerçekleştirilmiş olması, o dönemin en önemli mucizevi sonuçlarından biridir.

Sözü geçen dönemde, tüm çabalara ve o dönem dünyasının en iyi özel sanayii teşvik kanununun, (Teşvik-i Sanayi Kanunu), 1927'de uygulamaya konmasına rağmen, bu dönemdeki hızlı kalkınma daha çok devlet yatırımları ve işletmeleri ile gerçekleştirilmiş, özel kesim işletmeleri, bir türlü harekete geçirilememiştir. Düşük kişi başına gelir (1923'te yaklaşık 80 A.B.D. doları; bugünkü dolar değeri ile , 300 Dolar), düşük tasarruflar ve sermaye birikimi, gelişmemiş alt-yapı, işletme yönetim bilgisi azlığı, özel kesim işletmelerinin serpilip gelişmesini önlemekteydi. (Aysan M.A., 1981 s.29-75.)

Bu koşullar altında Cumhuriyet'in kurucuları, *"Devlet işletmeleri öncülüğünde, ama özel kesim işletmelerini geliştirmeye yönelik ve özel kesime dayalı bir kalkınma stratejisi"* üzerinde karar kılmışlar ve 1926'dan başlayarak, *"Kamu İktisadi Teşebbüsleri"*ni (K.İ.T.'leri) kurmaya başlamışlardır.

Ayrıca bu dönemde, devlet ekonomiyi sıkı bir biçimde denetledi ve yönlendirdi. Bu dönemde birçok işletme millileştirildi ve devletleştirildi. Devlet birçok yeni işletme kurdu.

Bu dönemde, 1933 ve 1936 yılı Sanayi Planları da göze çarpan politikalarından biridir. Öyle ki, bu sanayi planları hiçbir ülkede o güne kadar uygulanmamıştır. Bu nedenledir ki, daha sonraki yıllarda bir çok ülkeye örnek olmuşlardır.

Atatürk İktisat döneminin temelleri sayılan Kamu İktisadi Kuruluşları ile Millileştirme veya Devletleştirme konularıyla beraber Birinci ve İkinci Sanayi Planlarını inceleyeceğiz.

2.1. Birinci ve İkinci Sanayi Planları

Türkiye’de plan gereksinimi ilk kez İkinci Meclisi Mebusanda 1920 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya atılmıştır. Söz konusu bütçe görüşmeleri, muhalefet- iktidar zıtlaşmasının etkisi altında yapılmış olduğu halde, bu güne yansıyan en önemli özelliği kaynakların daha akılcı kullanılması ile ilgili görüşlerin ileri sürülmesidir. Selanik Mebusu Vlahof Efendi, bütçeyi eleştirirken bir vergi reformunun yapılması, progressif vergi sisteminin getirilmesi ve *“Halkın ekonomik gücünü arttıran iktisadi ve mali politika”* güdülmesini önermişti. İstanbul Mebusu Vartakis Efendinin *“Hükümet bize bir maliye programı göstermeli ve bu maliye programı ile bizi ikna etmelidir”* demesi o dönemde önemli bir aşama idi. Gene o Meclisi Mebusanda bütçenin eleştirisi esnasında yapılan konuşmalardan anlıyoruz ki, bütçe, Maliye nezaretinden ayrıntıları olmayan birer toplam (yekun) olarak Meclise gönderilmiş ve Maliye

Encümeni altı ay uğraşarak bir bütçe hazırlanmıştır. Gümülcine mebusu İsmail Bey yaptığı konuşmada:

“Eğer bu gün düzenli bir bütçe varsa bu, Muvazene-i Maliye Encümenin mesaisinin neticesidir.” demişti. (Ölçen A.N., 1997 s.98.) Osmanlı İmparatorluğunda ilk devlet bütçesinin 1844 yılında düzenlendiği düşünülürse geçen 65 yıl içinde devletin bütçe hazırlama tekniklerini geliştiremediği anlaşılır. Osmanlı İmparatorluğundan günümüze bütçe be plan tekniğine ait beceri, ancak bu düzeyde yansımıştır.

İlk ve ciddi, uzun vadeli plan düşüncesi Türkiye’de Atatürk’le birlikte başlar. Plan düşüncesi İzmir İktisat Kongresinde Atatürk tarafından şöyle açıklanmıştır:

“... Hakikaten memleketin ihtiyacına mutabık olarak esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit (birlik içinde) hemahenk çalışması lazımdır. Bence yeni Devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları, iktisat programından çıkmalıdır...” (Ölçen A.N., 1982 s.134.)

Bu düşüncede, bütün ulusun katılacağı, kapsamlı (şumüllü) plan kavramı çağımızda ilk kez ileri sürülmüş olmaktadır.

2.1.1.Devletçilik Tezinin Oluşumu

Türkiye Cumhuriyetinde, devlet müdahaleciliğin ortaya çıkışını zamanın İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmasında şöyle belirtmektedir: *“... Yeni Türkiye, karma bir iktisat*

sistemi izlemelidir. İktisadi girişimler, kısmen devlet ve kısmen kişiler tarafından yerine getirilmelidir...Ülkemizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor.”
(Ölçen A.N., 1997 s.99.)

Türkiye Cumhuriyetinin en açık özelliği, kuşkusuz ülkede devlet önceliğine ve yol göstermesine dayalı güçlü bir ekonomik sistem ve kültürünü oluşturmasıdır. Türk devletçiliğın özü, marksist doktrine dayalı olmadan, ülkenin koşullarına uygun en fazla ve en üst nitelikte üretime ulaşabilmek için, üretim araçları bakımından Türkiye’yi çağdaş tekniklerle donatmak idi.

Kadrocular Türkiye’nin ekonomi politikasını, çağın hareketi içine yerleştirmeye çalıştılar. Şöyle:

“... Savaş sonrası ekonominin üç büyük sorunu vardır.

1. Kapitalist ekonomi sisteminin yerine komünist ekonomi sistemini kurmak. Bunu Rusya çözümleneye çalışıyor.

2. Kapitalist ekonomi sistemini kurtarmak. Bu işle Akvam Cemiyeti (Birleşmiş Milletler) uğraşiyor.

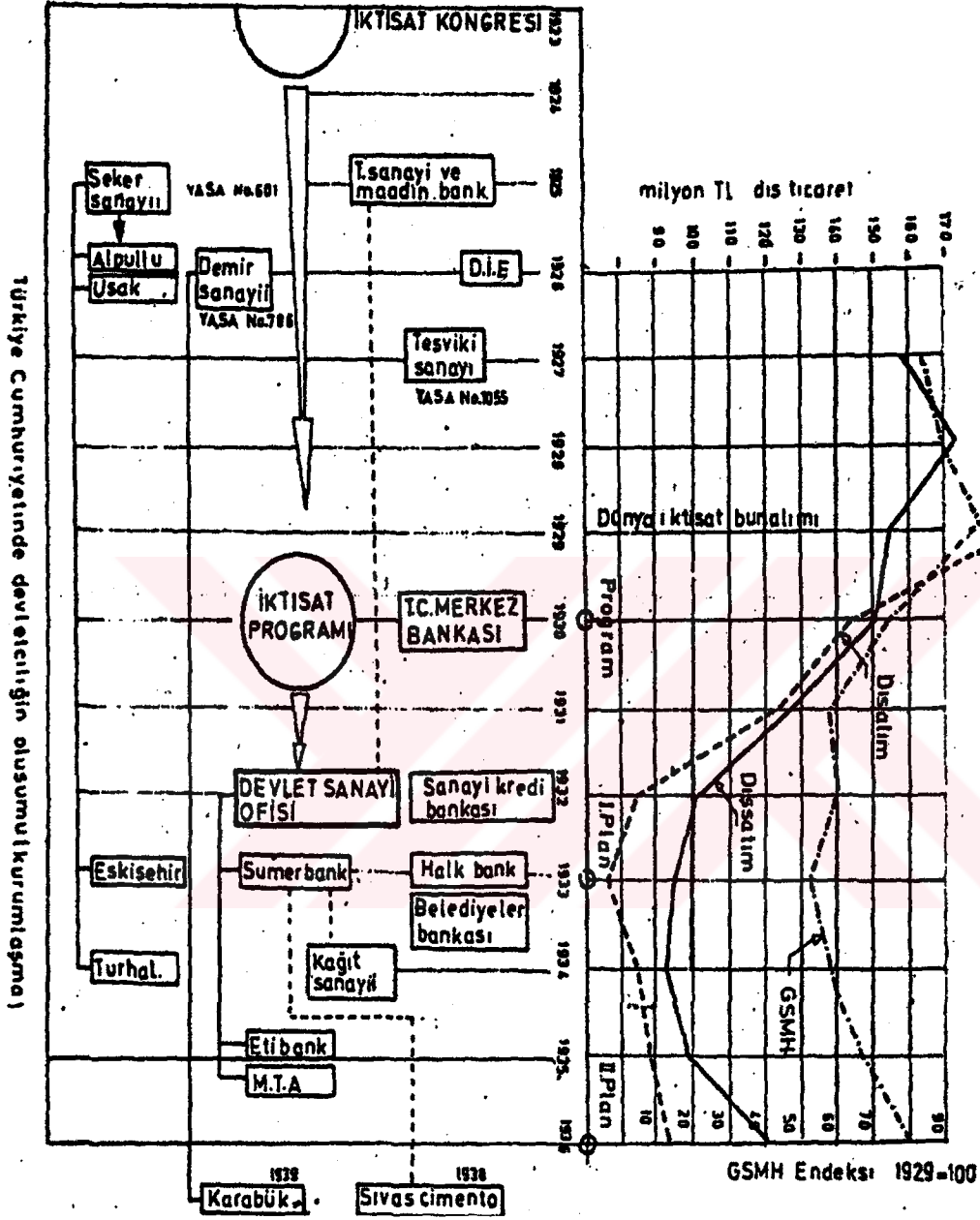
3. Sömürge ekonomisi yerine bağımsız ulus ekonomisi yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyetine düşüyor”. (Ölçen A.N., 1982 s.136.)

Vedat Nedim Tör, bu görüşü Kadro Dergisinin ikinci sayısında, Türkiye’nin dünya ekonomisinde değişen koşulları her gün izleyerek adım

adım kollayan bir İKTİSADİ DEVLET olacağı tezini ileri sürerken, bunun Ulusal Ekonomi Planı ile gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde devletçilik tezinin yapısal oluşumunu zaman süreci içinde belirlemek amacıyla Tablo:1'de düzenlenmiştir. Tablo üzerinde devletçiliğin nesnel kurumlarının oluşumu ile, temel ekonomik göstergelerdeki değişimler bir arada verilmiştir. 1929 Dünya Ekonomi Bunalımının ortaya çıkmasıyla, Türkiye'de GSMH ile dış alım ve dışsatım yıllık değerlerinin nasıl değiştiği 1933 yılında en az düzeye indiği ve kurumların zaman çizgisinde nasıl belirdiği görülmektedir. Atatürk döneminin Plan anlayışındaki bütünlüğün 4 temel unsuru 1923 İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrede alınan kararlar, 1930 İktisat Programı ve bunu izleyen dönemde 1933 ve 1936 Sanayi Planlarıdır. 1923 İzmir İktisat Kongresi ile 1930 İktisat Programı arasında geçen 7 yıllık süre içinde, Planlı Devlet Politikasının alt yapısının oluşturulduğunu görürüz. Bu politikanın amacı, dengeli ve adil bir kalkınma için Finansman kurumlarının ilk aşamada oluşturulmasıdır. Türkiye Sanayi Maadin Bankası (1925) kurularak (daha sonra bunun adı 1932'de Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasına dönüştürülmüştür) kamu girişimlerin finansmanı, Devlet Sanayi Ofisi'nin (1932) kurulması ile Kamu İktisadi Kuruluşlarının yasallığı ve nihayet Halk Bankası (1933) kurularak yerel girişimlerin finansmanı çözüme ulaşmakta idi. Bu kurumlaşma o dönemin planlama düşüncesinin fiziksel boyutta ele alındığını göstermektedir. Nitekim Devlet Sanayi Ofisi ile Sümerbank, Etibank gibi kuruluşların hukuki dayanağı yapıtlanmıştı. Devlet Sanayi Ofisi kanalıyla devlet, endüstriyel tesislerin projelerini hazırlayıp, İktisat Bakanlığının onayını aldıktan sonra yatırıma geçme ve üretimi gerçekleştirme yetkisini edinmişti. Devletçilik tezi ilk bu yasa ile düşün düzeyinden uygulama aşamasına ulaşmıştır. Dört gün sonra da devletin endüstri girişimleri, T.B.M.M.'nin 7.7.1932 günlü 80'nci birleşiminde *"Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası"* kurularak finansman olanağı kavuştu.

Tablo:1 Türkiye Cumhuriyetinde Devletçiliğin Oluşumu

Kaynak: Ölçen A. N., "1928-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara:A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1982, S.135.

Devletçilik tezinin kurumlaşması olayının yanı sıra bir kalkınma stratejisinin oluşmasına gerek vardı. Kalkınmanın temel öğelerini saptayan 1930 İktisat Programı, planlı devlet politikasının bel kemiğini oluşturur. (Ölçen A.N, 1982 s.133-137.)

2.1.2.1930 İktisadi Programı

Programın en belirgin özelliği, “ulusal ekonomi” kavramını getirmesi ve bunu sağlayacak hukuki tezi oluşturmasıdır. Özellikle 69’uncu maddede ileri sürülen ilke gözden geçirildiği zaman “*ulusal ekonominin büyük çarelerinin büyük bölümüyle devlet yönetiminin ruhunda, ulusal bilinç de bir araya gelebileceğini belirlediğini*” görürüz. Ve şunları vurgular:

“Devletin bütün yasaları, önlemleri, görevleri ulusun kişisel ve kitlesel, anlayış ve yaşayışı kendiliğinden ulusal ekonominin ihtiyaçlarını sezer ve ona uymaya çalışır bir anlayış ve yönde işlemek ve işletmek gerekir.” (Ölçen A.N, 1997 s.103.)

Bu düşünce biçimi, devlet ile ulus arasındaki etkileşime bütün kapıları açık tutmaktadır. Demek oluyor ki, devletin yasaları, önlemleri ve görevleri, kişileri ve kitleleri anlayış ve yaşayışlarını ulusal ekonominin ihtiyaçlarını sezip ona uyacak biçimde etkileyecek ve aynı zamanda da devletin kendisi bundan etkilenecektir. Mustafa Kemal ‘in “*demokratik, tam bağımsız ve iktisatçı sosyal devlet*” anlayışının özüdür bu. Türk ulusunun ne tür bir devlet kavramı ve Türk devletinin nasıl bir toplum yapısı ile bütünleşeceği sorusunun bir yanıtı idi bu tez. Sanıyoruz ki kalkınmanın sadece ekonomik bir süreç olmadığını vurgulamaktaydı. Nitekim ekonomik kalkınmanın adalet mekanizmasının

işleyiş biçimine de 1930 iktisadi raporu yön vermek gereğini duymuş ve bu ilkeyi ileri sürmüştü. Adalet mülkün temelidir deyimi bir yana bırakılarak:

“Adalet, devletin bütün hayat ve faaliyet şubelerinde olduğu kadar; bilhassa iktisadi hayat ve faaliyetin de temelidir; En iyi kanunlar ve adil hakimleri iktisadi teşebbüs ve inkişafın başlıca muhafızı (koruyucusu) ve müşevviki (özendiricisi)dir”. (Ölçen A.N., 1982 s.138.)

Adaletin bu tanımı, Türkiye Cumhuriyet Devletinin hukuksal yapısı açıklamaktadır. Ekonomik gelişmeyi koruyan ve hızlandıran unsurların arasında, özellikle adaletin etkisine değinen bir dokümana o güne değin rastlanmış olabileceğini sanmıyoruz.

1930 İktisadi Programın ekonomik ilkelerini şöyle özetleyebiliriz:

- Ulaşım ağının ulusal ekonominin ilk, genel ve ortak aracı olması.
- Demiryolu taşımacılığında kar amacının değil, devletin genel hizmet anlayışının yer alması.
- Ekonomik gelişmenin gerekli damarlarının yol, özellikle demiryolu ve limanlar olarak tanımlanması.
- Türkiye kara, deniz, hava taşımacılığında bir birleşim alanıdır. Bu nedenle transit işlemleri ulus için gelir kaynağı olabilir. Serbest mıntıka ve limanlar oluşturulması.

- Turizmin her araçla özendirilmesi.

- Tarımda doğu bölgelerinin üretim için kullanılması ve topraksız köylüye toprak verilmesi.

- Ulusal paranın korunması ve bunun Cumhuriyet Merkez Bankasının görevi olması.

- Ekonomi ve üretim açısından olumsuz etkileri olan vergilerin kaldırılması.

- Gümrük tarifelerinde güdülecek politikanın, üretimi koruma ve destekleme, gereksiz tüketimi sınırlama ve içerde yetişmeyen tüketimi zorunlu olan maddelerin pahalılıktan kurtarmaya yönelik olması.

- İnsan yeteneğinin, üretim araçlarının en güçlüsü olması nedeniyle Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının ulusal ekonominin başlıca dayanağı sayılması.

Gerçekçi ve çağdaş olan ilkelerin pek çoğunun zamanla yitirildiğini ve göz ardı edildiğini görüyoruz. Örneğin Türkiye'nin doğu ile batı arasında önemli geçit yeri olmasına karşın döviz sağlamakta bu olanak kullanılmamış, TIR kamyonlarının yıllarca hiçbir ücret ödmeden geçmelerine olanak tanınmıştır. Gene turizmin her araçla özendirilmesi ilkesine karşın, turizm övgüsü dışında hiçbir ciddi adım atılmamıştır. Gümrük tarifelerinde gereksiz tüketimi sınırlayan

yöntemlerin uygulanması belirtildiği halde, gereksiz lüks tüketim maddelerinin dış alımından vazgeçilmemiştir. vb.

2.1.3. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1962 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1933 Sanayi Planı arasında büyük farklar vardır. 1962'nin planı, Prof. Tinbergen'in geliştirmekte olan ülkeler için denemeye çalıştığı plan tekniğini benimsemiştir. Bu teknik, üç aşamadan oluşur. Birinci aşama, ekonominin makro-ekonomik büyüklükleri arasında dengeyi yaptırır. Bu denge, bir model içinde amaç alınan büyümeyi sağlamak için araçların nasıl değişmesi alternatifleri arasından yapacaktır. İkinci aşama, kalkınma modelini uygulayacak endüstriler arası ilişkileri belirler ve üçüncü aşama mal akımındaki genişlemeyi sağlayacak yatırım projelerinin hazırlıklarına yol açar. Görülüyor ki Tinbergen tekniğinde, kalkınma planı tavandan tabana doğrudur. Bu model kanımızca 1930 İktisadi Programının 69uncu maddesi ile çelişki içindedir. Neden? Çünkü, geliştirmekte olan ülkelerin tasarruf yetersizliği, teknolojik gerilik, veri eksikliği yanı sıra, insan ilişkilerindeki kopukluk, toplum ile yöneticiler arasındaki etkileşim noksanlığı ya da bunu çoğu kez tek yönlü işlemesi, bu nedenle alınan kararların toplum tarafından benimsenmemesi, geri itilmesidir. 1962 yılından sonraki planların başarısının sınırlı oluşunda bunun büyük etkisi vardır. Zaten birinci aşamayı oluşturan "*Makro- Model*" sorununun geçerliliği de tartışma konusudur. İktisatçıların başvurduğu denklem sayısı arttıkça, modelin geçerliliği artmamış bize göre azalmıştır. Bu, sadece verilerin eksik ya da güvenilir olmasından değil, matematik ile ekonomi bilimlerinin ele alınan olayı birlikte ne ölçüde yansıtabileceği sorusuna da bağlıdır.

Sektörler arası ilişkileri inceleyen ikinci aşama ise, dört ya da beş yılda bir yapılan ve pek çoğu varsayımlara dayanan çizelgelerden oluşuyor. Gerçekçiliği tartışabildiği gibi uygulama olanağı da yok. Asıl uygulamaya ve üretim büyümesine yol açan üçüncü aşama, yatırım projeleri hazırlama aşaması, kalkınma planının bürokratik tıkanıklıklarına uğramakta ve ilk iki aşamanın etkisi altında kalmaktadır. İlk iki aşamadaki çalışmaların yararı yadsınamaz, ne var ki gelişmekte olan ülkelerin teknik potansiyeli proje hazırlığı aşamasında önemli tıkanıklık ve gecikmelere neden olmaktadır.

1933 Sanayi Planı ve onu izleyen 1936 yılı İkinci Sanayi Planı, bir makro model çalışmasında dayanmadığı halde üçüncü aşamadan harekete geçmiş ve finansman dengesi bu yoldan oluşturulmuştur. Bu nedenle Atatürk döneminin planları fiziksel plan niteliklerini taşır. (Ölçen A.N., 1997 s.104.)

1933 ve 1936'ların iki sanayi planı da uygulanması öngörülen yatırım projelerinin hepsinin yapabilirlik hesaplarına ve yer seçimine ait alternatif tercihlerin karşılaştırma yöntemlerine yer vermişlerdir. Bu özellik, hatta 1962 sonrası planlamasında, rastlanmamış bir ileri düzeydedir. (Ölçen A.N, 1982 s.140.)

1933 Sanayi Planının Başkanlığa sunuş yazısında İktisat Vekili amacı şu üç noktada özetler:

- Sürüp giden genel bunalım nedeniyle çözümü güçleşen döviz darboğazını aşmak,

- Ham maddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları karşısında Türk işçi ve çiftçisine daha karlı çalışma alanları bulmak,

- Genel konjonktür nedeniyle gereksinim olan araç ve gereçlerin uygun parasal koşullar ile sağlanmasına olanak bulmak.

Bu amaçların gerçekleşmesi için dış alımı ikame etmek öngörülmüştü. Bu özelliği ile birinci ve ikinci sanayi planlarına dış alımı ikame eden ve dış satıma planlar olarak bakabiliriz.

Tablo:2'de birinci sanayi planında ele alınan 5 sektörde yıllık dış alımlar, toplam dış alım içindeki oranları ve öngörülen yatırım düzeyleri gösterilmiştir.(Ölçen A.N, 1997 s.107.)

Tablo:2 Birinci Sanayi Planında Ele Alınan Sektörler

Sektörler	Yıllık Dışalım 1000TL.	Toplam Dışalıma Oranı %	Toplam yatırım 1000TL.	İşletme Sermayesi 1000TL.
Dokuma (pamuk, kendir, yünü)	47107	26.6	16068	5820
Madencilik (demir, sömilok, bakır, kükürt)	12929	7.3	9948	1370
Sellüloz (kağıt, yapay ipek)	4745	2.6	2110	570
Seramik(şişe,cam, porselen)	3726	2.1	930	250
Kimya (zaçyağı, klor, südkostik, süperforset)	6279	3.5	1970	390
Toplam	74786	42.1	31026	8400

Kaynak: İnan A, Devletçilik İlkesi ve T.C. Birinci Sanayi Planı

Tablo:2'den Birinci Sanayi Planının toplam 31 milyon liralık yatırım öngördüğü anlaşılıyor. Bununla toplam yıllık dış alımının % 42.1'i ikame edilecektir. Sektörlerdeki gelişmelerin nasıl tanımlandığını kısaca gözden geçirmeliyiz.

a) Dokuma Sanayi

Birinci Sanayi Planının endüstrileşmeyi başlatarak, dışalımını ne oranda ikame ettiği ve döviz tasarrufunun ne olduğu bu güne değin incelenmemiştir. bunun nedenleri arasında, plan uygulanmasında öngörülen yatırımlar ile ikame edilen dışalım rakamlarının belli olmayışı sayılabilir. O nedenle dolaylı bir yol seçilmiş, toplam dış alım içindeki oranın birinci sanayi planının uygulanmasıyla ne düzeye indiği hesaplanmıştır. Örneğin Sümerbank'a görev olarak verilen dokuma sanayi tesisleri 1937 yılında üretime geçerek, ithalatı ikame etmeye başlamış (Bursa Merinos Fabrikası 2.2.1938, Nazilli 4.4.1937, Kayseri 16.9.1936, Malatya 1939) böylece dışalım içinde dokuma sanayinin Tablo:2'ye göre %26'6 olan payı 1938, 1939, 1940 yıllarının ortalamasına göre 59,7 milyon lira ile % 17,5'e inmiştir. %9.1 oranında dışalım ikamesi gerçekleşmiştir. Bir anlamda yıllık ortalama 112.3 milyon liralık dış alımın %9.1 oranında ikamesi ile yılda ortalama dokuma sanayinde 12.2 milyon liralık döviz tasarrufu sağlanmıştır. Bir başka deyimle 16 milyon liralık dokuma sanayinin yatırımı , 1.5 yılda kendisini döviz tasarrufu ile ekonomiye geri ödemiştir.(Ölçen A.N, 1982 s.141.)

b) Bakır Sanayi

Bakır sanayinde dış alım ikamesi ile birlikte dış satıma yönelik bir amaç öngörülmüştür. O dönemde Ergani'nin İç ve Batı Anadolu'ya ulaşım bağlantısı

olmaması, üretimin gelişmesini engelliyor ve aynı zamanda sermaye ve teknoloji yetersizliği , yurt içi talebin dışalımla karşılanmasına yol açıyordu. 14 Ağustos 1917' de Ergani'nin bakır işletmeciliği, İtibari Milli bankasına verilmiş, fakat banka gereken çabayı göstermemişti.

Birinci Sanayi Planı, üretim kapasitesini 10.000 ton olarak öngörmüş ve 4 yılda 24.000 tona ulaşmayı kabul etmişti. Bununla yurt içi talep karşılandığı gibi, yaklaşık 10.000 ton talep fazlası dışa satılacaktı.

Birinci Sanayi Planı bakır konusunda gerçekten başarılı olmuştur. 1940 yılından sonra Ergani'nin dışsatım artarak 1941'de 1.072 ton, 1942'de 5.087 ton, 1943'de 10.266 ton düzeyine yükselmiştir. 1940-1950 döneminin yıllık ortalama dışsatımı 6.200 tondur. Aynı dönem içinde Kuvarsahan tesislerinin bakır dış satımı olan 1.350 ile bu düzeyin yıllık ortalama 7.500 olduğu görülür. Sadece bakırın dışsatımı, tesisin yatırım maliyetine denktir.

Bakır fiyatları 1927-1932 döneminde dünya ekonomik bunalımının etkisi ile büyük düşüş göstermişti. Bir ton dışalım fiyatı 1.550 liradan 1932'de 594 liraya indi. 1937'de ortalama dünya fiyatı tonu 100 İngiliz lirası olduğuna göre planda öngörülen bakır endüstrisi yılda ortalama 750.000 İngiliz lirası karşılığı 5 milyon TL. dışsatım geliri sağlanmış ve ayrıca yılda ortalama 2 milyon TL. dışalım ikame edilmiştir.

a) Kağıt Sanayi

Birinci Sanayi Planında 1927-32 yılları arasında ortalama 21.525 ton kağıt ve ürünlerinin dıştan alındığı , ilk aşamada bunun yarısını ikame edecek

bir fabrikanın inşa edileceği öngörölmüştü. Gerçekten de İzmit'te yapımı 14.8.1934'de başlayan kağıt fabrikası 1 yıl 8 ay gibi çok kısa bir sürede yatırım gerçekleşmiş ve 1936'nın sonunda üretime başlamıştır. 1937- 1943 yılları arasında dışalım ortalama 15.200 tona inerek, dışalımın % 30'u ikame edilmiştir. Buna göre dışalım ikamesinde döviz tasarrufu yılda:

$$(21.525- 15.272) \times 185.15= 1.2 \text{ milyon TL.}$$

olur. İlkinde kağıdın dışalım fiyatı dünya piyasasında tonu 115.62 lira iken, 1938-1940 döneminde dünya bunalımı ve onu izleyen savaş nedeniyle 185.15 liraya yükselmişti.

d) Yapay İpek Sanayi

Birinci sanayi Planında yapay ipek dışalımının 1930-1932 döneminde üç yılda hızla arttığına bakılarak, bunun ikamesinin gereği öngörölmüştür. 1913'de doğal ipek üretimi 27.000 tondan 1932'de 55.000 tona yükselirken, yapay ipek üretimi aynı dönem içinde 5.000 tondan 232.000 tona çıkmış, 47 katı artmıştı. 1932'de sonra da bu hızlı artışın süreceği varsayılan yapay ipek dışalımının ortadan kaldırılması amaç alınmıştı.

Bunun için 490 bin liralık tesis yatırımı planlandı. 470 bin liralık dış alım ikame olunacaktı. Bu, gerçekleşmiştir. (Ölçen A.N, 1997 s.116.)

e) Cam Sanayi

1927- 1932 döneminde yıllık ortalama cam ve şişe dışalımını 2.6 milyon lira idi. Dış alımı ikame eden 780 bin liralık yatırım öngörülmüş ve üretim kapasitesinin yılda 10.000 tondan aşağı düşmemesi esas alınmıştı. Gerçekleşme sonucunda 1936'da dışalımın 9.219 ton karşılığı 1 milyon 391 bin lira, 1937'de 10.643 ton karşılığı 1 milyon 654 bin lira olduğu görülür. 1938'de 9.949 ton karşılığı 1 milyon 641 bin liralık şişe cam dıştan alınmıştır. Bu rakam azalarak 1940 yılında 6.089 ton karşılığı 1,1 milyon liraya inmiştir. 1,2 milyon dışalım tasarrufu söz konusu olmuştur.

f) Demir ve Çelik Sanayi

Birinci Sanayi Planında 1927-1932 döneminin 6 yıllık ortalaması olan 125 bin ton demir ve demir ürünü yıllık dış alımının (10 milyon TL.) %70 ini yurt içinde kurulacak tesisten üretilerek karşılanması öngörülmüştü. Avusturya Leopold Maden Okulu Profesörlerinden Dr.Granigg 1926 da yurda davet edilmiş üretim kapasitesinin 110 bin ton olmasını önermişti. Sovyet uzmanları ise 150 bin ton üretim kapasitesi öneriyorlardı. Plan, 100 bin ton üretim kapasitesinde karar kıldı. Karabük'te kurulan tesis 1939 yılında işletmeye açıldı. 1933-1939 döneminde demir ve demir ürünlerinin dışalımını Tablo :3'de gösterilmiştir.

Bir yanında demir fiyatları dünya piyasasında artarken aynı zamanda Türkiye'nin yeni demiryolu politikasının sonucu olarak iç talepte, o nedenle dışalımda büyük artışlar olmuştur. Bu artış daha çok demiryol rayı ve travers dışalımında kendisini gösterir. Örneğin 1933' de ray ve travers dış alımı toplam demir ve demir ürünü dışalımında % 10 pay taşırken, bu oran 1935'de % 36'ya

yükselmiştir. Doğal olarak daha sonraki yıllarda bu oran azalır. 1938'de %16 ve 1939'da % 24 olur.

100 ton kapasiteli tesisin finansmanı 1926 yılında bir yasa ile sağlanmış 4 yılda 18 milyon lira ödenek ayrılması öngörülmüştü.

Tablo:3 Demir ve Demir Ürünü Dış Alımına Ait Miktar, Değer ve Fiyat Durumu

Yıllar	Miktar(Ton)	Değer(1000 TL.)	Dışalım Fiyatı(TL/ ton)
1933	76.077	3.823.3	50.26
1934	113.049	6.7545	59.75
1935	165.128	11.240.0	68.07
1936	126.423	8433.0	66.70
1937	125.239	1.389.8	83.04
1938	161.277	14.450.2	89.60
1939	144.084	12.008.4	83.34
1940	19.654	2.832.9	144.09

Kaynak: Gümrük ve Tekel Vekaleti. Harici Ticaret İçin İstatistik

2.1.4. Teşviki Sanayi Yasasının Etkisi

Birinci Sanayi Planının destekleyici gücü olarak bu yasa önemli bir rol oynamıştır. 1932 yılında yasadan yararlanan kuruluş sayısı 1295'dir. Bu kuruluşların toplam üretim gücü 102 670 H.P. idi.1937'de toplam gücün 181 532 H.P.'ye yükseldiğini görürüz. Ayrıca kuruluşların genişlemesine tanık olunur. Beş

yılda kuruluş başına güç 79 H.P.'den 173 H.P.'ye yükselmiştir. Artış % 119. Bu süre içinde üretimin değeri 1932'de 137.9 milyon liradan % 87.6 artışla 1937'de 258.7 milyon liraya yükseldi.

Yasanın özendirdiği kuruluşlar, devlet bütçesine ev değerde üretim yaratmışlardır. Tablo:4'de görülüyor.

Tablo:4 Endüstriyi Özendirme Yasasından Yararlanmanın Sonucu (Milyon TL.)

Yıl	Kuruluş Sayısı	Ücret Maaş	Yerli Hammadde	Yabancı Hammadde	Yarı Mamul	Üretim Değeri
1932	1473	15.4	60.3	13.9	8.7	137.9
1937	1116	25.9	96.1	21.3	15.0	258.7
Artış	%	68.2	59.3	53.2	72.4	87.6

Kaynak: Ölçen A. N, "1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planlar", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.144.

Dünya Ekonomi Bunalımının etkisi fiyatlar düştüğü halde, yarı mamul stokların öteki değerlerden daha çok artış olmasında kendisini gösterir. Gelişmenin sektörlere dağılımı ayrıca Tablo:5'de verilmiştir.

1932 de toplam üretimin değeri % 54 oranla gıda ve içki alt sektöründe oluşurken, bu oran 1937 de % 56 ya çıkmıştır. Alt sektörlerin hepsinde orman ürünleri hariç, önemli artışlar olduğunu görürüz.

Tablo:5 Endüstriyi özendirme Yasasının Alt Sektörlerde Etkisi (Milyon TL.)

Yıl	Gıda İçki	Orman	Maden Çıkarma	Dokuma	Kağıt	Madencilik	Konut	Kimya
1932	74.7	6.0	10.3	20.7	1.9	4.2	3.5	5.9
1937	143.5	5.8	21.7	38.6	4.1	7.9	5.8	3.2
Artış %	92	-	110	87	115	9	66	-

Kaynak: Ölçen A.N, "1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **Atatürk dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.144.

Sanayi teşvik yasasının bizce en önemli etkisi, üretim değerinin büyük artışı yanı sıra yerli ham madde kullanımındaki artışta kendini gösterir. Örneğin 1932 yılında 137.9 milyon üretim değerinin % 60.3'ü yerli ham madde kullanımına ait iken, bu oran 1937 de % 96 ya yükselmiştir. Sanayi daha çok hammaddeyi iç kaynaklardan karşılamaya yönelmiştir. Tablo:4 ve Tablo:5 bize bunu gösteriyor.

2.1.5. Birinci Sanayi Planında Yatırım Gerçekleşme

Süreleri

Birinci Sanayi Planının uygulamadaki en belirgin özelliği yatırımların umulandan daha kısa sürede sonuçlanmasıdır. Yeni oluşan yatırımcı ve işletmeciler kuruluşların verimliliği bir üst düzeyde idi. Yatırımların Tablo: 6'dan da görüleceği gibi 33 ay idi. Beş yılda gerçekleşmesi umulan yatırımların iki ve üç yıl gibi kısa süre içinde sonuçlanmaları, ikinci Sanayi planının iki yıl önce düzenlenmesi yararını getirmiştir.(Ölçen A.N, 1982 s.142-145.)

Tablo:6 Birinci Sanayi Planı Döneminde Yatırımların Gerçekleşme Süreleri

Tesisin Adı	Programa Giriş Tarihi	Gerçekleşme Tarihi	Süre(Ay)
Kayseri Bez Fb.	20.5.1934	16.9.1936	27
Ereğli Bez Fb.	20.10.1934	4.4.1937	30
Nazilli Bez Fb.	25.8.1935	4.4.1937	18
Bursa merinos Fb.	28.11.1935	2.2.1938	26
Gemlik Yapayipek Fb.	22.5.1935	1.2.1940	47
İzmit Kağıt	14.8.1934	18.4.1936	20
Karabük demir Fb.	3.4.1937	9.9.1939	26
Malatya Bez Fb.	1937	1939	24
Uşak Şeker Fb.	6.11.1925	17.12.1926	13
Sivas çimento Fb.	1936	5.6.1943	72
Süperfosfat Fb.	1938	15.4.1944	72

Kaynak: Ölçen A.N, "1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planlar", **Atatürk dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.145.

2.1.6. 1936 İkinci Sanayi Planı

İkinci sanayi Planı, içeriği ve uyandıracığı sosyal ve ekonomik hareket bakımından, birincisine göre daha geniş ve ayrıntılıdır. O tarihe değin hiçbir ülkenin bu nitelikte bir sektör planlamasına yöneldiği görülmemiştir. Hatta kurulması öngörülen tesislerin, yer seçimindeki kriterleri ile kapasitelerinin saptanmasında ele alınan karşılaştırmalı alternatifler, Türkiye'de daha sonraki kalkınma planlarının hemen hiç birinde uygulanmamış üstün nitelikte idiler. Yalnız makro düzeyde kapasiteye tanınan boyutla değil, fakat aynı zamanda tesisin Gelir-Gider dengesini ve kar'a geçiş noktasını belirleyen teknoloji tercihi

teknikleriyle de çağına örnek olacak ilk sanayi planıdır. Daha sonraki iktidarlar döneminde, Atatürk'ün ekonomik planlama disiplinine bağlı kalınsaydı, bugün Türkiye'nin sanayileşmesi daha üst bir düzeyde olabilirdi.(Ölçen A.N, 1997 s.117.)

İkinci Sanayi Planının kendine yeterli ekonomi politikası yanısıra, doğal kaynakların verimli kullanılması ilkesine de yer verildiğini görürüz. Hayal ürünü amaçlar peşinde koşulmamış, gerçekçi ve yalın hareket edilmiştir. Örneğin petrol politikasına verilen somut önem, o dönemden sonra bir kırk yıl (Dünya petrol krizi ve OPEC olayı çıkıncaya kadar) Türkiye'de hiçbir iktidarın ilgisini çekmemiş, o sağlıklı politikalar gözardı edilerek, enerjinin dışarıya dayalı çözümü aranmıştır.

a) Sentetik Benzin Üretimi

İkinci Sanayi Planında petrol politikasının iki temel unsuru vardı. Birincisi, yurt içinde petrol aramak ve ikincisi, petrol tasarrufunu teknoloji tercihleri ile sağlamak. Teknoloji tercihleri ile tasarruf sağlamak düşüncesi o dönemde yeni idi ve planın bir bakıma kaburgasını oluşturuyordu. Şöyle:

“a. Ham petrol ile daha pahalı olan petrol ürünleri arasındaki fiyat farkının yurt içinde kalması (rafinaj tesislerinin kurulması)

b. Sentetik benzin üretilmesinin ekonomisinin incelenmesi.

c. benzine alkol katılmasının araştırılması.”

Yıllık gereksinmeye denk 105 bin ton kapasiteli bir petrol rafinerisinin yatırım tutarı 5 milyon TL. olarak hesaplanmıştı. 1 ton petrol ürününün maliyeti 31.31 TL. olur. 1930-1939 döneminde ise benzin fiyatı tonu ortalama 41.82 TL. idi. 1.5 milyon döviz tasarrufu sağlanacağı hesap edilmiştir.

Kok ya da linyit kömüründen benzin üretilmesi ekonomisi de incelenmiştir. Linyitin kg fiyatı (x) kg. kömürden üretilecek benzinin "F" fiyatı için :

1. Projenin girdisi antrasit kömürü ise $F=7.04+(0.113x+0.113)n$

2. Projenin girdisi linyit kömürü ise $F=7.22+1.15x$

bağıntıları bulunmuştu. Burada "n", antasit kömüründeki katran oranını belirtmektedir. Yapılan hesaplamada, her iki seçenekte antrasit kömüründeki katran oranı $n=0.12$ olduğu zaman fiyatlar, birbirine eşit çıkıyor ve benzinin linyitten üretilmesi seçeneği, katran oranının 0.12'den az olmasıyla tercih edilir duruma geliyordu. Linyit seçilmiş ve kömürün cari fiyatı

$x=4$ kuruş/kg için benzinin litre maliyeti :

$F=11.82$ kuruş olarak bulunmuştur.

Dışalım fiyatının üç katı. Bu nedenle "bir ekonomi sorunundan ziyade bir milli savunma konusu" kabul edilmiştir.

Dışalım fiyatının üstünde maliyet elde edilmesine karşın sentetik benzin projesinin sanayi planına alındığı ve bu amaçla 25.000 ton katran kapasiteli sentetik benzin sanayinin 3 milyon TL. ile kurulmasının kabul edildiği görülüyor. Dışa bağlı olmayan savunma gereksinimi gözetilerek. Böylece plan, ulusal yurt içi kaynaklara dayandırılması ilkesi gözden uzak tutmamıştır.

b) Enerji Sanayii

İkinci Sanayi Planında stratejik sektörler 1. Enerji, 2. Petrol, 3. Azot, 4. Deniz ürünleri, 5. Afyon sanayi olarak belirir. Plan döneminde toplam 93 milyon TL.lık devlet yatırımı öngörülmüş, yatırımın üretime dönüşebilmesi için de ayrıca 18.7 milyon TL.lık işletme sermayesi oluşumuna yer verilmiştir. Bu yatırım programı ile 35.000 kişilik istihdam hacmi yaratılacaktır. 80.000 kwh.lık elektrik gereksinimi sanayi planının enerji girdisi olarak düşünülmüştür. Elektrik enerjisinin biri, Zonguldak'ta 35.000 kw. kurulu gücü olan, öteki de Kütahya'da tesis edilecek iki termik santral ile karşılanması planlanmıştır. Elektriğin maliyeti hava hattında 1.35 kuruş/kwh olarak hesaplanmıştır.

Tablo:7'de İkinci Sanayi Planında öngörülen kamu yatırımları, elektrik girdileri ve yaratacakları istihdam düzeyleri de belirtilerek verilmiştir. Bu durumyla, plan enerji girdisinin dengesini gözetmiştir.

Tablo:7 İkinci Sanayi Planında Kamu Yatırımlarının Durumu

Sektörler	Yatırım (Mil.TL.)	İşletme (Mil.TL.)	Toplam (Mil.TL.)	İstihdam Kişi	Gerekli Enerji-Kw
Madencilik	17.85	5.55	23.40	7850	30800
Kömür	17.45	4.60	22.05	21250	34000
Elektrik Enerjisi	15.40	0.30	15.70	200	-
Ev Yakıt sanayi	3.00	1.00	4.00	500	1000
Toprak Sanayi	2.03	0.25	2.28	300	2000
Gıda	7.99	2.36	10.35	2075	3035
Kimya	12.85	3.08	15.93	1685	6250
Demir ve makine	4.20	2.94	5.15	650	1200
Deniz ulaşımı	10.68	-	10.68	-	1000
Su Ürünleri	1.85	0.60	2.45	350	250
TOPLAM	93.30	18.68	111.98	35000	79735

Kaynak: Ölçen A. N, "1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planlar", Atatürk dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.147.

c) Alkoloid Tesisi Projesi

Kimya sanayi dalında Ankara'da 12 ton kapasiteli bir Afyon kompleksinin kurulması düşünülmüştü. Bu amacıyla plan, son derece geçerlidir ve önemli doğal kaynağın devlet eliyle işletilmesini öngörmesi yönünden, daha sonraki kalkınma planlarına göre uzak görüşlü niteliktedir. Çünkü bu konu, 43 yıl sonra ele alınmıştır. Oysa afyon ekimini yasaklamak yerine, onu kimya ve ilaç

sanayinin hammaddesi olarak değerlendirecek kompleksi kurmak daha uygun olur. Ne var ki Atatürk döneminde sanayi planına alınan bu konu, daha sonraki iktidarlarca gözardı edildi.

Yılda 120 ton afyon işleyerek 12 ton baz a morfin üretecek, bunu dışa satacak olan projenin yatırımı 600 bin TL. olarak öngörölmüşü.12 ton baz morfinden yılda 2.8 milyon TL. döviz geliri elde edileceği hesaplanmıştı.

d) Azot Sanayii

İkinci Sanayi Planında Kütahya'da bir Azot sanayinin de kurulması öngörölmüşü. 3.000 ton Nitrikasit ve 2.000 ton Azotlu gübre üretecek olan tesis için 1.8 milyon TL. ayrıldı. Talep, tesisin ekonomik çalışmasını sağlayacak düzeyde değildi ve kar'a geçiş noktası, kapasitenin yılda 3.500 ton nitrik asit ve 1.300 ton nitrat üretmesini gerektiriyordu. Dış alım CIF fiyatının düşük oluşu da verimliliği olumsuz yönde etkiliyordu. Planda verilen bilgiye göre, nitrik asidin tonu 97 lira ve nitratın 150 lira CIF fiyatları, gümrük duvarıyla 277 ve 250 liraya yükseltilerek tesisin yarı kapasitede çalışmasıyla yılda 175 lira net gelir sağlaması öngörölmüşü.

Azot sanayi kurulmasına değin 1936'ların ilkesi ancak 1955'lerde 20 yıl sonra gerçekleşmeye başlamıştı. O dönemde ikinci sanayi planı, gerek linyit yataklarının değerlendirilmesi ve gerek tarımda verimin arttırılması ve aynı zamanda ulusal savunmanın temel maddesinin yurt içinde üretilmesi göz önünde tutularak, Azot konusuna, bir "*Ulusal Sanayi*" niteliğini vermek amaç alınmıştı.

e) Yunus Balıklarının Ekonomisi

Planın bir başka özelliği de su ürünlerinin geliştirilmesi ile ilgili yaklaşımdır. Su ürünleri sanayinin de daha sonraki iktidarlarca göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Örneğin balık unu tesisleri yakın zamana kadar ele alınmış değildi. İkinci Sanayi planında yılda 86 bin yunus balığının avlanması 1.850 ton balık üretimi ve balık derisi satımı için hammadde olarak kullanılması düşünülmüş, gerekli hesaplar yapılmış ve plana ödenek konmuştu. Oysa bugün deniz kirlenmesi ve yanlış avlanma teknikleri sonucu kara sularımızda yunus balıklarının nesli tükenmek üzeredir. Yunus balıklarının derisinin dışa satışından yılda 51.000 TL. döviz geliri sağlanacağı hesap edilmiştir.

f) Yaş Sebze ve Meyve Sanayii

İkinci Sanayi Planında yaş ve kuru sebze sanayinin kurulmasının öngören ilkesine de değinmemiz gerekir. Soğuk hava tesisleri ile birlikte 10 ilimizde depolama ve başka 10 ilimizde de meyve kurutma tesisleri yapımı düşünülmüştü.

1941 yılından itibaren yılda 10.4 milyon TL. karşılığı döviz geliri sağlanacaktı. Eğer İkinci Sanayi planının bu üretim kolundaki önerisi, daha sonraki iktidarca gözardı edilmiş olmasaydı Türkiye Orta Avrupa piyasasına 1940'lı yıllarda girmeye başlayacak önemli bir döviz kaynağına sahip olacaktı.

Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında ama çalınan kamu yatırımlarının sektörel dağılımları Tablo:8'de verilmiştir. Birinci planda dışalım ikamesine öncelik tanındığından bunun doğal sonucu yatırımın en büyük oranda dokuma

sanayine ayrılması gerekmiş, İkinci planda ise öncelik madencilik ve kömür sanayine verilmiştir. Her iki plan bu yönden birbirini tamamlayan niteliktedir.

Tablo:8 Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1000 TL.)

Sektörler	Birinci Sanayi Planı		İkinci Sanayi Planı	
	Yatırım	Oran	Yatırım	Oran
Gıda	-	-	9840	10.05
Dokuma	21888	51.0	-	-
Madencilik	1318	3.0	35300	37.8
Enerji	-	-	18400	19.8
Kağıt	4815	11.1	-	-
Çimento, Toprak, Cam	2050	4.5	2030	2.1
Demir Çelik	10000	23.8	4200	4.6
Kimya	2850	6.6	12850	13.8
Deniz Ulaşımı	-	-	10680	11.4
TOPLAM	42921	100	93300	100

Kaynak: Ölçen A.N, "1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **Atatürk dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.149.

Mustafa Kemal döneminin ekonomik kalkınma planları bir yandan 1929'da ortaya çıkan Dünya Ekonomi bunalımının olumsuz etkilerine iç ekonomiyi savunurken öte yandan devletin doğrudan doğruya girişimci olarak müdahale edici özelliğini destekleyen fiziksel plan niteliklerini taşır. Bu nitelikler, planın gerçekçi, uygulanabilir ve bürokratik engellerden arınmış olmasına olanak vermiştir. Üretimde ve yatırımda saptanan amaçlar fiziksel olarak, süresinden önce gerçekleşmiştir. (Ölçen A.N, 1982 s.146-150.)

2.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Kamu iktisadi Teşebbüsü (KİT) kavramı üzerinde ortak anlaşmaya varılan bir tanım bulunmamakta ve bu kavrama ilişkin farklı tanımlar yapılabilmektedir. Bu ise konu ile ilgili çalışmalarda birçok karışıklığa yol açmaktadır. Bu çalışma Türkiye'deki KİT'leri inceleme konusu olarak aldığından. Türkiye'deki hukuksal düzenlemeler ve uygulamalar içerisindeki tanımlar incelemelerimiz içerisinde esas olarak alınacaktır.

Kamu iktisadi teşebbüsleri *“ekonomik faaliyette bulunmak üzere devlet yada diğer kamu kuruluşları tarafından kendilerine veya ortaklık yoluyla oluşturulan, sermayenin tamamı veya çoğunluğu devlete veya diğer kamu kuruluşlarına ait bulunan, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak devlet tarafından denetlenen ve ürettikleri mal ve hizmetlerden yararlanabilmek için karşılıklı ödenmesi gereken ekonomik işletmeler”* olarak tanımlanabilmektedirler. (Karluk R.S, 1994 s.5.)

Bir başka tanıma göre KİT'ler bir kuruluş statüsüne göre kamuca kurulan, pazarlanabilen yani kişisel mal ya da hizmet üreten, mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeterince devlet elinde olması nedeniyle, yönetim kurullarının hükümetçe atandığı, cari maliyetlerini finanse eden ve gelirlerinin çoğunu hazineden elde etmeyen teşebbüsler (firmalar) olup, ilke olarak sosyal faydanın maksimizasyonu amacına göre kaynak tahsis edilen kuruluşlar" olarak kabul edilmektedirler. (Akalın G, 1990 s.9.)

a) KİT' lerin Kuruluşu

KİT'lerin ortaya çıkışında ve çoğalmasında sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde ekonomik nedenlerle birlikte sosyal hareketlerin etkili olduğu, az gelişmiş ülkelerde ise bunların yanında milliyetçi düşüncelerin de etkili olduğu görülmektedir. Bu tür ülkelerde, (Özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin çoğunluğu), yabancı sermayenin ülkenin bağımsız ulusal politikaları üzerinde yaptığı ve yapacağı zorlayıcı etkiden kurtulmak için yabancı özel teşebbüslere ait işletmeleri bir bölümüyle veya tümüyle devletleştirmişler, daha doğrusu millileştirmişlerdir. (Acar Ö, 1991 s.168.)

Gerek Dünyada, gerekse Türkiye'de farklı nedenlerle devletin ekonomik hayata müdahalesi ve ekonomik girişimlerde bulunması gereği doğmuştur, Ülkelerin sistemlerine, gelişmişlik derecelerine ve ulaşmak istedikleri hedef ve amaçlara göre devletin ekonomik hayata müdahalesinin boyutu ve şeklinin değişmesi nedeniyle KİT'ler farklı şekillerde ortaya çıkmakta ve çok geniş amaçlara dayanmaktadır.

Sermaye birikiminin yetersiz olduğu ve müteşebbis sıkıntısı çekilen az gelişmiş ülkelerde hızla sanayileşebilmek için KİT'ler oluşturulurken, gelişmiş ülkelerde, genellikle devletleştirme sonucu oluşan KİT'lerden daha çok kamu niteliği ağır basan alanlarda yararlanıldığı söylenebilir. Bütün bunların yanında endüstriyel demokrasinin kurulması, işçi gelirlerinin istikrara kavuşturulması, işsizliğin önlenmesi, vasıflı işgücü yetiştirilmesi gibi istihdama ilişkin nedenler KİT'lerin kuruluş nedenleri arasında önemli bir yer arz etmektedir. (Artan F, 1990 s.12.)

b) 1923-1938 Döneminde KİT'lerin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti Devleti uzun bir bağımsızlık savaşının ardından çok güç şartlar altında kurulmuştu. İstiklal savaşı ile siyasi bağımsızlık elde etmişti, fakat bunun devamı için iktisadi bağımsızlığın da kazanılması şarttı.

Bu yıllarda ülke ekonomisine baktığımızda ekonominin en önemli sektörlerinin yabancı ülkelerin elinde olduğu, halkın eğitimsiz ve yoksul kaldığı ülkede en önemli geçim kaynağının ilkel yöntemlerle yapılan tarımsal faaliyetler olduğu gözlenmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen önce 1923 yılında ülkenin ekonomi politikasını belirlemek amacıyla I. İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongreye toplumun değişik kesimlerinden temsilciler katılmıştır. (Bu katılımcılar özellikle İstanbul tüccarının etkisinde bulunan ticaret grubu, çiftçi grubu, bir işçi temsilcisi ve sanayi kesimi temsilcileridir). Bu kongrede ekonomik hayatın özel teşebbüsün önderliğinde yürümesi, devletin teşvik ve himaye edici, düzenleyici olarak ekonomik hayata müdahale etmesi kararlaştırılmıştır.

1924 yılında özel sektörün finansmanı amacıyla T.C. İş Bankası kurulmuştur. 1925 yılında devlet sermayesi ve eliyle sanayide gelişmeyi sağlamak amacıyla *"Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur."* (Babüroğlu S, 1982 s.155.) Ülke kalkınmasında özel girişimlere kolaylık sağlamak amacıyla 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ancak Özel kesimin sermaye ve teknik bilgi yetersizliği sonucu kendisinden beklenen atılımı gerçekleştirmemesi üzerine bu Kanun başarısızlığa uğramıştır. Özel sermaye birikimi istenen hızda gerçekleşmemiştir.

1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranı yaşanmış Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin de buhran içine düşmeleri Türkiye'nin ekonomik durumunu da olumsuz yönde etkilemiştir. (Kepenek Y, s.21.)

1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde piyasa mekanizmasının ekonomiyeye kendiliğinden dengeli bir şekilde yön verdiği fikri azalmış ve devletin ekonomiyeye müdahale etmesi gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır. Bu buhran yıllarında Türkiye'nin ihracatı azaldığı için karşılığında ithal ettiği ürünleri kendisinin üretmesi gerekmiştir. Ülke içinde üretimi gerçekleştirecek özel sermaye henüz gelmemiştir. Bu dönemde Türk ekonomisinde devletçilik uygulanmasına geçilmiştir.

Atatürk'ün uygulamaya başladığı devletçilik rejimi esas itibariyle ferdi faaliyetleri temel almakla birlikte ülkede kuvvetli sermayedar olmadığı için memleketi en kısa zamanda kalkındırabilmek amacıyla büyük ölçekli yapılması lazım gelen sanayi işlerinin doğrudan doğruya Devlet tarafından vücuda getirilmesi gerektiği esaslarına dayanılarak oluşturulmuştur, ileride uygun şartlar geliştiğinde kamuya ait kuruluşların halka açılacağı dile getirilmiştir. (Hiç S, 1994 s.159.)

1. Beş yıllık Sanayi Planı (1934 - 1938) çerçevesinde sanayi alanında kurulan o zamanki adıyla iktisadi devlet teşekkülü sayesinde gerek imalat sanayiinde, gerekse madencilikte büyük adımlar atılmıştır. İmalat sanayiinde Sümerbank şemsiyesi altında dokuma sanayii ile kağıt sanayii, cam sanayii ve demir-çelik sanayii özellikle kayda değerdir. 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünce bulunan işletmeye elverişli madenlerin işlenmesini sağlamak ve elektrik işleri etüt idaresince geliştirilecek projelere göre enerji üretimi ve dağıtımını yapmak üzere Etibank kurulmuştur.

Bu çabaların sonucu kısa bir süre içinde başta demiryolları olmak üzere deniz yolları, liman ve rıhtım işletmeleri tamamen devletleştirilmiştir. 1937 yılında 3295 sayılı Denizbank Kanunu ile İktisat Vekaletine bağlı olarak özel hukuk hükümlerine tâbi olan Denizbank kurulmuştur. Her türlü tarım işleri ve sanatlarıyla uğraşmak üzere 7 Ocak 1938 tarih ve 3308 sayılı Kanunla Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, buğday işleriyle uğraşmak üzere 24 Haziran 1938 tarihli 3491 sayılı Kanun'la Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.

1938 yılında KİT'lerin ekonomide artan önemi nedeniyle bu kuruluşların genel bir düzenlemeye tâbi tutulmaları gereği anlaşılmıştır. 17.06.1938 tarihinde 3460 sayılı "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakebe Hakkında Kanun" çıkarılarak, o tarihte sermayesinin tamamı devlete ait teşekküllerden Sümerbank, Etibank, T.C. Ziraat Bankası, Denizbank, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu anılan Kanun'a tâbi tutulmuştur. (Babüroğlu S, 1982 s.156-157.)

II. Beş Yıllık Sanayi Planı (1939- 1943) 2. Dünya Savaşının başlamasıyla uygulamaya konulamamıştır.

2.3. Alt Yapı Hizmeti Sunan Yabancı Şirketlerin

Millileştirilmesi

1923-1929 döneminin sonlarında Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşlar millileştirmeye başlanmıştır. Bu olay Türkiye Ekonomisi açısından çok önemlidir. İlk defa millileştirme hareketleri demiryolu, elektrik, su, tramvay gibi kamu hizmeti yapan kuruluşlardan başlamıştır. Bunun için de öncelikle anlaşmalara uymayan firmaların imtiyaz sürelerinin kısaltılması yoluna gidilmiştir. Bir de imtiyaz süreleri azalan firmaların tasviyesi yolu

benimsenmiştir. Daha sonra da bu şirketlerle karşılıklı anlaşmalar yapılarak millileştirme hareketi gerçekleştirilmiştir. (Uras T.G, 1979 s.105.)

Bu olay 1923 yılında başladığı halde devlet bu tasviye bedellerini ödemedeki güçlük çekti. O yıllarda bazı ülkelerde de bize yatırım yapan ülkelerin sermayeleri vardı. Bu ülkelerden çoğu yabancı sermaye yatırımlarını karşılık vermeden tasviye etmiştir. Bu firmalara olan borçlarını ödemişlerdir. Bu durumların tamamı göz önüne alınırsa Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin içinde bulunduğu ekonomik ve mali güçlüklerle karşılaştığı anlaşma yoluyla tasviye işlemlerini gerçekleştirmesi ve borçlarını ödemesi önemli bir olaydır. (Baran T, 1968 s.70.)

Millileştirme hareketleri Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında başlamasına rağmen 1933 yılından itibaren daha da hız kazanmıştır. Bu dönemde uygulanan millileştirme sonucu, 1933'den sonra 20 yabancı şirket millileştirilmiştir.

D. Avcıoğlu'nun ifadesi ile *"Devletin ağır bir kalkınma yükü altına girdiği, para sıkıntısı çektiği ve dış ödeme güçlüklerinin şiddetlendiği bir dönemde girilen bu millileştirme hareketleri"* devleti çok zor durumda bırakmıştır. Bu millileştirme hareketlerini şöyle özetleyebiliriz:

- Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ile Haydarpaşa Liman şirketlerinin satın alınması (31.1.1928 tarih ve 1375 sayılı kanun) Bedeli 204 milyon İsviçre Frangı,

- Mudanya-Bursa Demiryolu (30.5.1931 tarih ve 1815 sayılı kanun) Bedeli 50 bin TL.,

- İstanbul Su Şirketinin satın alınması (20.5.1933 tarih ve 2198 sayılı kanun) Bu şirket, 1933 yılından başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız Frangı ödeme şartıyla İstanbul belediyesine devredilmiştir,

- İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma hattının satın alınması (31.5.1934 tarih ve 2487 sayılı kanun) Bedeli 162.468.000 Fransız Frangı,

- İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması (12.6.1933 tarih ve 2309 sayılı kanun) İzmir rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay 7.827.690 Fransız Frangı karşılığında devlete geçmiştir,

- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi'nin satın alınması (23.12.1934 tarih ve 2659 sayılı kanun) Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız Frangı ile 40 yıl süreyle %7.5 faizle 31.580.138 Fransız Frangı verilecektir,

- Aydın Demiryolu Şirketi'nin satın alınması (13.6.1936 tarih ve 3026 sayılı kanun),

- İstanbul Telefon Şirketi'nin satın alınması (13.6.1936 tarih ve 3026 sayılı kanun) Bedeli 800 bin İngiliz sterlini,

- Ereğli Şirketi'nin satın alınması (31.3.1937 tarih ve 3146 sayılı kanun) Şirkete ait bulunan Ereğli limanı, Zonguldak- Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür madeni işletmeleri 3.5 milyon lira karşılığı devlete geçmiştir,

- İstanbul Elektrik Şirketi'nin satın alınması (22.4.1938 tarih ve 3480 sayılı kanun) Bedeli 1.873.000 İngiliz sterlini,

- İstanbul Tramvay Şirketi'nin satın alınması (12.6.1939 tarih ve 3642 sayılı kanun) Bedeli 169.000 bin İngiliz sterlini,

- İzmir Telefon Şirketi'nin satın alınması (25.4.1938 tarih ve 3375 sayılı kanun) Bedeli 1.200.000 TL.,

- Üsküdar-Kadıköy Şirketi'nin satın alınması (11.4.1938 tarih ve 3359 sayılı kanun) Bedeli 400.000 TL,

- Bursa Elektrik Şirketi'nin satın alınması (5.7.1939 tarih ve 3689 sayılı kanun) Bedeli 295.110 İngiliz sterlini,

- İstanbul Tünel Şirketi'nin satın alınması (12.6.1939 tarih ve 3643 sayılı kanun) Bedeli 175.000 TL,

- Ankara Elektrik, Havagazı ve Adana Elektrik Şirketleri'nin satın alınması (5.7.1939 tarih ve 3688 sayılı kanun) Toplam Bedelleri 6.616.131 TL,

- Ilıca İskele-Palamutluk Demiryolları Şirketi'nin satın alınması (22.9.1941 tarih ve 4127 sayılı kanun) Bedeli 10.000 TL,

- İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi'nin satın alınması (19.7.1943 tarih ve 4483 sayılı kanun) Bedeli 10.223.800 İsviçre Frangı,

- İzmir Su Şirketi'nin satın alınması (5.6.1944 tarih ve 4583 sayılı kanun) Bedeli 1.399.157 İsviçre Frangı karşılığı TL idi.(Avcioğlu D, 1969 s.296-297.)

Sigortacılık ve bankacılık konularında herhangi bir millileştirme yapılmamış, madencilik alanında ise, 1936'da Ergani Bakır T.A.Ş., 1939'da Kuvarsan Bakır Madenleri İşletmesi'nin devletleştirilmesi olmak üzere millileştirme gerçekleştirilmiştir.(Akbank, 1980 s.84.)

Tablo:9 Millileştirmeler

Sektörler	Şirket Sayısı	Millileştirme Yılları	Satın Alma Değeri (Milyon TL.)
Demiryolları ve Limanlar	8	1928-1937	120.5
İmalat sanayi-Ticaret	2	1940-1943	21
Madencilik	2	1936-1937	4.4
Belediye hizmetleri	12	1933-1945	27.7
TOPLAM	24		154.7

Kaynak: Tezel, Y. S, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1980, Üçüncü basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları:10,1994, s.204.

Tablo:9'da görüldüğü gibi demiryolları ve limanlar, belediye hizmetleri, imalat sanayi-ticaret ve madencilik alanında 1928-1943 yılları arasında 24 şirket millileştirilmiş ve bunların satın alma değerleri toplam 154.7 milyon TL. olmuştur.

Sonuçta Cumhuriyet'in ilk yıllarında zorunluluktan dolayı yapılan millileştirmelerde asıl amaç özellikle demiryolları alanında yabancı sermayenin tasfiye edilmesi değil, yabancı şirketlerin dağılık ve uyumsuz olması ve bu şirketlerin zararları devlet tarafından ödendiği için bunların yarattığı mali külfetin çok ağır olmasıdır. Nitekim o dönemlerde hükümet her fırsatta yabancı sermayeye karşı olmadığını açıklasa da. 1931 yılından itibaren devletçi politikaların bir sonucu olarak ülkede ister istemez yabancı sermayeye karşı kapalı bir politika izlenmiştir.

Ayrıca 1930 yılında ekonomik örgütlenme amacıyla ABD'den 10 milyon dolar, 1934 yılında Sovyetler Birliği'nde 8 milyon dolar uzun vadeli borçlar alınmış ve bu borçlar kalkınmanın finansmanında kullanılmışken, İngiltere'den 1938'de alınan 16 milyon İngiliz liralık borcun 10 milyonu dış ödeme güçlüklerini gidermek, 6 milyonu ise askeri malzeme alımında kullanılmak üzere alınmış, ancak asıl önemli dış borçlanma 1931 yılında 1939 yılına gelinceye kadar millileştirmelerden kaynaklanmıştır. Nitekim, 1928-1931 yılları arasında yapılan Anadolu Demiryolu, Mersin-Adana hattı, Haydarpaşa Limanı ve tesislerinin millileştirilmesinden dolayı 84 milyon TL borçlanılmıştır. (Eroğlu H, 1990 s.306.) 1928 yılı satın alma sözleşmeleri de ülkeye 138 milyon TL'lik bir dış borç yükü getirmiştir. Ancak 1929'larda hükümet bu borcu ödeyememiş, alacaklılarla pazarlığa oturarak borcun azaltılmasını istemiştir. Sonuçta 1923 yılında 1928 satın almalarıyla ilgili borç 82 milyon TL'ye indirilmiş, fakat millileştirmelerden doğan bu borçların geri ödenmesi 1950'lere kadar sürmüştür. (Karluk S.R, 1996 s.142.)

3. MİLLİ İKTİSADIN SEKTÖREL POLİTİKALARI

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiği zaman Türkiye, yalnız çağ dışı bir ekonomik sosyal bünyeye sahip olmayıp, birbiri arkasından gelen harplerle büyük maddi kayıplara uğramıştı. Osmanlı İmparatorluğu yıllardan beri Batı ekonomilerinin açık bir pazarı halinde idi ve Batılılar tarafından sömürülmüştü. (Hatipoğlu Z, 1981 s.40.)

Kurtuluş Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nde pek çok ekonomik ve sosyal problemler nedeniyle ulaşım çok zor gerçekleştiriliyor, bankacılık, dış ticaret, demiryolları, yabancıların elindeydi. Nüfusun %90'ı okuma-yazma bilmiyordu. Ülkedeki küçük sanayi ve ticari teşebbüslerde yabancıların elindeydi. (Eroğlu H, 1990 s.288.) Ufak atölyeler ve imalathaneler yalnız bir el sanatları etkinliği durumunda idiler. İşçi sayısı 80.000 gibi çok önemsiz bir rakamdı.(Mumcu A,1992 s.153.)

1920'li yılların başlarından 1938'li yılların sonlarına kadar geçen yıllarda Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda kalkınmayı sağlamak amacıyla hazırlık yaptığı yıllardır. Bu yıllarda devlet kendi kaynaklarıyla özel sanayici, çiftçi ve tüccar yetiştirmek için gerekli yardımları yapacak, asayiş, adalet, savunma gibi hizmetleri yapan devlet anlayışı bırakılacak, devlet milli tasarrufun oluşumunda aktif rol oynayacak ve bu tasarrufları kısmen müteşebbislere aktarmak, kısmen de kendi kullanacaktı. Dolayısıyla Cumhuriyetin yöneticileri tarımsal üretimin verimliliğinin artırılması, sanayi alanında, ulaşımın geliştirilerek demiryolu yapımında ayrıca para ve devlet bütçesi alanlarıyla dış ticaret alanında bir takım uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.

3.1.Tarımsal Alanda Uygulanan Politikalar

1920'lerin Anadolu'sunda tarımda doğal ekonominin (yarı feodal ve ataerkil üretim) yaygın olduğunu görürüz. Doğal ekonomi, ev sanatları, zanaat ve küçük emtia üretimi gibi ilkel sanayi biçimleri ile bütünleşmiş olup, geniş ölçüde kendi kendine yetmektedir. (Timur T, 1993 s.72.)

Türk tarımının belirleyici özelliği, belki de, çok düşük düzeyde toprak kullanımınıdır. Dönemin başlangıç yıllarında Türkiye'de ekilen toprakların 4 ile 5 milyon hektar kadardır. Bu sayı ekilebilir alanların yüzde 20'sinden azdır. Toplam alanın ise sadece yüzde 5 ile 6.5 kadarını oluşturmaktadır. İşletme başına ekilen alan 25 hektardır. İşletme büyüklükleri dikkate alınırsa büyük çoğunluğu 20 dekarın oldukça altında bir alan üzerinde ekim yaptığı anlaşılmaktadır.

Toprak kullanım düzeyinin düşük olmasının ve dönem boyunca düşük kalmasının nedenleri araştırıldığında karşımıza başlıca üç nokta çıkmaktadır: (1) Nüfus yetersizliği, (2) Üretim tekniklerinin geriliği, (3) İktisadi nedenler. (Aruoba Ç, 1982 s.80.)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarıma yönelik politikalara bakarsak;

a) 1927 Ziraat Sayımı

Cumhuriyet dönemi ait tarım ile ilgili ilk sayısal bilgiler, 1927 Ziraat sayımı sonuçlarıdır. Bu sayıma göre, ülkenin toplam nüfusu 13.4 milyondur ve bu nüfusun %85'i (9.216.918kişi) köylerde yaşamaktadır. Öte yandan sanayide

çalışanların toplam nüfusun %2,1'ini, ticaretle uğraşanlarınsa %1,9'unu oluşturduğunu göz önüne alındığında, Türkiye'nin ekonomisi tarıma dayalı bir ülke olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında toprakların %5'i ile %10'u tarla olarak kullanılmakta, geri kalanı genellikle meradır. Meralı alan çok olmasına rağmen hayvancılık oldukça geridir. (Dinler Z, 1993 s.17.)

1927 yılı sayımında ekili alanlar içinde en büyük pay tahıllara aittir. Tahılların ekili alanlar içinde payı %90'a yaklaşırken, gayri safi üretim değeri içindeki payı %70 civarındadır. Buna karşılık, sınai bitkiler ekili alanların sadece %6,6'sını kapsamakta, fakat gayri safi üretim içindeki payı %27'dir. (Acar Y,1991 s.30.)

b) Aşar'ın Kaldırılması

Mustafa Kemal Paşa, 1918 yılında, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti reisi olarak yayınladığı bildirin birinci maddesinde, *"Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan esaslı bir surette ıslah edilecektir"* demektedir. Aşar'ın büyük bir bela olması, köylünün vergi vermesi değil, verginin tahsiline memur olan aracılar, bu işi zalimce yürütülüyorlardı.

17 Şubat 1925'te yayınlanan ve yürürlüğe giren, *"Aşar'ın ilgasıyla ikame edilecek vergi hakkında kanun"* ile Aşar kaldırıldı ve yerine ticarete konu olan ürünün pazar ya da yerel fiyatının %8 ile %10'u arasında vergi alınması öngörüldü. (Dinler Z, 1993 s.18.) Aşar tarım üretiminden alınan yıllık üretimin %10-12 civarında bulunan bir vergidir. Tamamıyla zirai karakterde bulunan

Türkiye ekonomisinde vergilerin önemli bir kısmı aşardan temin edilmekteydi. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında toplam bütçe gelirlerinde aşar vergisinin payı, %40 civarındaydı. (Hatiboğlu Z, 1981 s.52-53.)

Hükümetin tarımsal üreticilere verilen teşvikleri arttırarak ulaşmak istediği amaç, ihracatı yükseltmek ve 1925 'te tüm ithalatın %20 'sini oluşturan yiyecek maddesi ithalatını karşılamaktı. (Keyder Ç, 1993 s.197-198.) Ancak aşarın kaldırılması devlet gelirlerinde önemli bir boşluk yarattığından, bunu telafi etmek amacıyla tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya sürülen miktarı üzerinden dolaylı vergi alınması kabul edilerek, ağnam vergisi ile yol vergisine zam yapılmış, (Ekinci N, 1991 s.790.) bunun yana sıra arazi vergisi konulmuştur Ayrıca bu verginin yarısına binde altılık eski arazi vergisinin oranının 8 kat arttırılmasına çalışmışsa da tahakkukundaki güçlükler nedeniyle "mahsulat-ı araziye" vergisinden şubat 1926'da çıkarılan 735 sayılı "Umumi İstihlak Vergisiyle" bütçede doğan açık tarım dışı gelirlerin vergilendirilmesiyle kapanmıştır.

c) Devlet Üretim Çiftlikleri ve Tarım Kredi Kooperatifleri

Mustafa Kemal, tarım sektöründeki fenni ziraat eksikliği ve bilimsel hasat yöntemlerini geliştirmek için "Devlet Üretme Çiftlikleri" projesini önermiş, bizzat kendisinin girişimleriyle ülkenin çeşitli yerlerinde çiftlikler kurulmuştur. (Tezel Y.S, 1994 s.373-415.)

1922 yılında TBMM'ne sunulan bir komisyon raporunda, köylülerin özel mülkiyet ve bağımsız işletmeciliği saklı tutacak üretim kooperatiflerinde yeniden örgütlenmeleri önerilmiştir. Mustafa Kemal'de, "Kanaatim odur ki muhakkak suretle birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve

manevi kuvvetleri, zeka ve maharetleri birleştirmektedir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın, kuvvetliye esir olması demektir...çiftçilerimizin asri vesai ziiraiye ile teçhizine çalışılacaktır...” (Arar İ, 1968 s.27-29.) sözleriyle hükümetin tarım ile ilgili programı açıklanmıştır.

1929 yılında çıkarılan bir yasa ile Tarım kredi Kooperatiflerinin kurulması sağlandı. Tarım Kredi Kooperatiflerini Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluşu izlemiştir.(Acar Y, 1991 s.30.)

d) Ziraat Bankası ve Ziraat Kredileri

5 eylül 1923 tarihinde Fethi Okyar başkanlığında icra vekilleri hayatının programında da “...çiftçi ve sanayi erbabına itibari mali temin için hususi çiftçi sandıkları ve köy bankaları açmak ve Ziraat bankası vasıtasıyla bu sandıklara yardım etmek ve çiftçiler arasında alım-satım ortaklıkları şirketlerinin, kooperatiflerin teşkiline muavenet etmek ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve vesaiti ziraiye tevzi eylemek ve hayvanatın teksiri için damızlık ahırlar açacak meccanan ahalinin hayvanlarını telkih etmek ve hayvan hastalıklarına karşı mücadelenin şiddetini artırmak iktisat vekaletinin cümleleri mesaisinden olacaktır....” (Atatürk,1993 s.219.) sözleriyle Ziraat Bankasının görevleri açıklanmıştır. Banka, aşar ile birlikte alınan bir ek vergi ile yani devlet sermayesi ile kurulmuştur. (Avcioğlu D, 1969 s.250.)

Hükümet 1924’ de kabul ettiği bir kanunla tarımdaki işgücü kıtlığını giderecek bir takım önlemlere başvurmuştur. (Keyder Ç,1993 s.34.) Aynı yılda çıkan bir başka kanunla ziraat tekeli kurularak, Ziraat Bankası’na kredileri

arttırma olanağı verilmiştir. Bunun sonucunda tarımsal krediler 1924'te 17 milyon liradan 1930'da 35.7 milyon liraya çıkmıştır.(Şahin H, 1995 s.36.)

Tablo:10 1924-1939 Yılları Arasında Ziraat Bankası Kredileri (Milyon TL.)

Yıllar	Tarım Kredileri	Artış Yüzdeleri	Bankaca Açılan toplam kredilere Oranı (%)
1924	17.0	112.0	61.1
1925	19.9	17.0	31.4
1926	20.5	2.8	37.7
1927	20.4	-0.6	21.4
1928	26.8	31.6	25.5
1929	27.2	1.4	21.1
1930	35.7	31.4	26.6
1931	34.6	-3.1	28.9
1932	33.6	-3.1	27.3
1933	34.2	- 1.7	23.5
1934	32.9	-3.8	25.2
1935	31.9	-3.3	20.4
1936	35.3	10.7	20.3
1937	41.5	17.6	16.8
1938	40.6	-2.2	14.7
1939	44.6	-9.9	18.0

Kaynak: Acar Y, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar 1923-1963. Birinci basım. Bursa:Uludağ Üniversitesi Yayınları,1993, s.36. ve Bulutay T, Tezel Y. S, Yıldırım N, "Türkiye Milli Geliri 1923-1948", Ankara: SBF Yayını, Tablo Ek.40.

1923-1929 yılları tarımsal üretim bakımından “altın yıllar” olarak görülebilir. Savaş koşullarında %50 dolaylarında üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1923’ü izleyen iki yıl içinde ulaşıldı. Bu olumlu gelişmede, Anadolu’nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkan veren barış koşulları en önemli rolü oynamakla birlikte, tarıma dönük olumlu politikaların fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları da belirleyici olmuştur. (Boratav K,1987 s.38-39.)

Kısa bir süre sonra başlayan dünya başlayan dünya bunalımı da tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi yol açmıştır. (Zarakolu A, 1982 s.90.) Aşarın kaldırılması gibi yapılan uygulamada olumlu sonuca ulaşamadı, çiftçi ve tarım sektörü başı boş bırakılmıştı. Buhranı izleyen dönemlerde hükümetin serbest ticaret politika saptanmasını kısıtlayan Lozan Antlaşması maddesinin süresinin dolmasıyla birlikte başlatılan koruyucu politika buhranın ticaret üzerindeki yıkıcı etkisini artırdı. Ancak her şeye rağmen özellikle tarımsal alanda da kredi kurumlarına gereksinim olmuş ve Türkiye’de bu ihtiyaç Ziraat Bankası aracılığıyla ile gerçekleştirilmiştir. (Hazar N., 1988 s.109.)

e) Toprak Reformu

Mustafa Kemal’in ekonomi politikaları içinde diğer sektörlere oranla hassas olarak üzerinde durduğu tarım sektörü olmuş ve her fırsatta köylüye ve çiftçiye verdiği değeri belirtmiştir. (Berkes N, 1997 s.94.) Nitekim 1 Mart 1922’de şu sözleri söylemiştir: “...Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin sahib-i hakikisi ve efendisi müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve ellyak olan köylüdür.

Binaenaleyh TBMM Hükümetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i istihsale matuftur...”(Inan A, 1991 s.135.)

Cumhuriyet dönemin ilk yıllarında Toprak mülkiyetini güvence vermek önemli sayılmıştır. 1924 Anayasası ile bu güvenceyi getirir. Daha sonra çeşitli yasalar bunu sağlamıştır. (Kuruç B, 1987 s.158.) 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlara dayanılarak devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bölümü 1923-1934 yılları arasında topraksız ailelere dağıtılmıştır. (Acar Y, 1991 s.29.)

1930’lu yıllardan itibaren üzerinde durulan konulardan birisi yine toprak reformu olmuştur. (Acar Y, 1993 s.59.) 1935 yılında, İçişleri Bakanlığı tarafından, büyük idare amirlerine geniş yetkiler tanıyan toprak ve İskan Kanunu tasarısı hazırlandı. Bu tasarı daha sonra Ziraat Bakanlığı’na sunuldu ve Zirai İslahat Kanunu projesi şeklinde ilgililerin görüşlerine başvuruldu.

Mustafa Kemal Atatürk, 1936 yılı Kasım ayında, Millet Meclisi’nin açılış konuşmasında toprak kanunu üzerindeki çalışmaların son safhaya geldiğini belirterek şöyle demektedir:

“Toprak Kanunu’nun bir neticeye varmasını Kamutay’ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması mutlaka lazımdır.”

1935 yılı, C.H.P. Kurultayında, partinin Genel Sekreteri Recep Peker’in yaptığı konuşmada, *“Parti, hükümetin kendisine önemli iş edindiği, Türk köylüsünü topraklandırmak işine yeni programda yer veriyor. Bunun için*

hususî istîmlak kanunları (özel kamulaştırma yasaları) yapılmasını göz önünde tutuyoruz. Tabiidir ki, Teşkilatı esasiye kanunu (Anayasa) icap ederse, diğer kanunlar gibi değişecektir.”

Bu strateji 1937'nin hemen başında, Şubat ayında uygulamaya konulur: Başbakan İsmet İnönü, Malatya mebusu sıfatıyla ve 153 mebusla birlikte anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir kanun teklifi getirir.

Toprak rejiminde değişiklik yapmak, böylece 1937 yılında Cumhuriyet yönetiminin ilkelerinden birisi olmuştur. (Kuruç B, 1987 174-175.) Değişikliğin sözcüğünü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yapar; *“Arkadaşlar, 18 milyon Türk'ün 15 milyonu çiftçidir. Bu 15 milyonun çoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini, Türk ekseriyetini kendi ekonomik mukadderatına sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kitleden eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendinin olacak topraklara hakim kılmalıyız.”*

“Daire-i intihabiyemizin yarı çiftçisi topraksızdır. Çalışmayan köylü oturur, köylü çalışır. Antalya'da da böyledir. Şark vilayetlerimizde de böyledir. Bu memleketin agrer ıstırabı, büyük bir ıstırabıdır. Eğer bunu halletmeyeceksek, birçok topraksız çiftçiyi, Cumhuriyet'in ve İnkilap'ın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer o kendi topraklarında ekmeğine hakim olmazsa, bu memlekette daha ne yapmak istiyoruz?” (Avcioğlu D, 1969 s.320-321.)

Şevket Süreyya'nın sözleriyle, *“memleketin üzerinde ve 1937 başlarında halka doğru, köye doğru adeta bir seferberlik havası esiyor gibiydi*

ve memleket aslında, pek çabuk arkası kesilen böyle kendine inanmış ve büyük işlere yönelik rüzgarına ne kadar muhtaçtı... fakat bu hareket, ne yazık ki, rüzgar gibi geçti.” (Aydemir Ş,S., 1991 s.326.)

Gerçekten de 1937’te estirilen rüzgar, 1945 yılına kadar sürmüştü de, yerleşmiş güçlü çıkarların demirperdesi yarılarak, köylü kitlelerine çağdaş uygarlık yolunu açmak mümkün olmamıştır. Toprak düzenini belirleyemeye yönelik reform çalışmaları kağıt üzerinde kalmıştır. (Avcıoğlu D, 1969 s.318.)

Mülkiyet ilişkilerin de köklü bir değişikliğe gidilmemesine rağmen, bu dönemde yine de bazı olumlu gelişmelerden bahsetmek mümkündür. Örneğin, 1934-1938 döneminde topraksız ailelere 300 bin hektarlık toprak dağıtımında bulunulmuştur. Bu, 1923-1934 döneminde dağıtılan 711.322 hektarlık toprakların yaklaşık % 42’sine tekabül etmektedir. Ayrıca, 1927 yılında, ülke topraklarının sadece %4.9’u işlenirken bu oran 1934’de %10.2 ‘ye, 1940’da da %12.2’ye yükselmiştir.

Tablo:11 Ekili Alanın Hayvanla ve Traktörle İşlenen Kısımları (1000 hektar)

Yıllar	Hayvanla İşlenen	Traktörle İşlenen	Toplam
1935	11.500	70	11.570
1940	14.080	80	14.160
1945	12.577	87	12.664
1950	13.298	1.244	14.542

Kaynak:DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1971, s.165.

Ekili alanların genişliği ise, 1935 yılında 11.570 bin hektardan, 1950 yılında ekili alanların hala çok büyük bir bölümü hayvan gücüyle işlenmektedir.

Öte yandan; 1930-1940 döneminde, tarımsal üretimin hissedilir ölçüde arttığı söylemek mümkündür. Üretimin artışlarından biri, Dünya İktisadi Krizi'nin etkilerinden giderek ortadan kalkmasıyla dış piyasalarda mallarımıza olan talebin tekrar canlanmasıdır. Ayrıca, bu dönemde alınan teşvik önlemlerinin de üretim artışı üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Ziraat Bankası açtığı kredilerin faiz oranları %11'den %9'a düşürmüştür. Tarım Kredi Kooperatiflerinin sayısı artmıştır. (Acar Y, 1993 s.63.)

Kuruluş yılları döneminde de olduğu gibi , tarım ve köy kalkınması Cumhuriyet hükümetlerinin temel amaçlarından biri olmuştur. Aşar'ın kaldırılması, Ziraat Bankası kredilerinin artırılması, topraksız ve göçmen ailelere dağıtılan topraklar, devlet tarafından kurulan örnek çiftlikler, tarımsal alet ve makineleri satın almak isteyen çiftçi ailelere sağlanan kolaylıklar, gübre ve tohumluk temini gibi konularda yapılan yardımlar daha cumhuriyetin ilk yıllarında tarımı geliştirmeye dönük faaliyetler arasında sayılabilir.

3.2. Sanayi Alanında Uygulanan Politikalar

XIX. yüzyılın başlarına kadar, Osmanlı İmparatorluğunda ufak atölyelerde yapılan ve loncalar halinde örgütlenmiş ve zamana göre gelişmiş bir sanayimizin var olduğu görülür. Ancak XIX. yüzyıl ortalarından sonra, bu sanayi çöker, bunun başlıca nedenleri Avrupa'daki sanayi devrimidir ve Türkiye'de uygulanan kapitülasyonlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra İmparatorluk çividen makineye, kurşun kalemde şekere, una kadar ihtiyaç duyduğu tüm işlenmiş malların tamamını ithal etmek zorunda kalır.

1927'de yapılan Sanayi Sayımının ortaya koyduğu gerçek şudur: Sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu çok küçük işletmelerdir. Sanayide makine pek az kullanılmaktadır. İşlenmiş temel ihtiyaç malı üreten işletmeler nadirdir. Genellikle yarı işlenmiş malı basit işlemlerle işleyen ya da tamircilik yapan işletmeler çoğunluktadır. Sanayi kolları genellikle iç talebi karşılayamamaktadır.

Tarıma verilen büyük önem yanında, sanayii de hiçbir şekilde ihmal etmemek gerekir, aksi halde yabancı sanayicilerin açık pazarı oluruz, diyen Atatürk, sanayileşmeye de tarım kadar önem verecektir. (Göze A, 1985 s.543.) Bu konuda: *"...Yurdun vazgeçilmez sanayinin kurulması bitmedikçe, her bakımdan gönül rahatlığı duymağa imkan yoktur. Bu nedenle yurdun sanayi donatımı tamamlamak gerek..."* (Atatürk, 1989 s.373.) diyen Atatürk'ün tarımı sanayiye tercih ettiği söylenemez.

Mustafa Kemal çeşitli önlemlerle sanayileşmeyi özendirmeye çalışmış ve diğer ekonomi politikalarında gibi sanayileşmeye dönük, politikalarına da yön verecek yöntemleri kararlaştırmak üzere toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Bunlar: İş Bankası'nın Kuruluşu, şeker, kağıt, çimento fabrikasının kuruluşu, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, Ali İktisat Meclisinin oluşturulması, 1928'de Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilmesiyle iktisat vekaletinin kuruluşudur.

a) İş Bankasının Kurulması

İş Bankası, 1924 yılında 1 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Fakat ödenmiş sermaye, 250 bin liradır ve bu para, Atatürk tarafından verilmiştir. Atatürk'ün sağladığı para ile kurulan İş Bankası, o günlerin iktisat politikasını yansıtan bir kuruluştur.(Avcıoğlu D, 1969 s.248.)

Mustafa Kemal, *"İş Bankası kurumu, Cumhuriyet tarihinde ekonomi bakımından başlı başına yer alacaktır. Bu kurum, değersiz bir servetin bile ekonomik hayata fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan büyük neticeleri, az bir zamanda ve özellikle yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkilap günlükleri içinde evrensel bir surette fiilen göstermiştir"* (Atatürk,1989 s.324.)sözleriyle İş Bankasına verdiği önemi vurgulamıştır.

İş Bankası, tarımda hizmet veren Ziraat Bankasından sonraki en güçlü ulusal banka olarak hızla gelişmiştir. Bir yandan özel girişimcilerin ve ticareti desteklerken, bir yandan da sanayi yatırımlarına kaynak oluşturuyordu. Bu grubun odak noktasını bankanın kurucu genel müdürü Celal Bayar teşkil etmekteydi.(Çavdar T, 1992 s.207.)

İş Bankası, halkın tasarrufunu yatırırken tercih ettiği ve iş adamlarının kredi ararken ilk başvurdukları müessese durumuna geçti. Halkı bankalara alıştırdı. Memlekete milli bankacılığı getirdi. Çatısı altında yetişmiş bir çok eleman, yeni kredi müesseselerinin doğmasında gelişmesinde rol oynadı. İş Bankası, küçük tasarrufu teşvik ve himaye etti. Bir mevduat bankası olarak gelişti. Sanayi ve sigortacılık alanlarında firmalar kurdu (Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları, Şeker Fabrikaları ve bazı Dokuma Fabrikaları, Reasürans

Şirketi) ve iştiraklere para yatırdı. Daha önce kurulmuş ve daha sonra kurulacak bazı bankalara da sermaye yatırdı. (Ergin F,1977 s.49.)

b) Sanayi ve Maadin Bankası'nın Kurulması

1925 yılında Kurulan Sanayi ve Maadin Bankası da sanayiye yatırım kredisi vermek için kurulmuştur.(Tekeli I; S. İkin,1983 s.55.) Banka, tamamı kendine ait sınıai teşebbüs kuramayacak, fakat özel teşebbüslerle iştirake gidebilecektir. Ayrıca, Türk sanayici ve madencilerine kredi açacaktır. Banka, kendisine devredilmiş devlet teşebbüslerini anonim şirketler haline getirecektir. Bu şirketlerin % 51 hissesi, nama muharrer olup bankaya ve Türklere ait olacaktır. Geri kalan %49'a yabancı sermaye katılabilecektir. (Avcioğlu D,1969 s.252.)

Sanayi ve Maadin Bankası Osmanlı'dan devlet sanayi şirketini devralmıştır. Yönetimi bankaya bırakılan devlet işletmeleri arasında Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura, Hereke İpek ve Yünlü Dokuma Fabrikaları vardır.

Bankanın görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kendisine devredilmiş sınıai kuruluşları, kurulacak şirketler, onları devir alana kadar yönetmek,

- İştirak suretiyle sınıai kuruluşlar kurmak,

- Bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek,
- Yalnız kendisi tarafından kurulup yönetilecek sınai kuruluşlar kurmak,
- Kuruluş amacına aykırı düşmeyen her çeşit banka işlemleri yapmak. (Ülken Y, 1981 s.89)

Sonuçta banka amacını gerçekleştirememiştir. Bu dönemde devlete ait hiçbir sınai kuruluş özel sektöre devredilememiş, banka tüm kaynaklarını yönettiği veya yönetimine kattığı kuruluşların finansmanında kullandığı başka sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi açmamıştır. (İlkin A, 1981 s.95.)

1923-1929 döneminin devlet eliyle özel müteşebbis yapma girişimleri politikası da beklenen ölçüde başarılı olamamış, banka lağvedilerek yerine Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası 1932 'de kurulmuştur.

c) şeker ve Çimento Sanayinin Kurulması

5 Nisan 1341 (1925) tarih ve 601 sayılı “şeker Fabrikalarına Baş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun”, Cumhuriyet döneminin ilk teşvik kanunlarından biridir. Kanuna göre, şeker fabrikaları kurmak ve işletmek için hükümet müsaadesi gerekli olmakta; ancak, hükümet, öte yandan, şeker fabrikalarına özel bazı imtiyaz ve muafiyetler bahşetmektedir. Ticaret Vekaletinin tayin ettiği bölgeler içinde kurulmak şartıyla hükümet izni kurulan

şeker fabrikalarına 25 yıl müddetle verilir. Hükümetin özel yetkiyle ihsan edeceği teşvik unsurlarına ilaveten, fabrikalar Osmanlı döneminden devralınmış 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun imtiyaz ve muafiyetlerinden yararlanacaklardır. Bunların yanı sıra, 601 sayılı kanun, bazı özel teşvik unsurları da getirmiştir. (Boratav K,1982 s.79.) Bu ayrıcalıklar:

“ - Şekerin 18 yıl İstihlak Vergisinden muafiyeti,

- Fabrikalar için pancar üreten arazinin 10 yıl boyunca Arazi vergisinden muafiyeti,

- Fabrikaya kömür, linyit, kiremit sağlayan ocakların normal olarak ödedikleri resimlerden muafiyeti,

- Fabrika kuruluş yeri için gerekli arazinin, 1 ile 5 hektar arasında kalmak şartıyla, devlet tarafından parasız karşılanması,

- Fabrika nakliyatı ile ilgili taşımalarda, Nakliyat Vergisinden üçte bir indirim,

- Fabrikalarda çalışan personele 10 yıl süreyle Kazanç Vergisinden muafiyet. (Avcioğlu D, 1969 s.251.) gibi ayrıcalıkları içermektedir.

Şeker fabrikalarına İş Bankası ve Sanayi Maadin Bankası Bankasından kredi temin edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin kurabileceği sınai tesisler temel tüketim malları üreten, piyasası hazır olan hammaddesi ülke içinde temin edilen kuruluşlar olabilirdi. Bu dönemde yerli şeker üretimi ülke içi tüketimin %14 'ünü karşılıyordu. Şeker üretiminde ithal ikamesine gitmekten

daha dođal bir politika dűşűnűlemezdi. Őeker Fabrikaları Kanunu ile getirilen teűvik uygulamaları 1927 tarihinde Teűvik-i Sanayi Kanununun yűrűrlűđű konulması ile geniűletildi.(Őahin H, 1995 s.37.)

Çimento sanayinde ise Tűrkiye’de ilk çimento fabrikası 1910’da “Aslan Osmanlı Őirketi” tarafından Darıca’da kurulmuűtur. Bunu Eskiűehir’deki ufak bir tesis izlemiűtir. Bu iki Őirket, 1920 yılında birleűmiűtir. Cumhuriyet ilan edildiđinde, ortada yalnız 40 bin ton kapasiteli Aslan ve Eskiűehir Műttehit Çimento Fabrikaları T.A.Ő. vardır. 1926 yılında Ankara Belediyesi, 18 bin ton kapasiteli ufak bir çimento fabrikası kurmuűtur. Belediye fabrikayı kendisi iűletmeyip Societe Industrielle des Ciments d’Orient adlı bir yabancı firmanın yarı sermayesine katıldıđı Ankara Çimentoları T.A.Ő.’ne kiralamıűtir. 1926’da Bakırkűy’de 14 bin ton kapasiteli ufak bir tesis kurulmuűtur.

d)Teűvik-i Sanayi Kanunu

Cumhuriyetin geniű kapsamlı ilk teűvik kanunu, Teűvik-i Sanayi Kanunudur. Őzel sınaı teűebbűsleri ve maden iűletmelerini geniű çapta muafiyet ve imtiyazlar tanıyarak teűvik eden 28.5.1927 tarih ve 1055 sayılı bu kanun, 01.6.1942 tarihine kadar yűrűrlűkte kalmak üzere çıkarılmıűtır. 15 yıllık bir uygulama sonunda özel sanayicilerin ve madencilerin, kanunla sađlanan teűvik unsurlarına artık ihtiyaçları kalmayacađı umulmaktadır. (Boratav K, 1982 s.86.)

Kanun, belli Őartlardaki bűtűn özel sınaı teűebbűsler ile maden iűletmelerine geniű avantajlar sađlamaktadır. Bu teűvik tedbirleri Őunlardır:

“- Belediye sınırları dışındaki arazi, işletme kuracaklara, devletçe ve parasız sağlanacaktır,

- Teşebbüsler ve bunların buldukları arazi ve müstemilatı ve sair tesisleri, müşakkafa, arazi, kazanç, maktu zam vergilerinden ve belli belediye ruhsatlarından muaftır,

- Kanundan yararlanan teşebbüslerin hisse senetleri ve tahvilleri, damga resminden muaftır,

- Teşebbüslerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli inşaat malzemesi, üretim için gerekli hammadde, alet yedek parçalar, teşebbüslere ait taşıma, yükleme, boşaltma, enerji üretim ve nakil tesisleri için gerekli malzeme, yurt içinde sağlanamıyorsa, ithalde gümrük ve duhuliye vergilerinden muaftır,

- Teşebbüslerle ilgili malzeme, makine ve aletler, demiryolları ve denizyollarında yüzde 30 indirimli taşınacaktır. Bakanlar Kurulu, hammadde ve mamul maddelerin taşınmasında da indirimli tarife uygulanabilir,

- Teşebbüslere, Bakanlar Kurulu kararı ile, ürettikleri mamul maddeler değerinin yüzde 10 'u oranında prim verilebilir,

- Teşebbüsün faaliyeti için gerekliyse, tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir,

- Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ile Teşvik-i

Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler, yerli mallara, benzeri ithal mallarından yüzde 10 pahalı olsa da, tercihan kullanmak zorundadırlar.”
(Avcioğlu D, 1969 s.253.)

Bu kanundan 1932 yılında 1.473 işletme yararlanıyordu. Bunların yalnız 342'si, 1923 'den evvel kurulmuştu. (Hatiboğlu Z, 1981 s.52.)1923-1925 döneminde ve 1926-1931 döneminde gerek madencilik, gerekse elektrik, su ve gaz gibi sanayi dallarında belli bir iyileşme kaydedilse de özellikle kanunun yürürlüğe girdiği tarihte gümrük bağımsızlığımızın olmaması, 1929 bunalımının patlak vermesi, teşvik tedbirlerinin başarıyla uygulanabilmesi için gerekli ekonomik ve sosyal yapının olmaması, 1926 yılında Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinin olması, 1925 yılında Aşar'ın kaldırılmasıyla, Türkiye'de vergi yükünün tarımdan tarım dışı sektörler'e kayması ve sanayi için gerekli olan fonların sanayi sektörüne devredilmesindeki aksaklıklardan dolayı teşvik tedbirlerinden beklenen başarı sağlanamamıştır. (Türk İ, 1974 s.663-665.)

e) Ali İktisat Meclisi

Danışma niteliği taşıyan ve Türkiye'de *“iktisadi gelişmeyi sağlamak ve bu konuyla beliren güçlükleri giderme olanaklarını aramak”*. Amacıyla, onursal başkanı başbakan olan Ali İktisat Meclisi, 1927 yılında kurulmuş ve 24 üyeden oluşmuştur. Bu meclis, yatırım gücü olmamasına karşın düşünce ve davranış olarak çok önemli bir girişimdir. Bu kurul;

“- Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş vermek,

- İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneriler halinde hükümete sunmak,

- İktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak,

- *Çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak*" gibi görevleri yerine getirmek amacıyla oluşturulmuştur. (Ülken Y, 1998 s.179.)

Ali İktisat Meclisi'nin pratikteki görevleri, yukarıda sıralananlardan daha çok araştırmaya dönük kalmıştır. İlk yıllar içinde gündeminde, hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikasına önem verilmiş, daha sonraki yıllarda ise ödemeler dengesi soruları ağırlık kazanmıştır. Milletler Cemiyeti'nin, yöntemlerine uygun olarak Türkiye'nin ilk dış ödemeler dengesi tablosu bu meclis tarafından hazırlanmıştır. Ne var ki bütün Avrupa'daki benzerleri gibi, iktisat politikasını etkileyici aktif bir kurum haline gelememiştir. (Tekeli İ; S. İlkin, 1983 s.62.)

1930-1939 yılları arasında sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlar atılmıştır. Sanayileşme tema'sının en ısrarlı savucularından biri, Celal Bayar'dır. Bayar'a göre, *"endüstri müsavi medeniyet, müsavi endüstri demektir."* ve, *"Türkiye'nin endüstrileşmesi... milli varlığın temel taşıdır."* Sözleriyle sanayileşmeye verdiği önemi belirtmektedir.

1925 yılında, devlet sanayi kuruluşlarının bir kısmını işletmek ve özel sektör kuruluşlarına sermaye katmak üzere kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, daha sonra sanayi işletmeciliği ve bankacılık görevlerinin birbirinden

ayrılmasının uygun olarak düşünülerek 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur.

Ancak söz konusu Devlet Sanayi Ofisi (DSO), Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası(TSKB) ile hükümetin sanayi politikasını ele alış biçiminde rahatsızlıkların olması nedeniyle dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in müdahalesiyle, Başvekil İsmet Paşa, kabinede değişiklik yapmış ve İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in yerine İş Bankası'nın kurucusu olan Celal Bey getirilmiştir. Celal Bey sanayileşmeyi hararetle savunan bir kişidir. O'na göre, gümrük gelirleri azalsa bile sanayileşme yoluyla diğer kamu gelirleri yükselecektir.

Daha sora 1932'de kurulan TSKB'nın yetersiz olacağı hissedilince, 1933 yılında her iki kuruluşunda yerini almak üzere Sümerbank kurulmuştur. Yine devletçiliğin yaygın olarak uygulandığı, devletin ekonomik yaşama sadece düzenleyici olarak katılmayıp, bizzat girişimci olarak görev aldığı bu dönemde sermaye birikiminin hızlanması ve sanayileşmenin hızlı bir biçimde sağlanması için planlar hazırlanmış ve 1934-1938 yılları arasını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı bunun ilk adımı olmuştur. Bunun yanı sıra Etibank ve buna bağlı olarak kurulan Maden Tetkik Arama Enstitüsü meydana getirilmiş. Ayrıca I. Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanması sona erip. II. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamasına başlanarak 1938 yılında İktisadi Devlet Teşekkülleri ortaya çıkmıştır. (Boratav K, 1982 s.173-174.)

1930'lu yıllarının sanayi politikaların en somut örnekleri Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarıdır. Daha önceki bölümlerde bu konular detaylı bir biçimde anlatıldığından burada bu konulara yüzeysel bir biçimde değinilmiştir.

Mayıs 1934'te yürürlüğe konulmuş olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının (B.B.Y.S.P.) hazırlanma nedenleri şunlardır:

- 1929 Buhranının kapitalist ekonomilerde meydana getirdiği sorunlar ve özel kesime ağırlık veren iktisadi politikaların geçerliliği konusunda kuşkular uyanması,

- Yine aynı buhran nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarında hızlı bir düşüşün meydana gelmesi,

- Lozan Antlaşmasının devlet gelirlerini bağlayıcı ve teşebbüs olanaklarını zayıflatıcı hükümlerinin 1929 yılında son bulması,

- 1923 İzmir iktisadi kongresi ile kabul edilen özel kesime dönük iktisadi politikanın istenilen amaçları gerçekleştirememesi,

- İktisadi nedenlerin dışında, askeri ve sosyal amaçlarla çeşitli alanlara yatırım yapılması gerekliliği,

- Büyük sanayi ülkelerin, tarımsal ülkeleri hammadde üreticisi durumunda bırakarak bu ülkelerin piyasalarına egemen olmak istemeleri,

- Döviz gelirlerimizin zayıflaması,

- Dünya piyasalarında,hammadde fiyatlarının düşmesi sonucunda Türk çiftçi ve işçisine daha karlı faaliyet alanlarının sağlanmak istenmesi,

- Genel konjonktür nedeniyle gerekli yatırım mallarını uygun koşullarla sağlama olanakları. (İlkin A, 1979 s.329.)

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı;

- Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimleri kurulması,

- Dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayiine) öncelik verilmesi,

- Sınai kuruluşların hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde kurulması,

gibi üç temel amaca dönük olarak hazırlanmıştır. İkinci şıkta belirtilen amacın ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikasını içerdiğini söylemek mümkündür.

Planda öngörülen yatırımlar ve bunların sanayi gruplarına göre dağılımı şöyledir:

- Dokuma Sanayii (pamuk, kendir, yün),

- Maden Sanayii (demir, kok, kömür türevleri, bakır, kükürt),

- Sellüloz Sanayii (sellüloz, kağıt, karton, suni ipek),
- Seramik Sanayii (şişe, cam, porselen),
- Kimya Sanayii (Zeytinyağı, klor, südkostik, süperfosfat). (Acar Y, 1993 s.46-47.)

Sözü geçen sanayi kollarının toplam ithalatımızda %50'lik bir kaplamakta, diğer konulara gereken parasal pay ayıramıyordu. Zaten dünya buhranı (1929) nedeniyle döviz bulma zorlaşıyordu. Bu açığı Sovyetler Birliğinden alınan 8 milyon altın dolarlık kredi alınıp, bu miktarın 6 milyon lirası plan amaçlarına uygun olarak harcamaya ayrılmıştır. (Aydemir Ş,S, 1991 s.408.)

B.B.Y.S.P., kağıt üzerinde kalmayan, yaşayan bir programdı. Ancak, uygulanma bakımından, plana alınan bazı projelerden vazgeçildiği, buna karşılık planda olmayan bazı sınıai yatırımlara girildiği de bir olgudur. Mili ekonomiyi tümüyle kapsayan bir plan olmaktan ziyade, beş yıllık sınıai yatırımlar programı niteliği taşıyor; ancak bu bakımdan dahi yüksek bir gerçekleştirme oranına ulaşmıyordu. Buna rağmen, 1934-1938 planının hazırlanmasından sonra otuz yıl süreyle Türkiye'de yapılan tamamen kağıt üzerinde kalan yatırımlara bakılarak küçümsenmeyecek bir başarıdır. (Boratav K, 1982 s.112.) B.B.Y.S.P. ile 1933-1936 yılları arasında on bir büyük fabrika hayata geçirilmiştir. Bu fabrikalar, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya Bez Fabrikaları, Bursa Merinos, Gemlik Yapay İpek, Uşak Şeker, İzmit Kağıt, Sivas Çimento, Süperfosfat ve Karabük Demir Fabrikalarıdır.(Yıldırım N, 2001 s.143.)

Öte yandan, Başvekil Celal Bayar 1938 Haziranındaki bir konuşmasında, *“Cumhuriyet Hükümeti... şimdiden birinci beş senelik sanayi programını muvaffakiyetle tatbik ettim diyebilir... Elde ettiğimiz tecrübelerle ve mali imkanlarla ikincisine başlamış bulunuyoruz. Şimdiye kadar ilan edilmemiş olmasının tek sebebi, işi, mali imkanlarımızla telif etmek içindir”* diyordu.

Sessiz sedasız “başlamış” bulunduğu ileri sürülen bu ikinci beş yıllık plan (Boratav K, 1982 s.113.) 1938-1943 dönemini kapsamak üzere hazırlanmış ve 1936 yılında yayınlanmıştır. Bu planda, özellikle ara malları ile yatırım mallarının üretimine ağırlık verilmiştir. Planda belirtildiğine göre, öngörülen yatırım tutarı 112 milyon liradır. Yatırım yapılacak başlıca sanayi dalları ise şunlardır:

- Makine Sanayii,
- Ölçü Aletleri Sanayii,
- Metal İşleme Sanayii,
- Gemi Yapımı Sanayii,
- Kimya Sanayii,
- Çimento Sanayii,

- Gıda Sanayii. (Acar Y, 1993 s.48.)

Çok daha geniş tutulan İkinci beş Yıllık Plan ise, II. Dünya Savaşı yüzünden uygulanamamıştır.(Avcıoğlu D, 1969 s.294.)

3.3. Maliye ve Denk Bütçe Alanında Uygulanan Politikalar

1923-1929 döneminde yapılan en önemli uygulamalardan biri de maliye ve devlet bütçesi alanında yapılan düzenlemelerdir. Mustafa Kemal, maliye politikasının amacını İzmir İktisat Kongresi'nde şu sözleriyle belirtmiştir. *"Binaenaleyh, maliye yöntemimiz halka baskı yapmaktan ve ona zarar vermekten kaçınmak ile beraber ihtiyaç ve yolluklar için dışarıya muhtaç olmadan yeterli gelir sağlamak temeline dayanmaktadır."* (Suner H, 1997 s.33.)

Her ne kadar 1920 ve 1921 yıllarında bütçeler hazırlanıp, yürürlüğe girse de, özellikle 1921 bütçesinde bütçenin gelir ve gider tahmininin olmamasından dolayı bütçe istenilen ölçüde uygulanamamış, 1922, 1923 yıllarında da bütçe hazırlanıp, uygulamaya sokulamamıştır. Bu yüzden yeni Türkiye'nin ilk bütçesi 1924 yılı bütçesidir.(Türk I, 1982 s.513.)

Cumhuriyet Döneminde hükümet, maliye politikasında denk bütçe düzgün ödeme ilkelerine titizlikle bağlı kalmıştır. Hükümet bütçe açıklarından kaçınmış, toplayabildiği gelir kadar harcama yapmaya özen göstermiştir. Bu politikanın sonucu olarak 1926-27 mali yılından itibaren bütçe denkliliği hemen hemen sağlanmıştır. 1925-26 mali yılında bütçe 71.6 milyon TL. açıkla kapanmıştır. 1926-1927 mali yılında açık 9.5 milyon TL. ve 1927-28 mali

yılında 4.4 milyon TL'ye düşürülmüş, 1928-29 mali yılında 400 bin TL. bütçe fazlası sağlanmışır. (Şahin H, 1995 s.47.)

Cumhuriyet'in ilk iki yılında aşar ve ağnam vergileri bütçe gelirlerinin, sırasıyla %26 ve % 3 'ünü karşıladı. Bilindiği gibi vergi; devlet hem halihazırda ihtiyaç duyulan hizmetleri yapmak, hem de ortaya çıkacak yeni bir takım gereksinimlere cevap verebilmek için gelire ihtiyaç duymaktadır. Kamu gelirleri diye tanımlayabileceğimiz bu gelirler içinde en önemli ve asli gelir kalemidir. Kamu harcamalarının finansmanı için devlet ve/veya devredilebilir vergilendirme yetkisini haiz kuruluşlarca gerçek ve/veya tüzel kişilerden bireysel karşılığı olmaksızın egemenlik gücüne dayanılarak cebri olarak alınan iktisadi değerdir. (Bülbül D, 2003 s.221.) Vergi sistemi içinde bu kadar önemli bir yere sahip olmasına karşın, Hükümet 1925 yılında aşarı kaldırdı. Bu radikal karar, bir bakıma, toplumsal iktidarının temel öğelerinden biri olan büyük arazi sahipleri ve kapitalist çiftçilerin taleplerinin bir sonucuydu. Aşarın kaldırılması, Kurtuluş Savaşı'nı yürütmek için toplanmış olan I. TBMM'de önemli bir konu olarak ele alınmış, İzmir İktisat Kongresi'nde de büyük arazili "çiftçi" delegelerinin oylarıyla, tarımla ilgili esas kararlardan biri olarak kabul edilmişti. Aşarın kaldırıldığı sıralarda, o ana kadar yabancı sermayeli bir şirketin elinde olan tütün ve sigara tekelinin hükümetin eline geçmesi ve böylece bütçeye yeni ve önemli gelir kaynağının sağlanması da bu kararın alınmasına yardımcı olmuştur.

Aşarın kaldırılmasından sonra vergi değişiklikleriyle arazi ve hayvan vergilerinin hasılatı arttırıldı. Yine kısa bir süre önce kanunlaştırılan Yol Vergisi ile de, 18 ve 60 yaş arasındaki bütün erkeklere, ya yol inşaatlarında her yıl birkaç yıl gün çalışmak ya da emeğin bedelini nakden ödemek yükümlülüğü getirildi. (Tezel Y.S, 1994 s.439-440.)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bütçe gelirleri içinde payı %8 olan ağnam vergisi de 1924 yılında sayım vergisine dönüştürüldü. 1925'te arazi vergisi değiştirilerek öşüre tabi olan arazinin vergisi 8 kat artırıldı. 1914 yılından sonra uygulamaya başlayan dış göstergelere dayanan "*Temeddü Vergisi*" de İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun esaslarına dayalı olarak 1926 yılında kaldırıldı ve aynı yıl kazanç vergi kabul edildi.

1926'da uygulamaya başlayan mal ve hizmetlerin üretim sürecinin aşamasında vergilendirmeyi amaçlayan "*Umumi İstihlak vergisi*" de uygulamadaki güçlükler nedeniyle 1927'de kaldırıldı ve yerine sanayi ürünlerinin satış, ithal ve ihracını vergilendiren daha dar kapsamlı "*Muamele Vergisi*" getirildi. Bunun yanı sıra 1926'da "*Veraset ve İntikal Vergisinin*" kabulü, 1929'da gümrük tarifelerinin artırılması ve muafiyetleri sağlayan 1927 ve 1929 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'da söz konusu dönemdeki en önemli mali uygulamalardır. (Görgün S, 1981 s.70-71.)

Türk ekonomisinde 1923'den sonra ortaya çıkan diğer kurumsal yenilik devlet tekellerinin oluşturulmasıdır. İktisat Kongresinde alınan kararların aksine, devlet tütün tekeli kaldırılmamıştır. Tütün tekeli millileştirilmiş ve buna yeni devlet tekeli eklenmiştir. İspirto, kibrit üretimi, şeker ithali devlet tekeline alınmıştır. Bu dönemde kimi sınai ürünler üzerinde devlet tekeli kurulmasının en önemli nedeni, belki de tek mantıklı nedeni, devlete gelir sağlamaktır. Tekellerin oluşturulması ile devletin elinde kaynak birikmiştir.

1933 yılında Türkiye ekonomisinde ekonomik kalkınma amaçlarına ve bazı hedeflere ulaşabilmek amacıyla maliye politikası önlemleriyle büyük ölçüde giderleri baskı altına alarak bütçenin denkliliği sağlanmaya çalışılmış, dünya ekonomik bunalımının etkisiyle her ne kadar bütçe denkliliği ilkesi

sağlanmaya çalışılsa da, uygulamada ortaya çıkan giderler tahminlerin gerçekleşmesini önlemiştir.

Bütçe dengesine ağırlık verildiği, 1930'lu yıllarda devletin kaynak ihtiyacı çok yükselmiştir.1934'de yürürlüğe konan I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması için gerekli yatırımların %70'den fazlası bütçe gelirleri ile finanse edilmiştir. Devletin Plan dışındaki yatırım harcamaları da yükselmiştir. Öte yandan, zaten yüksek olan ve bütçe gelirlerinin yaklaşık %35-40'ını bulan savunma harcamaları II. Dünya Savaşı arifesinde daha da yükselmiştir. Devlet harcamaları içinde önemli yer tutan diğer bir kalem iç ve dış borçların anapara taksitleri ve faizlerinin ödenmesi idi.(Şahin H, 1995 s.38-72.) Bu durum karşısında giderlerin sınırlandırılmasına çalışılmış, ancak ülke ihtiyaçlarının birikmesi karşısında Cumhuriyet'in yöneticileri bütçe denkliliğini sağlamak için vergilerin artırılması ve yeni vergiler konulması, kısa ve uzun dönemde dış ve iç borçlanmanın yanı sıra tekel uygulamalarıyla sorunlara çözüm arayışları içine girmişlerdir. (Coşar N, 1995, s.262.)

Dünya buhranının patlamasıyla beraber, Türkiye'de vergi gelirleri de azalmaya başlamıştır. 1929'da 224.169 bin lira olan bütçe gelirleri 1930'da 217.496 bine, 1932'de de 185.538 bin liraya düşmüştür. Bu düşümlere iktidar çeşitli vergilerde yükseltmeler yaparak ve yeni vergiler koyarak engel olmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Nitekim 1932 yılından itibaren devlet gelirlerinin tekrar artmaya başladığını görürüz. Bu dönemde büyük çiftçilerin tarım gelirleri vergiye tabi olmadığı gibi, ticaret ve sanayi çevrelerinin verdikleri dolaysız vergi olan kazanç vergisi de toplam gelirler içinde çok önemsiz bir yer işgal etmektedir. Kazanç vergisi geliri 1929'da 14.309 bin TL' dan, azalarak 1935'de 11.990 bin TL'na kadar inmiştir. 1935 ^de yapılan değişiklikten sonra tekrar yükselmeye başlamıştır. 1929-1935 yılları arasında toplanan kazanç vergilerinin %60'ını maaşlı ve ücretli kategoriler (memurlar, müstahdemler,

işçiler) vermektedir. Türkiye’de Ticaret ve Sanayi burjuvazisinden alınan dolaysız vergiler alınan dolaysız vergiler bütün vergi gelirlerinin 1/45’ini teşkil etmektedir. Bu Türkiye’de vergilerin hangi sınıf üzerinde toplandığını bize daha rahat göstermektedir. (Timur T, 1993 s.140.) Ancak hükümetin halkın tahammül sınırlarını aşacak kadar ağır vergi koyması Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın hükümete yönelttiği en ağır eleştirilerin başında vergilerin gelmesine neden olmuştur. (Yetkin Ç, 1982 s.134.)

Dönemin vergi politikası açısından yeniliği buhran dolayısıyla konulan bazı olağanüstü vergilerdir. Bunlar İktisadi Buhran Vergisi ile Muvazene Vergisi ve Hava Kuvvetlerine Yardım vergileridir.

Kriz şartları içinde vergi yüklerinin ağırlaşmış olması, ek vergi getirilmesinin sınırlandırılmasına yol açarak diğer bir çare olarak iç borçlanmaya gidilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ilk kez iç borçlanma 1933 yılında “*Ergani Hattı İstikrazı*” ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu borçlanma demiryolları inşasında kullanılmış ve bu amaçla da ilk olarak 2094 sayılı kanunla Fevzi Paşa-Diyarbakır demiryolunun inşası için borçlanılmıştır. İkinci olarak yapılan borçlanma ise 28 Mayıs 1934 tarih ve 2463 sayılı kanunla Sivas-Erzurum demiryolu borçlanmasıdır. (Tekeli İ; S.İlkin, 1982 s.277-278.)

Bunun yanı sıra ikramiyeli 1938 istikrazı yapılmış, bu istikraz ile Osmanlı döneminde 1918 yılında iç borçlanma tahvilleri yeni tahvillerle değiştirilmiştir. 1933 yılında 4 milyon olan iç borçlanma tahvilleri tutarı 1938’de 33.6 milyona ulaşmıştır. Söz konusu dönemde dış kredi alımı da gerçekleşmiş, ilk kredi alımına I. Beş Yıllık Sanayi Planı’na Sovyetler Birliği’nden alınan 8 milyon dolarlık Sovyet kredisiyle başlanmıştır. İkinci kredi ise İngiltere 1936 yılında Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın yapımını bir İngiliz firmasının alması karşılığında verdi. Üçüncü kredi ise 1938 yılında İngiltere’den Türkiye’nin satın

alacağı sanayi makine ve gereçleriyle, silah gereçleri için alınan toplam 100 milyon lira tutarındaki kredidir.(Coşar N, 1995 s.265.)

Devletin maliye politikası uygulamalarında devlet bütçesine gelir sağlamak için başvurduğu yollardan biri de, tekel gelirleridir. Özellikle tuz, gaz, tütün, ispiro, şeker, kibrit gibi maddelere konan vergilerdir. 1929'da yukarıda sayılan maddelerden elde edilen tekel geliri 47 milyon lira iken, 1934'de 34 milyon liraya kadar düşmüştür. Bu arada çeşitli ayarlamalar ve yükseltmeler de yapılmıştır. (Timur T, 1993 s.141.)

3.4.Para ve Kredi Alanında Uygulanan Politikalar

Maliye politikasında “denk bütçe, düzgün ödeme” ilkelerine titizlikle bağlı kalan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti para politikası konusunda da “sağlam para ,istikrarlı para” ilkelerini benimsemiştir. (Şahin H, 1995 s.47.) Değişim aracı olarak mal para fikri, insanlığın en büyük buluşlarından birisiydi. Diğer malların aksine, para hiçbir zaman tüketilemezdi. Değişim aracı olarak diğer malların satın alınmasında ve gelecekte bir şeyler satın alma işinde kullanılmak üzere değer deposu olarak, işe yarardı. (Skousen M, 2003 s.300.) Atatürk ve Cumhuriyet'in kurucuları, 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan altın ve yabancı paralar karşısında değeri 158.748.563 TL'si kağıt para devralmıştır. (Aysan M.A, 1992 s.39.) 1926'da bunun 8 milyon TL.si dolaşımdan çekildi. 1928'e kadar piyasaya yeni para çıkarılmadı. 1929 'da 6 milyon TL. piyasaya sürüldü Kısaca piyasaya yeni para çıkarılmadı. (Şahin H, 1995 s.46.) Bunun sebebi ise Atatürk, İstiklal Savaşı içinde ve sonrasında ihtiyaçları para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiş, 1929 yılında da ortaya çıkan Türk Lirası üstündeki ilk baskı karşısında hemen hükümeti uyarıyordu. (Aysan M.A, 1992 s.39.)

Tablo:12 Türk Lirası'nın İngiliz Sterlini'ne Göre Değer ve Tedavüldeki Banknotlar
(1923-1938 Yılları Arası yıllık Ortalama Değerleri)

Yıllar	1 Sterlin Eşdeğeri (Kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (Milyon TL.)
1923	763	-
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	161
1934	636	165
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

Kaynak: Derin H, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: 1940, s.151. ve **İstatistik Yıllığı**, 1937-1938, Cilt 10.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk parası sterline göre en düşük ve en yüksek değeri arasındaki senelik dalgalanma oranı %38 iken: bu dalgalanma

oranı zamanla bir azalma göstermektedir. Tablo:12'de görüldüğü gibi 1926'larda %11 ve 1928'lerde %4'e kadar küçülmüştür. 1931'lerden itibaren ise Türk parası karşısında sterlinin değer kaybetmiştir.

Türk parasının bu dönemde %4'lük devamlı kıymet göstermesi genellikle paranın bir karşılığı olmaması dolayısıyla piyasa talebine bağlı olması ve dış ticaret dengesinin devamlı açık vermesi ile açıklanabilir.

Bu dönemde ulusal ekonomi bakımından üzerinde daha çok durulması gereken, ikinci tip mevsimlik dalgalanmalardır. Ülkenin tarımsal üretim yapısı para değerinin dalgalanmasında da kendisini göstermektedir. Tarımsal malların ihracat mevsiminde TL'nin değeri artmaktadır (Ağustos-Kasım), Aralık-Nisan aylarında ise Türk parasının değeri düşmektedir.

Mustafa Kemal'e göre, paranın iç değeri ile dış değeri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ülkede enflasyonu önlemenin temel gereklerinden biri de yurt dışında Türk Lirasının ve hazinenin itibarını gücünü korumaktır. Ancak Yeni Türk Devleti Hazinesinin ve Türk Lirası'nın dış pazarlardaki gücünü ve itibarını yükseltmek kolay olmamış, Duyun-u Umumiye taksitlerinin yükü ve Lozan Antlaşmasının 1929'a kadar gümrükleri sınırlayan hükümlerinden dolayı Türk Lirası'nın dış değeri 1929'a kadar düşürülmüş ve bu durum 1929'da "*Milli Para Buhranına*" sebep olmuştur.

Bunalımın etkisi ile dış ekonomik ilişkilerde kapanma aynen birinci dünya savaşı döneminde olduğu gibi kredi talebinin mevcut banka yapısının karşılanmasını zorlaştırdıncı hızla bir çok küçük yöresel banka kurulmuştur. 1923-1929 dönemleri arasında bir çok banka kurulmuştur. Bunlar genellikle kısa vadeli ticaret kredisi veren Anonim şirket olarak kurulmuş bankalardır.

(Tekeli İ; S. İkkin, 1983 s.51-56.) Bu dönemler arasında, "İstanbul'da İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş. (14 Haziran 1925). Türkiye İmar Bankası T.A.Ş. (22 Mart 1928). Üsküdar Bankası T.A.Ş. (11 Temmuz 1927). Konya'da 1920'lerin başlarında Konya Türk Ticaret Bankası. Aydın'da Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Osmanlı A.Ş. (18 Ocak 1923), Karaman'dan Karaman Çiftçi Bankası T.A.Ş. (28 Kasım 1925). Kayseri'de 1920'den sonra Kayseri'de 1920'den sonra Kayseri Çiftçiler Bankası O.A.Ş., Eskişehir'de Eskişehir Bankası T.A.Ş.(21 Temmuz 1927), Adapazarı'nda 1 Ağustos 1938'den itibaren faaliyetlerine A.Ş. olarak devam eden Adapazarı Emniyet Bankası T.A.Ş., Bor'da Bor Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.(6 Kasım 1921). Bor Efsane Bankası T.A.Ş. (19 Haziran 1928).Ankara'da Türkiye İş Bankası A.Ş.(26 Ağustos 1924), Sanayi ve Maden Bankası (18 Nisan 1925), Emlak ve Eytam Bankası T.A.Ş. (11 Temmuz 1926). Akhisar'da Akhisar Tütüncüler Bankası (17-18 Eylül 1924), Aksaray'da Aksaray Halk İktisat Bankası T.A.Ş. (1926). Niğde'de Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası T.A.Ş. (26 Haziran 1926), Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası T.A.Ş. (9 Mayıs 1926), Nevşehir'de Nevşehir Bankası T.A.Ş. (10 Şubat 1927). Kocaeli Halk Bankası (7 Mart 1927). Denizli İktisat Bankası T.A.Ş.(10 Nisan 1927). İzmir'de Akseki Ticaret Bankası T.A.Ş. (29 Haziran 1927), İzmir Esnaf ve Ahali Bankası T.A.Ş.(daha sonra EGEBANK) (19 Ocak 1928),Ermenek'te Ermenek Ahali Bankası T.A.Ş.(3 Eylül 1927), Şarki Karaağaç'ta Şarki Karaağaç Bankası T.A.Ş.(29 Kasım 1927), Ürgüp'te Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş. (16 Mayıs 1928). Trabzon'da Karadeniz Bankası (28 Mayıs 1928), Elazığ İktisat Bankası (23 Ekim 1928). Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası T.A.Ş. (16 Ocak 1929), Mersin Ticaret Bankası T.A.Ş. (6 Mart 1929), Van Milli İktisat Bankası (8 Mayıs 1929)" olmak üzere birçok yeni banka kurulmuştur. (Ökçün G, 1997 s.223-261.)

Cumhuriyet Hükümeti, 1929-1930 ekonomik krizinin derinleştiği ekonomik sorunların çözümüyle ilgili olarak derhal harekete geçmiştir. Bunlar

30 Mayıs 1929 'da 1447 sayılı Kanunla "Menkul Kıymetler Borsası" nı millileştirmiş ve kişi ve kuruluşların Borsada doğrudan para spekülasyonu yapmalarını yasaklamış, daha sonra 22 Şubat 1930'da 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" ile bu alanda Hükümete geniş yetkiler verilmiştir.(Aysan M. A, 1992 s.47.)

Mustafa Kemal'de TBMM'nde Türk parasının kıymetinin korunması gerektiğini dile getirmiş, hatta bunu 1 Kasım 1936'da Açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir: "Şüphesiz ki, bahusus devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında Hazinesinin kudret ve intizamı, başlıca esnettir (dayanaktır). Cumhuriyet'in kudreti de , her sahada milli müdafaa sahasında, ihtiyaçlarını karşılayan Hazinesinin intizamındadır. Gelecek yıllar içinde Hazine'nin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Milli paramızın fiilen müstekar olan kıymeti, muhafaza olunacaktır." (Suner H, 1997 s.34.)

Öte yandan 24 Mayıs 1930'da bir bankalar konsorsiyumu kurulmuş ve konsorsiyuma Maliye Bakanlığı ile İstanbul'da 13 banka katılmıştır. 200.000'i devletten, geri kalanı bankalardan olmak üzere 1.040.000 İngiliz Sterlini sağlanarak TL'nin değerini destekleme yoluna gidilmiştir. Konsorsiyum T.C. Merkez Bankası'nın 1932'de faaliyete geçmesine kadar çalışmıştır. (Aysan M.A, 1992 s.47.)

Cumhuriyet'in ilanından 7 yıl sonra 11.6.1930 tarihinde 1715 sayılı "Merkez Bankası" Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun uyarınca T.C. Merkez Bankası, 3.10.1931 tarihinde çalışmaya başlamıştır. 1715 sayılı Kanununun 1'inci maddesine göre Türkiye'de banknot çıkarma yetkisi, 1999 yılına kadar bir anonim şirket olarak kurulmuş bulunan Merkez Bankasına bırakılmıştır. (Karluk R, 1996 s.357.) T.C.M.B. devletin elinde bulunan 158.748.563. liralık kağıt parayı (evrak-ı nakdiye) devralarak karşılığında bankanın taahhüdünü taşıyan

banknotlar çıkardı. Bankanın görevleri; iskonto oranını saptamak ve paranın dolaşımını düzenlemek, hazine işlemlerini ifa etmek, hkmetle birlikte evrak-ı nakdiyenin istikrarına yönelik tüm önlemleri almak şeklinde özetlenebilir. (Parasız İ, 1996 s.314.)

Mustafa Kemal döneminin T.C.M.B.'nin kurulmasını öngören yasasından sonra, bankaların kuruluş ve faaliyetlerinin sınırlarını belirleyen bankacılık alanındaki diğer bir yasa, 30.5.1933 tarih ve 2243 sayılı "*Mevduatı Koruma Kanunu*"dur. Diğer bir deyişle bu yasa ülkenin ilk bankalar kanunudur. Gelişen ihtiyaçlar karşısında bu yasa değiştirilerek 1.4.1936'da 2999 sayılı "*Bankalar Kanunu*" ıkarılmıştır. (Tokgöz E, 1993 s.65.) Bankalar Kanunu banka kuruluşu iznine bağlamış, kuruluş biçimlerini belirlemiş, karşılıklı ayırmayı hükme bağlamı, kredi amada uyulacak şartları koymuştur. Dolayısıyla bu kanun kaynaklarının kullanımına aracı olan kurumların denetlenmesinde sınırlayıcı hükümler getirmiş, bu durum ise bankaların sayısının daha sonraki yıllarda artmasına neden olmuştur. (Akbank, 1980 s.473.)

3.5. Ulaştırma Alanında Uygulanan Politikalar

Hem tarım hem de sanayi kalkınmasını verimli ve hızlı biçime sokan en önemli öğe, ulaşmadır. Anadolu, Osmanlı döneminde bu bakımdan da ihmal edilmişti. Batılı ülkelerin ekonomik çıkarlarına uygun olarak Batı Anadolu'da yaptıkları demiryolları dışında, yurttta yol adıyla bir şey yoktu.

1932-1939 yılları arasında, demiryollarının, denizyollarının ve liman ve rıhtım işletmelerinin tamamen devletleştirildiğini görüyoruz. Ekonominin

herhangi bir diğerkolunda, kamu sektörünün bu derecede ve bu hızla hakim olduğuna rastlanmamaktadır.

Önceki dönemde imtiyazlı şirketlerce işletilmekte olan başlıca limanlarımızın, devlet işletmesine dönüşmesi bu yıllarda gerçekleşmiştir. Demiryollarında ise, devlet işletmesi halinde genişleyen yeni hatların yanı sıra, yabancı şirketlere ait olan demiryolu işletmelerinin ve hatların hemen hemen tümü bu dönemde satın alınarak millileştirilmiştir. Denizyollarında, özellikle iç hatlardaki posta seferlerinde, devlet işletmesinin hakimiyeti ise tartışmalı bir biçimde gerçekleştirilmiş ve bu icraat devletçiliğin gelişimi bakımından da ilgi çekici ve önemli bir aşama olmuştur. (Boratav K, 1982 s.199.)

a) Demiryolları Alanında

Cumhuriyet yöneticileri izledikleri demiryolu siyaseti ile çok büyük başarılar ulaşımlardır. (Mumcu A, 1992 s.158.) Savaştan çıkmış ülkede 4637 km'lik ve tamamen yıpranmış, yenilenmeye muhtaç demiryolu şebekeleri yabancıların elindeydi. (Aydemir Ş.S, 1995 s.347.) Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün demiryollarını satın almak ve devletleştirmek, bir de yeni demiryolları yapmak gibi bir politika amaçlamıştır. (Eroğlu H, 1989 s.289.)

Chester grubuyla demiryolu yapımı için 1923 yılında imzalanan geniş kapsamlı sözleşmenin gerçekleşmemesi Ankara'da büyük hayal kırıklığı yarattı. 1924 ve 1925'te çıkartılan kanunlarla, TBMM hükümete demiryolu yapımlarını bütçeden finanse etme yetkisi verdi. Demiryolu yapımları1927 yılında yabancı firmalara ihale edilmesine kadar yavaş giden işler, bu ihalelerden sonra hızlandı. 1929 yılına gelindiğinde 1.000 km. demiryolunun yapımı tamamlanmış ve işletmeye açılmıştı. Yeni hatların en önemlisi Ankara-

Sivas-Samsun bağlantısıydı. 1920'lerin sonunda binlerce kilometrelik yeni hatla ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. (Tezel Y.S, 1994 s.234.)

Yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi genellikle satın alma şeklinde yapılmıştır. Fakat, dönemin mali imkanları olmadığından bu satın almalar borçlanılarak gerçekleştirilmiştir. Devlet tarafından inşa edilen demiryolları ise, iç kaynaklarla finanse edilmiştir. (Acar Y, 1993 s.37.)

Demiryolları ile ilgili uygulamalara baktığımızda, 1929 yılında 5.144 km. uzunluğundaki demiryollarının 2.766'sı devlete, 2.378'i de yabancı şirketlere ait bulunmaktayken, 1930'lu yıllarda uygulanan politikalar ile bir yandan demiryolu yapımına hız verilmiş, diğer yandan da yabancı şirketlerin elinde bulunan hatlar devletleştirilmeye başlamıştır. (Eroğlu H, 1990 s.300.) 1930 yılında 3.000 km. 'lik demiryolu hattı satın alınmış, 2.400 km.'lik hat ise halen daha sonradan satın alınmak suretiyle yabancıların elinde bulunuyordu. (Aydemir Ş.S, 1995 s.430.)

Cumhuriyet'in ilanından 1938 yılı sonuna kadar devlet büyük gayretler sarf etmiş, kit kaynaklarla her yıl ortalama 200km- 3.360 km. demiryolu yeniden yapılmıştır. (Eroğlu H, 1990 s.300.)

Demiryollarının uzunluğu 1935' de 6.639 km.' den 1940'da 7.381 km.ye, 1945'te 7.515 km.ye çıkarılabilmektedir. Taşınan yolcu sayısı ise 1935'de 11.565 bin kişiden 1940'da 30.326 bin kişiye yükselmiş, taşınan yük miktarı ise 1935'de 3.099 bin tondan 1940'da 6.585 bin tona çıkmıştır.

b) Karayolları Alanında

Karayollarına gelince; Cumhuriyet'in ilk yıllarında karayollarını geliştirmeye dönük olarak çeşitli kanunlar da çıkarılmıştır. Bunlar arasında 1921 tarihli ve 102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun, 1925 tarihli ve 542 sayılı Yol Mükellifiyeti Kanunu ve 1929 tarihli ve 1525 sayılı Şoşe ve Köprüler Kanunu sayılabilir. Bu son kanun ile karayolları, devlet yolları ve il yolları olarak iki gruba ayrılmış, devlet yollarının inşası Bayındırlık Bakanlığı'na (o zaman ki adı Nafia Vekaleti'dir) il yollarının inşası ise vilayetlere bırakılmıştır. Köy yollarının bakım ve inşası ise köylülerin kendi gayretlerine bırakılmıştır.

Başlangıçta olumlu etkileri görülen 1525 sayılı Kanun daha sonra kaynak sıkıntısı nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. Ayrıca, Dünya İktisadi Krizi nedeniyle halkın gelir seviyesinin düşmesi üzerine yol vergisinde indirim yapılmış, Bayındırlık Bakanlığı'na bırakılan pay da %15'e düşürülmüştür. (Akbank, 1980 s.273.)

1933 yılında 37.400 km. olan karayollarımız 1939'da 40.932 km.'ye , 1945'te 43.511 km.'ye, 1950'de ise 47.080 km.'ye ulaşmıştır. Ne var ki; bu yolların tamamı iyi vasıflı saymak mümkün değildir. Örneğin, 1950 yılında dahi mevcut yolların sadece 24.214 km.'lik bölümü üst yapılı olup 22.866 km.'sini toprak ve ham yollar oluşturmaktadır.

c) Denizyolları Alanında

Denizcilik konusunda da hükümet bir takım uygulamalar yapmıştır. Lozan Antlaşmasının Türk sahillerinde kabotaj ve pilotaj hakkını Türklere tesis

eden maddelerinin teşviki ile o sıralarda kaçak Rus gemileri satılığa çıkarılmış ve ucuzluktan yararlanarak Türk gemiciliği bu durumdan önemli avantajlar sağlamıştır. (Aydemir Ş.S, 1995 s.352.) 1926 yılında çıkarılan kanunla Türk karasularında yük ve yolcu taşıma hakkının sadece Türk gemilerine verilmesi, denizyolu ulaştırmasında büyük bir yenilik yaratmıştır. Daha önce ise, 1923 yılında çıkarılan 597 sayılı kanunla, devletin gemi inşa etme ve işletme faaliyetini elinde bulunduran Osmanlı Seyri Sefain İdaresi yeniden düzenlenerek Türkiye Seyri Sefain İdaresi haline getirilmiştir. Bu yeni idare, kısa zamanda tersaneleri geliştirmiş, ticaret filosunun kapasitesini arttırmış ve limanlar arasında yeterli sayılabilecek bir işletmecilik kurmaya muvaffak olmuştur. (Akbank, 1980 s.276.) Öte yandan, Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde armatörlere çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır.

Bu gelişmeler paralel olarak 1923'te 35 bin ton olan deniz ticaret filomuzun tonajı 1929'da 102 bin tona ulaşmış, fakat eski gemilerin hizmetten çıkarılmasından sonra 1932'de 99.500 tona gerilemiştir.

1933 tarih ve 2048 sayılı Kanunla bütün denizcilik faaliyetlerinin devleştirilmesinden sonra, 1937 yılında çıkarılan 3295 sayılı Kanunla Deniz bank kurulmuş, yük ve yolcu taşımacılığı, gemi inşa ve bakım işleri, kurtarma ve kılavuzluk işleri gibi tüm faaliyetler bu kuruluşa verilmiştir. Ancak, 1939 yılında çıkarılan 3633 sayılı Kanunla Deniz bank kapatılarak yerine Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanlar İşletme Müdürlüğü kurulmuş ve her iki kuruluş da o zamanki adıyla Mûnakalat Vekaleti (Ulaştırma Bakanlığı)ne bağlanmıştır. Bu kuruluşlar 1944'e kadar faaliyetlerini sürdürmüşler fakat 1944 yılında çıkarılan 4517 sayılı Kanunla her ikisi de Devlet Denizyolları ve limanları İşletme Umum Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir.

Öte yandan, 1933 yılında 18 gros tondan yukarı toplam gemi sayısı 1220, bunların tonajı ise 216.458 iken, 1939'da bu rakamlar sırasıyla 1692 ve 260.170'e çıkmıştır. (Acar Y, 1993 s.39-72.)

d) Havayolları Alanında

Bugünkü Türk Sivil havacılığın temeli 20 Mayıs 1933'de çıkarılan bir yasayla atıldı. Bu yasayla Hava Yolları Devlet İşletmesi İdaresi kuruldu. Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren idare 5 uçak ve 24 personelle işe başladı. (Tokgöz E, 1993 s.58.)

3.6.Dış Ekonomik İlişkilerde Uygulanan Politikalar

Bir taraftan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk buhranını atlamanın dünya ekonomisinin hızla gelişmekte olması diğer taraftan Kurtuluş Savaşı'nda çıkan Türkiye'nin ekonomik canlanma döneminde bulunması nedeniyle Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalatı devamlı bir şekilde artış görmektedir. (Tekeli İ; S. İkkin, 1983 s.41.)

Lozan Antlaşması hükmünce, ulusal sanayimizi ve yerli mallarımızı dış rekabete karşı koruyacak bir gümrük rejiminin uygulamaya konması için 1929 yılını beklemek gerekmiştir. Nitekim, 1929'a kadar açık veren dış ticaretimiz , yeni uygulamanın etkisiyle 1930 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. Ne var ki, 1929'a kadar ithalatta önemli bir gerileme görülmemesine, ihracatta ise hissedilir artışlar gerçekleşmesine rağmen, Dünya İktisadi Krizi'nin etkisiyle, 1930'dan sonra ticaret hacmimizde daralmalar başlamıştır.

Tablo:13'de görüldüğü gibi 1923-1925 yılları arasında ihracatta artış olurken, 1926'dan sonra azalmalar başlamış ve 1927 yılında 158.400.000 TL.'ya düşerek 1928'de 173.500.000 TL.'ya yükselmiş ve 1929'da iyice düşmüştür. En büyük dış ticaret açığının olduğu yıl 1929 yılı olmuştur. Bu yılda Dış ticaret açığı 101.100.000 TL.' dir.

Tablo:13 1923-1929 Arası Dış Ticaret Verileri (milyon TL)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış ticaret Farkı
1923	144.800.000	87.700.000	-57.100.000
1924	193.600.000	158.900.000	-37.700.000
1925	242.600.000	193.100.000	-49.500.000
1926	234.600.000	187.700.000	-46.900.000
1927	201.400.000	158.400.000	-43.000.000
1928	233.500.000	173.500.000	-60.000.000
1929	250.300.000	155.200.000	-101.100.000

Kaynak: Altıntaş M, Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Ankara: A.I.T.I.A., Muğla İşletmecilik Yük. Okulu Yayınları: 2,1978, s.92.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1929 yıllarında uyguladığı dış ticaret politikalarına bakarsak; Gümrük vergileri düşük, Türk Lirası altına bağlı ve serbestçe diğer dövizlerle değiştirilebilir durumdaydı. Türkiye Hükümeti'nin 1929'da bu alanda tam bağımsızlığa ulaştıktan sonra ithalatı kısıtlatıcı önlemler alacağı tahmin ediliyordu. Böylece artan ithalat talebinin dış ticaret açığını çok artırılması ve Türk Lirası'nın dış değerindeki önemli düşmeler, hükümeti bir dizi kısıtlayıcı önlemlere götürmüştür. (Aysan M.A, 1992 s.92.) 1929'da hükümet gümrük vergisi oranlarını yükselten "Gümrük Kanunu" ile

korumacı bir dış ticaret politikası izlenmiş, yine 1477 sayılı “*Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsalar Kanunu*” ile döviz ve kambiyo işlemlerine bir takım kısıtlamalar getirilerek, menkul kıymetler ile kambiyo borsalarında işlem gören yabancı hisse senedi, tahvil ve dövizler Maliye Bakanlığı’nın iznine bırakılmıştır. (Karluk S.R, 1996 s.395.)

1923-1929 döneminde dış ekonomik ilişkilerin gündeminde dış borçlarının ödenmesinde önemli bir yer tutmaktaydı. Lozan Barış Anlaşmasının 46’ncı maddesinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan devletler arasında bölüştürülmesi ilkesi kabul ediliyordu. Ama konunun ayrıntılarının saptanması daha sonra yapılacak komisyon çalışmalarını bırakılmıştı. Ancak, Osmanlı borçlarının nasıl bölüştüreceği hakkındaki anlaşmanın yapılması 1928 yılına kadar uzadı. 13 Haziran 1928’de Paris ‘te yapılan anlaşmaya göre, Türkiye, 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının % 64,54’ünü, daha sonra alınan borçların ise %73,59 ‘unu ödemeyi kabul ediyordu.

Anlaşma sonucunda kabul edilen borç miktarı ana para 82.456.337 olmak üzere faizleriyle birlikte 107.528.461 altın liradır. Yine anlaşmaya sonucunda Türkiye 1929-1936 döneminde başlayarak 2.000.000 altın liradan başlayarak, 3.400.000 altın liralık borç taksidi ödeyecekti. (Tekeli I; S. Ilkin, 1983 s.45.)

Dış ticaret ile ilgili faaliyetlerde 1923-1929 döneminde yabancı sermayenin belirgin bir rolü vardı. İthalat yabancı şirketlerin temsilcilerin vasıtasıyla yapıyordu. İhracatta ise Türk ürünlerinin sigorta, nakliye ve pazarlamasını yabancı sermaye üstlenmişti. 1928 yılından itibaren Türkiye’de yabancı sermayenin teşvik edilmesi yerine Osmanlı Devleti zamanında ülkeye gelen ticaret, bankacılık, sigortacılık, madencilik, ulaştırma hizmetleri, elektrik,

su, havagazi gibi belediye hizmetlerinde çalışan yabancı sermayenin millileştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Dolayısıyla, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1929'a kadar uygulanan ve İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile Lozan Anlaşması hükümlerince şekillenen iktisat politikaları bazı olumlu gelişmelere rağmen istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Nitekim Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında dış borçların bir çözüme bağlanamaması ve Lozan Anlaşması'nın gümrük rejimi ile ilgili kısıtlayıcı hükümleri milli sanayinin gelişmesini engelleyen en önemli etkidir.

Özellikle az gelişmiş bir ülkenin bütün özelliklerini taşıyan, darboğazlar, yetersizlikler içinde olan ekonomide yeterli sermaye birikiminin olmayışı özel teşebbüsün yeterince başarı göstermesini engellemiş, hatta 1923'ten itibaren yabancı şirketlerin özellikle ulaşım kesiminde çalışanlarla belediye hizmetleri görenlerin kamulaştırılmasına başlanmıştır.

Lozan Anlaşması'nın getirdiği sınırlamalardan, 1929'a kadar yerli sanayinin gümrükler yoluyla koruma altına alınmamasından dolayı, ithalat eğiliminin artması özellikle tüketim maddeleri ithalatında görülen artış, ekonominin ivme kazanmasını engellemiş, gelir ve tasarruf yetersizliklerinden dolayı yetersiz sermaye birikimi, özel kesimin büyük çapta yatırımlara girişmesini ve de devletin bu yatırımları kolaylaştıracak altyapı yatırımlarını yapmasını engellemiştir.

Lozan Anlaşması hükümlerine göre dış ticaretin kısıntı ve sınırlamaya tabi olmadığı 1923-1929 yıllarından sonra ilk defa 1929 yılında yerli sanayinin korunması amacıyla yeni bir gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. (Başol K, 1983 s.315.) Tarifenin 1925'ten başlayarak sürdürülen üç yıllık hazırlık

süresi, dünya ekonomisinin rahatlık dönemine rastlar. Dünya savaştan sonra gelişmekte, ticaret yaygınlık kazanmaktadır. Cumhuriyet kadrolarının o dönemde normal koşullar altında ekonomiyi ne derecede ve nereye kadar korumak istediklerinin ölçüsünü anlayabilmemiz için Hasan Fehmi Beyin başkanlığındaki Gümrük Tarife Komisyonunda açık ve seçik söylediği şu sözlerden anlayabiliriz: *“Sanayi tamamen inkişaf ve sermaye tekasüf etmedikçe (sanayi tümüyle gelişmedikçe ve sermaye birikmedikçe) ne halen (bugün) ve hatta ne de uzun bir zaman için serbesti sisteminin tatbikine (uygulamasına) tevessül edilmemek (girişilmemek) lazım geleceğini komisyonumuz tafsilden müstağni (uzun uzun anlatmayı gereksiz) görmektedir.”*

Konuyu 1929'un kış ve ilkbaharında inceleyen karma komisyon da, *“gümrük siyasetimiz”* diye bir başlık altında bu koruma anlayışı ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Komisyon raporu şöyle diyor: *“Memleketimizde sanayi tamamen inkişaf ve milli sermaye derececi kifayete tefasüf eylemedikçe (sanayi tümüyle gelişip ulusal sermaye yeterli derecede birikmedikçe), gümrük siyasetimizin himaye sisteminden başka bir şey olmayacağı tabiidir. Milli say (emek) ve sermayenin kıymetlendirilmesi ve şeraiti iktisadiyemizin takviyesiyle (ekonomik koşullarımızın geliştirilmesiyle) refah ve saadeti (mutluluğu) memleketin temini (elde edilmesi), ancak bu sistem dahilinde gidilebildiği takdirde husulpezir olabilir (oluşabilir).”*

Yeni kanunun çıkacağı belirtileri karşısında piyasada ithal talebi artmış ve bu talep artışı karşısında dış borç taksitleri artarak, ödemeler dengesi bozulmuştur. Sonuçta bu duruma çare olarak çıkarılan *“Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”* ile Maliye Bakanlığı'na döviz ihtiyaçlarını tespit yetkisi verilmiş, *“Türk Parasının Kıymetini Koruma”* Kanununun 1. maddesiyle de kambiyo kontrol rejimi getirilmiştir.

Spesifik gümrük tarifesinin konuğu 1929 yılı Ekiminde bütün tarım makineleri, araç ve gereçleri gümrük vergisinden bağışık tutulmuş, her ne kadar sanayi makineleri daha önce 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gümrük vergisinden bağışık tutulsa da, 1929 yılındaki tarifeye beraber ulaşım araçları ve Türkiye'de üretilmeyen sanayi hammaddeleri üstündeki spesifik oranlar, 1929 fiyatlarına göre oldukça düşük tutulmuştur. Ayrıca yeni tarife ile iplik, kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleriyle çimento gibi olan yerli sanayi alanlarındaki ithalata, yerli üretimi korumak için yüksek nominal vergi oranları getirmiştir.(Tezel Y.S, 1994 s.162.)

Gümrük tarifelerini artırarak dış ticaret dengesinin sağlanmaya çalışıldığı bu yıllarda, uluslararası ticarete, kontenjatman usul ticaret, takas usulü ile ticaret, lisans usulü ile ticaret, kliring usulü ile ticaret ve serbest dövizle ile ticaret gibi uygulamalara başvurulmuştur. (Aydemir ř.S, 1991 s.428.)

Cumhuriyet yönetiminde, 1930'larda, dış dünya ile mal gidiş gelişini sağlayacak ilkeye erişilmiştir. Takas ilkesi, dünyanın içinde bulunduğu koşullara göre benimsenmiş ilkedir.

Bu yıllarda her ülke kendini dış ticaretin getireceği rüzgarlara karşı korumaya girişmiştir. 1932'de benimsenen ilke, 1934'ten sonra da daha somut bir biçime kavuşur. *"Malımızı alanın malını almak"* ilkesi dış ticareti ikili anlaşmalar çizgisine oturtulur. Kliring bu işin esası olur. Kontenjan ve takastan kliringe doğru geçiş tüccarı da rahatlattı.

1931 yılında Sovyetler Birliği'nin ve Japonya'nın yaptığı dampedingler karşısında hükümete yapılan yoğun başvurular sunucunda 22 Temmuz

1931'de TBMM 'nde 1873 sayılı "*Ticaret Mukavelesi veya Modüs Vivendi aktetmiyen devletler ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler ve Tahdit veyahut Takyidler Tatbikatına Dair*" kanun kabul edilmiştir. (Kalyoncu F.G, 1999 s.222.) 12 Kasım 1931 tarihinde çıkarılan 11940 sayılı "*Kontenjan Usulü*" kararnameyle, hükümet, belirli malların ithal miktarlarını kontenjan usulüyle sınırlamak yetkisini alması ve bu yetkiyi geniş ölçüde kullanmasından sonra, dış ticarete devlet müdahalesini arttırmıştır. (Boratav K, 1979 s.245.)

2 Temmuz 1932 tarih ve 2054 sayılı "*Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi*" hakkında kanun Türkiye'ye şeker, çay ve kahve ihraç edilen ülkelerin Türkiye'den ithalatı pek az olduğundan bunlara devamlı borçlu kalınmaktadır. Bu ülkeleri Türkiye'den devamlı mal almağa zorlayabilmek için bunlarla karşılıklı ticari münasebet geliştirmek, takas muamelelerinin kolaylaştırmak için kabul edilmiştir.

"*Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 sayılı Kanuna Ek*" 9 Haziran 1936 tarih ve 3018 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla, ihracatçılıkla uğraşabilmek için İktisat Vekaletinden ruhsatname alma zorunluluğu ile ihracatçı birlikler kurma zorunluluğu getirilmiştir. (Boratav K, 1982 s.181-182.)

11 Kasım 1937 tarihinde Türkiye'de ihracat rejimi, ihracatı arttırmak, ihraç mallarının kalitesini yükseltmek, fiyatları kontrol altına almak, hangi malların hangi ülkelere ihraç edileceğini belirlemek, üretimin ülke içi ihtiyaca cevap vermediğini araştırmak amacıyla ilk olarak Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir. Rejimin ilk defa Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulmasından sonra, 27 Mayıs 1939 tarihinde 3614 sayılı kanun ile kurulmuş

Tablo:14. 1931-1939 Yılları Dış Ticaret

Yıllar		Kıymet (Lira)	Tonilato	m3	Ton	Baş	Adet	Kilo
	İthalat	126659613	-	22461	47082	7892	199073	449526569
1931	İhracat	127274807	-	-	216248	806831	26356	666973063
	Fark	+615194	-	22461	+169166	+798939	-172717	+217446494
	İthalat	85983723	-	31326	59584	1414	154839	357886013
1932	İhracat	101301355	-	-	423350	774607	15409	654170148
	Fark	+15317632	-	31326	+363766	+773193	-139430	+296284135
	İthalat	74675881	-	5044	68385	4324	138649	
1933	İhracat	96161855	-	-	532632	896046	8293	415548658
	Fark	+21485974	-	5044	+464247	+891722	-130356	935340295
	İthalat	86789908	-	34634	59693	3625	200353	415548658
1934	İhracat	92149094	-	500	702313	1080557	26712	935340295
	Fark	+5399186	-	-34134	+642620	+1076932	-173641	+519791637
	İthalat	88834280	-	22997	55741	2283	254732	471826109
1935	İhracat	95861137	-	1936	670822	928358	21900	809127141
	Fark	+7037657	-	-21061	+615081	+926075	-232832	+337301032
	İthalat	92531474	-	16754	54813	1015	261403	491893810
1936	İhracat	117733153	-	94	538732	713623	12195	838184478
	Fark	+25201679	-	-16660	+492919	+712608	-249208	+346290668
	İthalat	114379026	-	35827	39955	480	301023	574083791
1937	İhracat	137983551	-	-	293237	525648	31490	1068454170
	Fark	+23604525	-	-35827	+253282	+525168	-269533	+494370379
	İthalat	149836689	22487	22562	86716	1456	295546	757558649
	İhracat	144946511	854	-	342325	398463	21101	1104894728
	Fark	-4890178	-21633	-22562	+255609	+397007	-274445	+347336079
	İthalat	118248934	285	20511	129377	2150	254846	609555778
	İhracat	127388997	50	2	207196	323496	13669	927695999
	Fark	+9140063	-235	-20509	+77819	+321346	-239177	+322140221

Kaynak: İstatistik Yıllığı (1941-1942), Cilt:13, Ankara, s.210.

olan Ticaret Bakanlığı (şimdiki Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) ihracatı, mesleki kuruluşlar olan İhracatçı Birliklerine belli kontenjanlar tanıyarak yapmıştır. (Karluk S.R, 1996 s.440.)

Dolayısıyla paranın değerinin korunmaya çalışılması, ithalatın ancak üretimle karşılanabilecek ölçüde yapılması, yurt içinde üretilen malların ithal edilmemesine dikkat edilmesi fakat yurtdışı üretilmeyen malların serbestçe ithaline izin verilmesi gibi dengeli bir dış ticaret bilançosu Tablo:14'de görüldüğü gibi 1930-1939 arasında 1938 yılı hariç fazla vermiştir.

Sonuçta her ne kadar 1937 yılında kliring anlaşmalarından kurtularak dış ticaretin serbestleştirilmesi yoluna gidilse de 1938 yılında dış ticaretin açık vermesi üzerine bu uygulama terk edilmiş ve yeniden dış ticaret sınırlandırılmıştır. Savaş boyunca da dış ticaretin sınırlandırılmasına devam edilmiştir. (Kepenek Y; N. Yentürk, 1994 s.70.)

SONUÇ

I. Dünya Savaşından yenik ayrılan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa devletleri paylaşmaya başlamışlardı. İşte Kurtuluş Savaşı ortamı içinde Mustafa Kemal, tam bağımsızlık amacıyla harekete geçmişti.

1922 yılının sonlarına doğru Yunan ordusuyla devam eden sıcak savaş bitmiş, 11 Ekim 1922 tarihinde Yunanlılar'la Mudanya Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayla artık Türkiye'yi TBMM'nin temsil ettiği dönem başlamış oldu. Bu nedenle TBMM seçtiği delegelerini Lozan görüşmelerine göndermiştir. Ancak Batılı Devletlerin, Osmanlı Devleti üzerinde önceki yıllardan sahip oldukları ekonomik çıkarları devam ettirmek istemeleri üzerine konferans kesilmiş ve bu durum karşısında Mustafa Kemal bir yandan Lozan'da karşılaşılan güçlükleri Türk ve Dünya kamuoyuna duyurmak, diğer yandan Türk ekonomisinin çeşitli sorunlarını tartışmak üzere geniş kapsamlı İzmir İktisat Kongresinin toplanmasına karar vermiştir.

İzmir İktisat Kongresi gerek mandacılık fikrini savunanlara, gerekse Atatürk'ün iktisat hayatında başarılı olamayacağına inanan insanlara en güzel bir yanıtıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nin ekonomik alanda en önemli yeri, o dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un kongrenin açış konuşmasında Yeni Türkiye'nin uygulayacağı İktisat politikasını belirtmesidir. Mahmut Esat Bozkurt, bu yeni İktisat politikasını şöyle tarif etmiştir: "*Yeni Türkiye İktisadiyatı mevcut*

iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiçbirine mensup değiliz. Ne laissez faire, laissez passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) mektebine, ne de sosyalist veya himayeci mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelif bir iktisat sistemi takip edilmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Mesela büyük kredi müessesatini, sanayi teşebbüsatini devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti buna istilzam ediyor." Bu derece önemli bir konunun Mahmut Esat Bey tarafından açıklanması herhalde Ulu Önder Atatürk'ün bilgisi dışında değildir.

Gerek zaman, gerek geniş bir kadro ile toplanması açısından İzmir İktisat Kongresi, temelleri atılmakta olan yeni Türkiye için anlamlı ve önemli bir aşama sayılmak gerekir. İktisat Kongresindeki öneriler ve kararların genel ve dilek nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Sanayinin teşvik edilmesi, üreticinin, ihracatçının ve işçinin korunması ve demiryollarının geliştirilmesi doğrultusunda ana isteklerin toplandığı kongre, yeni Türkiye'nin 1931'lere kadar sürecek döneminin iktisat politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede devletin her alanda ekonomiyi, özellikle sanayiye desteklemesi istenmiştir.

Kongre'den kaynaklanan yönlendirme sonucu, birçok kurumsal ve yasal önlemler alınmış, uygulanmaya konmuş ve böylece ülkenin fakirliği yenmesi beklenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesine çalışılmış, az gelişmiş bir ülkenin bütün özelliklerini taşıyan, darboğazlar ve yetersizlikler içinde olan ekonomide yeterli sermaye birikiminin olmayışı özel teşebbüsün yeterince başarı göstermesini engellemiş, 1923'ten itibaren yabancı şirketlerin özellikle ulaştırma kesiminde çalışanlarla belediye hizmetleri görenlerin kamulaştırılmasına başlanmıştır. Demiryollarına önem verilerek, yabancıların elinde bulunan demiryolları, limanlar, maden işletmeleri gibi kurumlar devlet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir.

1923 İzmir İktisat Kongresi ile 1930 İktisat Programı arasındaki 7 yıllık süre içinde, Planlı Devlet Politikasının alt yapısının oluşturulmuştur. Bu politikanın amacı, dengeli ve adil bir kalkınma için finansman kurumlarının ilk aşamada oluşturulmasıdır. Bu amaçla bu dönemler arasında bir çok bankalar kurulmuştur.

1923 yılından 1938 yılına kadar olan dönemde, Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının bir bölümü devralındı ve düzenli olarak ödendi.

Sözü geçen dönemde, tüm çabalara ve o dönem dünyasının en iyi özel sanayii teşvik kanununun, (Teşvik-i Sanayi Kanunu), 1927'de uygulamaya konmasına rağmen, bu dönemdeki hızlı kalkınma daha çok devlet yatırımları ve işletmeleri ile gerçekleştirilmiş, özel kesim işletmeleri, bir türlü harekete geçirilememiştir.

Bu koşullar altında Cumhuriyet'in kurucuları, "Devlet işletmeleri öncülüğünde, ama özel kesim işletmelerini geliştirmeye yönelik ve özel kesime

dayalı bir kalkınma stratejisi” üzerinde karar kılmışlar ve 1926’dan başlayarak, “Kamu İktisadi Teşebbüsleri”ni (K.İ.T.’leri) kurmaya başlamışlardır.

1930’lu yılların sanayi politikaların en somut örnekleri Birinci ve İkinci Sanayi Planlarıdır. Bu iki sanayi planında uygulanması öngörülen yatırım projelerinin hepsinin yapabilirlik hesaplarına ve yer seçimine ait alternatif tercihlerin karşılaştırma yöntemlerine yer verilmiştir.

Birinci ve İkinci Sanayi Planlarını, dış alımı ikame eden ve dış satıma yönelen planlar olarak bakabiliriz. Ayrıca İkinci Sanayi Planının birincisinden farklı olarak doğal kaynakların verimli kullanılması ilkesine yer verilmiş olmasıdır.

Mustafa Kemal döneminin ekonomik kalkınma planları bir yandan 1929’da ortaya çıkan Dünya Ekonomi bunalımının olumsuz etkilerine iç ekonomiyi savunurken öte yandan devletin doğrudan doğruya girişimci olarak müdahale edici özelliğini destekleyen fiziksel plan niteliklerini taşır. Bu nitelikler, planın gerçekçi, uygulanabilir ve bürokratik engellerden arınmış olmasına olanak vermiştir. Üretimde ve yatırımda saptanan amaçlar fiziksel olarak, süresinden önce gerçekleşmiştir.

İzmir İktisat Kongresi’nde öngörülen iktisat politikaları Lozan Antlaşmasında belirlenen hükümlerden dolayı 1929 yılına kadar uygulanamamıştır. Ancak bu dönem içerisinde Atatürk tarafından ekonominin kurumsal yapısı oluşturulmuştur.

1929-1938 yılları arasında ise İzmir İktisat Kongresi’nde belirlenen politikalar Tarım, Sanayi, Maliye ve Devlet Bütçesi, Para ve Kredi, Ulaştırma ve Dış Ekonomik ilişkiler alanında uygulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ATATÜRK M.K, **Nutuk (1920-1927)**. Onuncu basım. İstanbul: Cilt. 2. Milli Eğitim Basımevi,1970.

_____. **Nutuk (1919-1927)** . Ankara: Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

_____. **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**. Kaynak Yayınları:136., 1993.

_____. **ATATÜRK Söylev ve Demeçleri I**. Dördüncü basım.Cilt.1. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1,1989.

_____. **ATATÜRK Söylev ve Demeçleri II**. Dördüncü basım.Cilt.2 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1,1989.

_____. **Söylev**, Otuzuncu basım. Basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cilt. I-II. Çağdaş Yayınları,1997.

- Acar Ö, **Kamu Yönetimi**, İstanbul. 1991.
- Acar Y, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar 1923-1963**. Birinci basım. Bursa:Uludağ Üniversitesi Yayınları,1991.
- _____. **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar 1923-1963**. İkinci basım. Bursa:Uludağ Üniversitesi Yayınları,1993.
- AFETİNAN A, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)**, Ankara: 1992.
- Akalın G, **KİT Ekonomisi, KİT'ler Reformları, Alternatifleri ve Özelleştirilmeleri**, Yeniçağ Basın Yayın San., Ankara, 1990.
- Akay İ, **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Sekizinci basım. İstanbul: Varlık Yayınları, 1982.
- Aksoy Y, **ATATÜRK'ün Ekonomi Devrimi, Kalpaklı Kalkınma**, Birinci basım. Ankara:Ümit Yayıncılık, Ufuk Dizisi:79,1998.
- Aktan R, **Türk İktisadı**. Ankara: A.Ü. S.B.F. yayınları, 1978.
- Altıntaş M, **Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Ankara: A.İ.T.İ.A., Muğla İşletmecilik Yüksekokulu Yayınları: 2, 1978.

- Arar İ, **Hükümet programları (1929-1965)**, Burçak Yayınevi, Belgeler Araştırmalar Dizisi:1, 1968.
- Arıburnu K, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara: ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Artan F, **Kamu İktisadi Teşebbüslerinde İstihdamın Analizi (1979-1989)**, Ankara: DPT Yayın No:2283, 1990.
- Ateş T, **Türk Devrim Tarihi**. İstanbul:Filiz kitapevi,1989.
- Avcıoğlu D, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1969.
- Aybars E, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını No: 32, 1984.
- Aydemir Ş.S, **Tek Adam ,Mustafa Kemal (1881 -1919)**. Ondördüncü basım. Cilt:1. Remzi Kitapevi,1990
- _____. **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)**. Onikinci basım. Cilt.3. Remzi Kitapevi ,1995.
- _____. **İkinci Adam (1938-1950)**. Altıncı basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, Cilt: 2, 1991.

- _____. **İkinci Adam (1884-1938)**. Yedinci basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, Cilt: 1, 1993.
- Aysan M. A., **Atatürkçü Düşüncede Milli Güç Unsurları (Ekonomik Güç)**. Birinci Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları:1424, ATATÜRK Dizisi:32, 1992.
- _____. **Atatürk'ün Ekonomik Politikası**. 1981.
- Baran T., **Türkiye' de Yabancı Sermaye**, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1968.
- Başol K., **Türkiye Ekonomisi**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No: 2, 1983.
- Bayar C., **Bende Yazdım- Milli Mücadeleye Giriş 5**. İstanbul: 1967.
- Berkes N., **Unutulan Yıllar** (Yayına Hazırlayan:Ruşen Sezer), Birinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997
- Boratav K., **Türk İktisat Tarihi 1908-1985**. Dördüncü baskı, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi:1, 1987.
- _____. **Türkiye'de Devletçilik**. İkinci basım, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982.

- _____. **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik.** Birinci basım, Gerçek Yayınevi, 1979.
- Coşar N, “Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik (1924-1938)” **Türkiye’de Devletçilik.** Birinci basım. Bağlam Yayınları: 92, İnceleme-Araştırma:49,1995
- Çavdar T, **Türkiye’de Liberalizm 1860-1990.** Ankara:İmge Kitabevi Yayınları:41.1992.
- Dinler Z, **Tarım Ekonomisi,** Üçüncü basım, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, Yayın No: 13, 1993.
- Derin H, **Türkiye’de Devletçilik,** İstanbul: 1940.
- Eldem V, “Kurtuluş Savaşı Ekonomisi”, **Ekonomik Forum TOBB Aylık Dergisi,** Sayı:12, Yıl:3, 15 Aralık 1996.
- Ergin F, **ATATÜRK Zamanında Türk Ekonomisi.** Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları No:1, 1977
- Eroğlu H, **ATATÜRK ve Cumhuriyet.** Birinci baskı. Ankara: ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi, ATATÜRK ve Atatürkçülük dizisi:8,1989.

- _____. **Türk İnkılap Tarihi.** Birinci basım, Ankara: Savaş Yayınları, 1990.
- Goloğlu M, **Türkiye Cumhuriyet 1923,** Milli Mücadele Tarihi Beşinci Kitap, Ankara: Goloğlu Yayınları,1971.
- Göze A, **İnkılap Tarihimiz ve ATATÜRK İlkeleri,** İkinci baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Fakülteler Matbaası, 1985.
- Güneş İ, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşüncel Yapısı (1920- 1923),** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 92, 1985.
- Hatipoğlu Z, **Gelişme İktisadi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi,** İstanbul: İ.T.Ü., Sayı: 1191,1981.
- Hazar N, **T.C. Ziraat Bankası (1863-1983),** Ankara:1986.
- Hiç S, **Türkiye Ekonomisi,** 2 Baskı . İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.
- İlkin A, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi,** Üçüncü basım, İstanbul: İ.Ü. Yayınları No:2691, İktisat Fakültesi Yayınları No: 453 , 1979.

- Inan A, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları,1972.
- Kalyoncu F. D, **ATATÜRK Dönemi İktisat Politikalarını Belirleyen İktisadi Düşünce Akımları ve Tartışmaları**, (Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1999.
- Karlık S.R, **Uluslararası Ekonomi**, Üçüncü Basım,İstanbul: Bilim- Teknik Yayınevi. 1996.
- _____. **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**. Dördüncü basım. İstanbul: Beta Basım Yayımlar A.Ş., 1996.
- _____. **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Erter Matbaacılık, İstanbul, 1994.
- Kasalak K, **Milli Mücadele 'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Kepenek Y, **100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, 2.Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi,
- Kepenek Y; N. Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Altıncı basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi:99,1994.

- Keyder Ç, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**,Üçüncü basım. İstanbul:İletişim Yayınları 77,Araştırma-İnceleme Dizisi.1993.
- Kocatürk U, **ATATÜRK'ün Fikir ve Düşünceleri**, Üçüncü basım. Turhan Yayınevi, 1984.
- Kuruç B, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, İstanbul: Bilge Yayınevi , 1987.
- Kuyucuklu N, **Türkiye İktisadı**, İstanbul:1986.
- Meray L.S, **Lozan Barışı Konferansı- Tutanaklar- Belgeler**, Cilt:3, Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Mumcu A, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Birinci basım. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1992.
- _____. **ATATÜRK İlkeleri ve İnkilap Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 1994.
- Müderrişoğlu A, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Birinci basım. Ankara:Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayını,1974.
- Okyar F, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercü. Yayınları, 1980.

- Olçaytu T, **Devrimlerimiz İlkelerimiz**, Dinimiz Neyi Emrediyor, ATATÜRK Ne Yaptı?, Ankara:Ajans- Türk Basın ve Basım A.Ş.,1998
- Ökçün G, **Türkiye’de İktisat Kongresi, 1923- İzmir, Haberler-Belgeler- Yorumlar**, Üçüncü basım. Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları:471, 1981.
- Ölçen A.N, **Kemalizm'in Ekonomisi**. Ankara: Türk Devrim Kurumu, 1997.
- Parasız I, **Para Politikası**. Dördüncü basım. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1996.
- Selek S, **Anadolu İhtilali**, İstanbul: Cilt I, Örgün Yayınları, 1981.
- Skousen M, **Modern İktisadın İnşası**, (Çeviren:Acar M; Erdem E; Toprak M,), Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- Şahin H, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, İkinci basım. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları,1995.
- Suner H, **ATATÜRK'den Deyişler**, İstanbul: Ekim 1997.
- Tanilli S, **Uygarlık Tarihi**, Yedinci Basım. Say Yayınları, 1992.

- Tayanç T, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Birinci Basım. Milliyet Yayınları, 1973.
- Tekeli İ.; S. İkkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2, İkinci basım, Ankara: O.D.T.Ü.,1983.
- _____. **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, Ankara: ODTÜ, 1982.
- Tezel Y.S, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1980**, Üçüncü basım, İstanbul: T.V.Y. Yayınları,Türkiye Araştırmaları:10,1994
- Timur T, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara:İmge Yayınları:61, 1993
- Tokgöz E , **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İkinci basım, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İ. İ. B. F. Yayınları No:16,1993.
- Turan Ş, **Türk Devrim Tarihi**, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe 1. Kitap, Birinci baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları, Özel Dizi:28/1,1991
- Uras T.G, **Türkiye'de yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul: İktisadi Yayınları, 1979.

- Ülken Y, **ATATÜRK ve İktisat**, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,1981.
- _____. **Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş beş y ılı Armağanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi XVI, Sayı:80, 1998.
- Yavuz Ü, **ATATÜRK İmparatorluktan Milli Devlete**, Birinci baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIV. Dizi. Sayı.10., 1990.
- Yetkin Ç, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**. Karacan yayınları:109, 1982.
- Yıldırım N, **Serbest Piyasa Ekonomisi Hakkında Genel Bilgiler**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.
- Zarakolu A, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizler Mücadele Tedbirleri”, **ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları:513,1982.

MAKALELER

- Aruoba Ç, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar" **ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları:513, 1982.
- Babüroğlu S, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri" **ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları:513, 1982.
- Bulutay T; Tezel Y.S; Yıldırım N, "Türkiye Milli Geliri 1923-1948", **SBF Yayını**
- Bülbül D, "1990-2002 Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikaların Vergi Yapısı Üzerindeki Etkileri", **Bilim Yolu**, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın No: 3, 2003.
- Cankay L, "ATATÜRK Döneminin İktisat Politikası", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2,1994.
- Ekinci N, "İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış". **Bellekten**. ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt.IV. Sayı. 214,1991.

- Eroğlu H, "ATATÜRK ve Devletçilik", Ankara: **ATATÜRK'ün Doğumunun 100. Yılı (1881-1991)**, 1981.
- Giritli I, "**Kemalizmin Sosyo-Ekonomik Yönü**", İstanbul: İstanbul Üniversitesi ATATÜRK Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Rektörlük Yayın No: 1967, Enstitü Yayın No:5,1975.
- _____. "Kemalizm Milli Hakimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **ATATÜRK Yolu**, Ankara: ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Gönlübol M, "ATATÜRK'ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeler", **ATATÜRK Yolu**, Ankara: ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, 1987.
- Görgün S, "Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)", **ATATÜRK Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1981.
- İlkin A, "ATATÜRK Döneminde Sanayi Politikası", **ATATÜRK Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: 1981.
- Ökçün G, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları**, İktisat Tarihi Yazıları İçinde, Ankara: SPK,1997.

_____. **1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul edilen Esaslar**, İktisat Tarihi Yazıları İçinde, Ankara: SPK,1997.

_____. **1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar**, İktisat Tarihi Yazıları İçinde, Ankara: SPK,1997.

Ölçen A.N, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları:513, 1982.

Sarıkoçuncu A. "Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Yazışma ve Tartışmalardan Örnekler" **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Ankara: Gazi Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003.

Sayar N, **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, Açış Konuşması**, İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Cumhuriyete 50.Yıl Armağanı,1973.

Tezel Y.S, "Birinci BMM Anti Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **Ankara Üniversitesi SBF**, Cilt: XXV, No:4, Aralık 1970.

Tural M.A. **ATATÜRK Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 848, 1987.

- Turan M. **ATATÜRK ve Milli Bağımsızlık, Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Ankara: Gazi Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003.
- Turan R, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde 'Manda ve Himaye' Tartışmaları, **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Ankara: Gazi Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003.
- Türk İ, "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme Sorunları Semineri**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:382, Maliye Enstitüsü Yayınları No:36, 1974.
- _____. "ATATÜRK ve Türk Mali Sistemi", **ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları:513, 1982.
- Tüzün N, "ATATÜRK İlkelerinde Devletçilik", **ATATÜRK'ün 50. Ölüm Yılı Anma Konferansları**, Ankara: Gazi Ün.İnkılap Tarihi ve ATATÜRK İlkeleri Araştırma Merkezi,1989.
- Ülken Y , **İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları**, İzmir:1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100.Yılı İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir Ticaret Odası, ATATÜRK Kültür Merkezi, 21-23 Kasım 1985

RESMİ YAYINLAR

1937-1938, Ankara: DİE İstatistik Yıllığı, Cilt:10.

1941-1942, Ankara: DİE İstatistik Yıllığı, Cilt:13.

1995 KİT Genel Raporu, Ankara: Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu. 1997.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul: Akbank Kültür Yayını,1980.

Lozan (1922-1923), Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973.

Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1971.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973.

ÖZGEÇMİŞ

1973 Ankara doğumludur. İlk ve ortaokulu Ankara'da, liseyi Konya'da bitirdi. 1994 yılında girdiği Kırıkkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 1998 yılında mezun oldu. 2000 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. Halen aynı bölümde yüksek lisans tez çalışmasına devam etmektedir. 1992 yılında Sağlık Bakanlığı'nda devlet memurluğuna başlamış olup, 1999-2002 yılları arasında Kırıkkale Devlet Hastanesi ve Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi'nde Hastane Müdür Yardımcısı olarak, 2002-2003 yılları arasında Kırıkkale İl Sağlık Müdürlüğü'nde İl Sağlık Müdür Yardımcısı olarak görev yapmış olup, 2004 yılında yeniden başladığı aynı görevi halen sürdürmektedir.

Evli ve bir çocuk babasıdır.